

ΔΕΛΤΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

Συμμετέχουν:

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΙΚ. Κ. ΛΟΥΡΟΣ (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ (τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν)

ΔΗΜ. ΚΟΥΤΡΑΣ (τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν)

ΓΡ. Φ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ (τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν)

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΡΟΖΟΣ

ΜΕΤΕΩΡΟΣ

ΗΛΙΑΣ ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

ΕΡΙΝΥΣ: Ἀκροβολισμοί: Τὰ ποικίλα «προϊόντα» τῆς Παιδείας μας

**ΔΕΙΝΙΑΣ
ΔΙΚΑΙΟΣ**

Κ.Κ.Ε.

(ἂν δὲν διαγραφῇ ὁ κ. Γ. ΡΙΤΣΟΣ):

Ἐπιμηθεϊκὸς ἢ σκοτεινὸς στόχος
ἢ κιναιδεία τῶν Ἑλληνοπαίδων;

ΣΕΛ. 2337—2345

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κρίνονται: Dewitt Parker, «Βυζαντινοὶ Φιλόσοφοι» (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), «Νεοφιλελεύθερη Οἰκονομία». Παρουσιάζονται: Δρ Κ. Μητρόπουλος, Βαγγέλης Ι. Πασσιᾶς, Π. Στεριώτης, Δ.Β. Παναγόπουλος, Π. Βλάχος, Ν. Βαρδάρης, Β. Παπαδάτου, Μαρία Γραμματικοῦ.

KARL JASPERS: Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας.

KARL JASPERS: Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας.

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Ἀθήνα (105 58).
Τηλέφωνα: 3223957 ἢ 9823655.

Τὰ γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωινὲς ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἱδιοκτῆτης - Ἐκδότης - Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Ὑπεύθυνοι Τυπογραφείου:
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γεωργίου 24, Ἀθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50.

Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θὰ ἀναφέρε-
ται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ τὰ
ταχυδρομικὰ ἐμβάσματα στὴ διεύθυν-
ση: Δημήτρη Λάμπρου, Μουσῶν 51
Παλαιὸ Φάληρο, Ἀθήνα (175 62).

ΤΟΜΟΣ Δ' • 44-45 • ΑΥΓ.—ΣΕΠΤ.

Ὁ Ρυθμὸς καὶ ἡ Ἐκτροπὴ

Ἡ ἐξάρτηση τῆς παιδείας ἀπὸ τὴν κοινο-
τητα δὲν εἶναι ἀφύσικη. Δὲν εἶναι οὔτε κατα-
στρεπτική, ἀλλὰ μὲ μιὰ προϋπόθεση: ὅτι ἡ
κοινότητα λειτουργεῖ ὁμαλά, δὲν ἔχει ἀρρω-
στήσει, δὲν ἔχει αὐτοδιαστρεβλωθῇ σὲ παρὰ
φύσιν ὁμαδοποίηση, δηλαδὴ σὲ ἐξουσία.
Μιὰ κοινότητα ἐναρμονιζόμενη πρὸς τὴν ἐ-
λευθερίαν καὶ προσαρμοζόμενη συνεχῶς
πρὸς τὴν πρακτικὴ ἐπιδίωξη τῆς πολιτικῆς
ἀλήθειας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναπτύσσει
στοὺς κόλπους της καὶ μιὰ παιδεία ἐλευθε-
ρωτικὴ κι ἐξαληθευτικὴ.

Ἡ ἐκτροπὴ τῆς ἐξαρτημένης ἀπὸ τὴν κοι-
νότητα παιδείας ἀρχίζει ταυτόχρονα μὲ τὴν
ἐκτροπὴ τῆς ἰδίας τῆς κοινότητος. Θὰ προ-
χωρήσω βαθύτερα: Ἡ γενικὴ ἐκτροπὴ, ἡ ἱ-
στορικὴ ἐκτροπὴ, ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ
παράγοντες ἀπροσδιόριστοι ἐπὶ τοῦ παρόν-
τος — πιθανώτατα βιολογικῆς αἰτιολογίας
—, ἀποκόπτουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν Παγ-
κόσμιο Ρυθμὸ (τὸν μεταρυσμοῦν, χωρὶς νὰ
τὸν «φυσιοποιοῦν», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω
τοὺς ἐξοχους ὁρους τοῦ Δημόκριτου) καὶ
τὸν θέτουν σὲ ἀνεξέλεγκτες ἐκρυθμες τρο-
χιές, παρεκκλίνουσες ἀπὸ τὴν γενικὴ ἁρμο-
νία. Οἱ ὑμνητὲς τοῦ λεγόμενου «ἱστορικοῦ»
ἀνθρώπου καὶ ἀρνητὲς τοῦ «κατὰ φύσιν»
φαντάζομαι ὅτι σὲ καμμιά περίπτωσιν δὲν ἐ-
κλαμβάνουν τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι ὡς στα-
διακὴ ἀπορύσμωσις — ἂν μπορῶ, πάντα
συντασσόμενος πρὸς τὴ δημοκρίτεια σκέψη
καὶ γλώσσα, νὰ νεολογίσω κάπως ἐπὶ τοῦ
προκειμένου.

Ἡ ἐξαλλαγὴ λοιπὸν τῆς κοινότητος ἢ τῆς
παιδείας — εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα, ἀφοῦ καὶ
τὰ δύο αὐτὰ ἀπορρέουν ἀπὸ ἓνα, τὸν ἄνθρω-
πο — σὲ νοσηρὲς μορφές δὲν εἶναι παρὰ
σύμπτωμα βαθύτερης νόσου, τῆς προΐουσης
παρακμῆς τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνεύματος καὶ
εὐρύτερα ὡς ψυχισμοῦ. Ἀλλὰ καί, κατ' ἀν-
τιμωλίαν, ἡ ἐξυγίανση ἢ, πιὸ συγκεκριμένα,
ἡ ἐναρμόνισις τῆς κοινότητος ἢ τῆς παιδείας
πρὸς τὸν Ρυθμὸ προϋποθέτει τὴν «ρύσμω-
ση» σὲ συνάρτηση πρὸς τὴν Συμπαντικὴ Ἑ-
ναρχὴ Τάξιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ
τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ συστη-
ματικώτεροι ἕως σήμερα θεωρητικοὶ θεμε-

λιωτὲς τῆς συναρτήσεως Κοινότητα - Παιδεία, δὲν ἦταν βέβαια θύματα πλάνης, ὅταν διετύπωναν τὴν πρότασή τους αὐτή, ἐφ' ὅσον ἡ παραπάνω συνάρτηση ἐξυπονοεῖτο ὅτι θὰ λειτουργοῦσε μέσα στὶς ἰδανικὲς ἐρρυθμὲς πολιτείες, ποὺ ὁ καθένας τους εἶχε ἐπίσης προτείνει στὰ θεωρήματά του. Ἡ πλάνη, ἂν ὑπάρχει, ἐντοπίζεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ γίγαντες τῆς σκέψεως, ζώντας σ' ἓνα πλαίσιο ἱστορικό, τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ποὺ παρὰ τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς νόσου, διατηροῦσε ἀκόμα πολλὰ στοιχεῖα ὑγείας, ἀλλὰ καὶ ἀσκώντας οἱ ἴδιοι τὴν παιδεία ἐκτὸς κοινότητος (θυμηθῆτε: ἡ Ἀκαδημία καὶ ὁ Περίπατος δὲν εἶχαν καμμιά ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, ἦταν ἐλεύθερες ἰδιωτικὲς σχολές, ὅπως καὶ ὁλόκληρὴ ἡ Ἀνώτατη τουλάχιστον Παιδεία τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας), δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ἡ ἱστορικὴ στρέβλωση, ποὺ ἄρχιζε τότε, δὲν θὰ σταματοῦσε μὲ τίποτε κι ὅτι ἡ ταχύτητα τῆς κατολισθήσεως θὰ αὐξανόταν ἐκτοτε γεωμετρικά, γιὰ νὰ φθάσῃ στὴ σημερινὴ ἀποκορύφωσή της, τὴν ἀποκορύφωσή τῆς ἐξουσιαστικῆς παράνοιας, τῆς ἀκόρεστης δίψας τῆς δυνάμεως, τοῦ ἐρέβους τοῦ πολιτικοῦ, πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δογματισμοῦ, τοῦ ἀπέραντου καὶ βαθύτατου ἀδιεξόδου τοῦ ἀνθρώπου — μὲ μιὰ φράση, αὐτοῦ ποὺ ὅλοι σήμερα ζοῦμε καὶ ὑφίσταμεθα.

Δὲν νομιμοποιεῖται, συνεπῶς, τὸ παρὸν ἀφιέρωμα τοῦ «Δαυλοῦ», ἂν ἐπιρρίψῃ τὴν εὐθύνη εἴτε στὴν κοινότητα εἴτε στὴν παιδεία γιὰ τὴν ἐσχατὴ κατὰπτωσιν τῆς παιδευτικῆς στάθμης στὶς μέρες μας. Οὐτε ἂν προτείνῃ τὴν ἀπαγγίστρωση καὶ αὐτονομίαν τῆς δευτέρας ἀπὸ τὴν πρώτη. Ὅταν δύο ὄργανισμοὶ ἔχουν πιά προσβληθῇ ἀπὸ λοιμώδη ἀρρώστια, εἶναι μάταιη ἡ ἐλπίδα ὅτι χωρίζοντάς τους θὰ σώσουμε τὸν ἓνα. Βέβαια ἡ πρότασις «λιγώτερο Κράτος στὴν παιδεία» (σὲ ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὸ γενικὰ ἱσχυρὸν σήμερα ἐξουσιαστικὸ σύνθημα «ὁλόκληρὴ ἡ παιδεία νὰ γίνῃ κρατικὴ» — ποὺ στὴν οὐσία της εἶναι ἤδη, καὶ μάλιστα ἔχει καταντήσῃ ἀπλῶς ἀθλία ὑπηρετρία τῆς ἐξουσίας) θὰ εἶχε κάποια βάση, ἂν ὑπῆρχε ἡ ἐλπίδα ὅτι μιὰ ἐλεύθερη - μὴ κρατικὴ παιδεία, μὲ πρότυπο π.χ. τὸ κλασσικὸ ἀρχαιοελληνικόν, θὰ εὕρισκε ἀνταπόκρισιν σ' ἓναν

ἀριθμὸ παιδευτῶν καὶ παιδευομένων, ποὺ θ' ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν δύναμιν. Ἀλλὰ ποῖος παιδευτὴς σήμερα θὰ δίδασκε χωρὶς τίς ἐπιδιώξεις τῆς — μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐξουσίας, μὲ τὴν εὐρεῖα ἐννοια τοῦ ὄρου — οἰκονομικῆς του ἰσχύος, τῆς προβολῆς, τῆς καρριέρας, τῆς βαθμολογικῆς ἀνεξίξεως, μ' ἓνα λόγο τοῦ ἐξουσιασμοῦ, γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ μόνον τὴν ἐξαλήθευσιν καὶ ἐλευθέρωσιν; Καὶ ποῖος παιδευόμενος — ἐσύ, π.χ., ἐξουσιαστικὴ ἀναγνώστη μου καὶ ἐσύ, π.χ. ἐξουσιαστικὴ ἑαυτέ μου, ποὺ ἀποφασίζουμε πῶς θὰ παιδεύσουμε τὰ παιδιά μας — θὰ προσήρχετο σὲ μιὰ ἐλεύθερη μὴ κρατικὴ παιδεία, ἀφοῦ σκοπὸς του δὲν εἶναι καθόλου ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ ἐλευθέρου, ἡ ἐναρμόνισή του πρὸς τὸν Ρυθμό, ἀλλὰ ἀποκλειστικὰ ἡ ἐκμάθησις τῶν ἰσχυόντων ἐξουσιαστικῶν δογμάτων, ἡ ἐκγύμνασις στὴν πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἀπόκτησις ἀνάλογων χαρτιῶν, ποὺ στὴν πραγματικότητα ἐπέχουν θέσι ἀπλῶν «πιστοποιητικῶν νομιμοφροσύνης», μέσω τῶν ὁποίων ἀνοίγουν οἱ πόρτες τῆς καριέρας, τοῦ οἰκονομικοῦ, τῆς κοινωνικῆς ἐπιβολῆς, μ' ἓνα λόγο τοῦ ἐξουσιασμοῦ; Δὲν ἀπαντῶ, ἀπλῶς διαπιστώνω καὶ πάλι ὅτι ἡ διαστροφή δὲν εἶναι οὔτε τῆς κοινότητος οὔτε τῆς παιδείας: εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ σύγχρονου ἐξουσιαστῆ ἀνθρώπου («κυβερνῶντος» καὶ «κυβερνωμένου» — ψευδὴς ἡ διάκρισις: καὶ οἱ δύο εἶναι ἐξ ἴσου ἐξουσιαστικοί —, «παιδευτοῦ» καὶ «παιδευομένου» — πάλι ψευδὴς ἡ διάκρισις: καὶ οἱ δύο εἶναι ἀπλῶς δογματικοί). Δὲν προτείνει, κατὰ συνέπειαν, τίποτε τὸ παρὸν ἀφιέρωμα τοῦ «Δαυλοῦ». Διατυπώνει ὁμως κριτικὰς ἀπόψεις ἀπὸ διάφορες ἐλεύθερες σκοπιεὶς γιὰ διάφορες πτυχὲς τοῦ θέματος «Παιδεία καὶ Ἐξουσία».

Ἄπραγῃ, λοιπόν, ἀντιακτιβιστικὴ στάσις ὠρισμένων ἀτολμῶν διανοουμένων; Ὁχι, ὄχι: Δράσις ἐξαληθευτικὴ καὶ ἐλευθερωτικὴ — αὐτοκαθαρμὸς γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους ποὺ τὰ γράφουν καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ λόγῳ ἐσωτερικῆς ἀγρύπνιας καὶ ἀναζητητικῆς δίψας ἐνδεχομένως τὰ κατανοοῦν διαβάζοντάς τα. Ἐπίτευξις; Κατὰ τὴν λογοκρατικὴ - σκοποθετικὴ ἀντίληψιν: ΜΗΔΕΝ. Κατὰ τὴν ἑλλογὴ - ἀσκοπὴν ἀντίληψιν: ΤΟ ΠΑΝ. —

Δ. Ι. Λ.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Είναι αδύνατο να ελευθερωθῇ ἡ Παιδεία ἀπὸ τὴν Ἑξουσία

Ὁ πρῶην πρωθυπουργὸς ἀκαδημαϊκὸς κ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος ἀπάντησε σὲ δύο ἐρωτήσεις τοῦ «Δαυλοῦ» σχετικὲς μὲ τὸ ἀφιέρωμά μας «Παιδεία καὶ Ἑξουσία». Οἱ ἐρωτήσεις τοῦ «Δ» καὶ οἱ ἀπαντήσεις τοῦ κ: Π.Κ. ἔχουν ὡς ἐξῆς:

Οἱ ἐρωτήσεις

α) Ἡ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὸ Κράτος (ἢ ἄλλη μορφή ἐξουσίας) Παιδεία δημιουργεῖ ἐλευθέρους ἀνθρώπους;

β) Πῶς βλέπετε τὴν ἀπελευθέρωση καὶ αὐτοτέλεια τῆς Παιδείας ἐναντι τῆς ἐξουσίας (π.χ. σύμφωνα μὲ κάποιο πρότυπο ἀνάλογο πρὸς τὴν ἐλεύθερη - ἰδιωτικὴ παιδεία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας);

Οἱ ἀπαντήσεις

Τὸ δεῦτερο ἐρώτημά σας προϋποθέτει τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντησή μου στὸ πρῶτό σας ἐρώτημα.

Ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ ἀπαντήσω ἀρνητικὰ στὸ πρῶτο. Δὲν μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἡ ἐλεγχόμενη ἀπὸ κάθε εἶδος ἐξουσίας Παιδεία ἀποκλείει τὴν ἀνάπτυξη ἐλευθέρων ἀνθρώπων. Πολλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐξουσίας καὶ ἀπὸ τὴν ἔκταση τοῦ ἐλέγχου. Ἄν ἡ ἐξουσία εἶναι μιὰ μισαλλόδοξη Ἐκκλησία ἢ ἓνα ἀπολυταρχικὸ καὶ μάλιστα ὀλοκληρωτικὸ Κράτος, ἡ ἐλεγχόμενη ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐξουσία Παιδεία δὲν ἀποβλέπει, βέβαια, στὴν ἀνάπτυξη ἐλευθέρων ἀνθρώπων. Ἀλλὰ καὶ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἀναπτύσσονται συχνὰ ἐλεύθεροι ἀνθρωποὶ ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὴν πιεστικὴ ἐξουσία, ποὺ ζητάει νὰ παρεμποδίσει τὴν ἀνάπτυξή τους.

Νὰ ἐλευθερωθεῖ ἡ Παιδεία ἀπὸ κάθε ἐξουσία σύμφωνα μὲ κάποιο πρότυπο, ὅπως τὸ δηλώνει ἡ δευτέρη ἐρώτησή σας, αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο. Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἡ ἐκπαίδευση ἔγινε καθολικὴ, ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ ἀναλάβει ἡ πολιτικὴ ἐξουσία (Κράτος ἢ Δῆμος) τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν Παιδεία. Καὶ δὲν ἔχουμε τὸ ἠθικὸ δικαίωμα — ἀλλὰ οὔτε θὰ εἶχε πρακτικὸ νόημα — νὰ ποῦμε, ὅτι δὲν ἔπρεπε ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη νὰ ὀδηγήσει στὴν καθολικὴ ἐκπαίδευση.

Ν. Κ. ΛΟΥΡΟΣ

(τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

Ἐπίκαιρες ἀναμνήσεις τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας τῆς Κυβέρνησης Ἐθνικῆς Ἐνότητος τοῦ 1974

Κάποιος θὰ ἔπρεπε, ἐπὶ τέλους, νὰ ξεκαθαρίσει τί ἐννοεῖται μὲ τὴν ὀνομασία «Νόμος Πλαίσιο» καὶ ποιὸ ἐπειζητεῖται νὰ εἶναι τὸ περιεχόμενό του. Αὐτὸς ὁ κάποιος ἄς εἶναι λοιπὸν ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας τῆς Κυβέρνησης Ἐθνικῆς Ἐνότητος στὰ 1974, ποὺ νομίζω πὼς σχετίζεται μὲ τὴν ἀπαρχὴ τῆς σχετικῆς συζήτησης.

Ὅπως ὅλοι θυμόμαστε, ἡ μεταβατικὴ περίοδος ἀπὸ τὴν Δικτατορίαν στὴ Δημοκρατίαν ἦταν περίοδος ἄστατη καὶ ἐπικίνδυνη. Τὰ πρῶτα βήματα ἦταν δύσκολα καὶ ἔπρεπε νὰ συνδυαστοῦν τόλμη καὶ σύνεση. Καταπιεσμένος καὶ παραμορφωμένος ἀπὸ τὴν 7ετία ὁ φοιτητικὸς κόσμος, ἔβραζε ὕστερα ἀπὸ τὶς δάφνες τοῦ Πολυτεχνείου. Καὶ τὸ πανεπιστημιακὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ περνοῦσε καὶ αὐτὸ δυσάρεστες στιγμὲς... Ἐπρεπε λοιπὸν τὸ συντομώτερο νὰ βρεθεῖ ἓνα *modus vivendi*, γιὰ νὰ ξεκινήσει ἡ ἀνασύνθεση τῶν Πανεπιστημίων.

Κάλεσε τότε ὁ κάπως προσωρινὸς Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, ποὺ ἔτυχε νὰ ἦταν καὶ παλιὸς πανεπιστημιακός, μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους καθηγητὲς ὅλων τῶν Σχολῶν καὶ τοὺς εἶπε:

«Κύριοι. Τὰ Πανεπιστήμιά μας προστατεύονται ἀπὸ τὴ Συνταγματικὴ Αὐτοτέλεια. Σεῖς εἰστε οἱ ἀρμόδιοι καὶ ὄχι ἡ Πολιτεία, γιὰ νὰ ἀναλάβετε τὴν πρωτοβουλία νὰ προτείνετε τὰ ἄμεσα μέτρα ποὺ χρειάζονται, γιὰ νὰ ξαναβροῦν τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα τὸ δρόμο τους. Ὁ ρόλος τῆς Πολιτείας εἶναι νὰ συμφωνήσῃ, νὰ διαφωνήσῃ ἢ νὰ συζητήσῃ. Γιὰ τοῦτο νομίζω», λέει ὁ Ὑπουργός, «πὼς θὰ ἦτανε σκόπιμο, πραχτικὸ, ὄχι πολὺ δύσκολο καὶ ἐπείγον, νὰ ξεσκονίσετε τὸν κάπως ξεπερασμένο, ἀλλὰ γιὰ πολλὰ χρόνια σοφὸ Ὅργανισμὸ τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου (μὲ τὴν ἐμπνευσμένην εἰσηγητικὴν του ἐκθεσὴ Ν. 53/43/1932) καὶ νὰ τοῦ ἀφαιρέσετε καὶ προσθέσετε ὅσα ἡ ἀνάγκη, ἡ λογικὴ καὶ ἡ πείρα σας ἐπιβάλλει.

«Πρῶτα πρῶτα», εἶπε ὁ Ὑπουργός, «θὰ συνιστοῦσα νὰ ξεχωρίσετε τὶς Γενικὲς Διατάξεις, ποὺ ἀφοροῦν στὴ ρύθμιση τῆς λειτουργίας ὅλων τῶν Σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἔπειτα κάθε Σχολὴ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην γιὰ ὅσα συμφέρουν στὸ νοικοκυριό της. Γιατὶ θὰ ἦταν ἀκατανόητο οἱ ξεχωριστὲς ἀνάγκες κάθε Σχολῆς νὰ συνεχίσουν νὰ «διέπονται» ἀπὸ τὸν ἴδιον Ὅργανισμὸ, ὅπως ὡς τώρα».

Αὐτὰ εἶπε τότε ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας.

Καὶ τί ἐγίνε: Κάποιος ἔρριξε στὴ συζήτησιν τῆς ἐπιτροπῆς τὴν ὀνομασίαν «Τομεῖς»! Καὶ αὐτὸ ἔφερε τὴν ἀναστάτωση! Ἀνακατεύτηκαν οἱ Γενικὲς Διατάξεις μὲ τὴν ὀνομασίαν «Νόμος Πλαίσιο» καὶ μὲ τοὺς «Τομεῖς» καὶ συνεχίζεται μέχρι σήμερα ἡ σύγχυσις καὶ ἡ παρεξήγησις.

«Νόμος Πλαίσιο» θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ σημαίνει «Γενικὲς Διατάξεις», ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τῆς ἐπαφῆς τους μὲ τοὺς ὁργανισμοὺς τῶν Σχολῶν. Ἐτσι τὸ «ΠΛΑΙΣΙΟ» τῶν Γενικῶν Διατάξεων δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ΠΕΡΙΩΡΙΣΜΕΝΟ ΣΕ ΜΕΡΙΚΑ ΑΡΘΡΑ καὶ σελίδες καὶ ὄχι νὰ ἀποτελεῖ τόμους ὁλό-

κληρους, πού χάλασαν ἀκόμα καί τὶς καλοκαιρινὲς διακοπὲς τῶν καθηγητῶν καὶ τοῦ Ὑπουργείου.

Ἐκεῖνο πού δὲ χωνεύεται οὔτε καταπίνεται εἶναι, δρυὸς πεσοῦσης, ὁ ἀπίστευτος ὑποβιβασμὸς τῶν Ἱατρικῶν Σχολῶν μας σὲ τμήματα ἐνὸς κοινοῦ τάχα τομέα, πού ἐξισώνει τὶς Ἱατρικὲς Σχολὲς μὲ ἄλλα δευτερεύοντα συγκροτήματα! Ἐκεῖ κατάντησε ἡ «Ὑψηλὴ τῶν Ἱητρῶν Σχολή», πού γιὰ 150 χρόνια συντήρησε τὴ ζωὴ καὶ τὴν υἰεὶά τῶν Ἑλλήνων.

Ἔτσι τὸ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο ἀκολούθησε τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἱατρικὴ πτώση, σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα πού τολμοῦμε νὰ σχεδιάζουμε Ἐθνικὸ Σύστημα Ὑγείας (Ε.Σ.Υ).

Ὑπάρχει, βέβαια, συμπαθὲς ἴσως καὶ ἱκανὸς φαίνεται, ἀλλὰ ΔΟΤΟΣ ΠΡΥΤΑΝΕΥΩΝ, καὶ τυχαίνει δυστυχῶς καὶ οἱ καθηγητὲς νὰ ἀνέχονται αὐτὸν τὸν ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΞΕΠΕΣΜΟ!

Πιστεύω ἀκράδαντα, πῶς, ἂν εἶχαν πραγματοποιηθεῖ οἱ παραπάνω λογικὲς σκέψεις, θὰ εἶχε κάπως ἀντιμετωπιστεῖ τὸ τόσο δύσκολο θέμα τῆς πανεπιστημιακῆς λειτουργίας, πού ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΛΥΘΕΙ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΣΕ ΚΑΝΕΝΑ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. Καὶ θὰ εἴχαμε ἀποφύγει πολλὰ στενοχώριες καὶ ἀσχημίες σὲ ὅλους τοὺς διανοητικοὺς τομεῖς.

Μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρίαν ἃς ἐπιτραπεῖ νὰ παραθέσω μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ τότε Ὑπουργοῦ (Ν. Κ. Λούρου, «Χτές», 1980, σελ. 418 - 426, «Ἑλλ. Παιδεία»).

Ἐγκύκλιος στὸ Ἀνώτατο Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο, 13 Νοεμβ. 1974.

Ἡ τετράμηνη παραμονή μου στὸ Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Ὁρησκευμάτων μου ἐπέτρεψε νὰ παρακολουθήσω ἀπὸ κοντὰ τὸ πνευματικὸ περιεχόμενο, τὸν τρόπο καὶ τοὺς δάσκαλους πού κατευθύνουν τὴ νεολαία μας. Αὐτὴ ἡ ἐνδιαφέρουσα προσθήκη στὴ μακρά μου πείρα μὲ ἐπείσε, ὅτι χρειάζεται πολλὴ σοφία καὶ κόπος, γιὰ νὰ ἐξαλειφθοῦν τὰ ὑπολείμματα τῆς δουλείας 400 χρόνων πού βαραίνουν ἀκόμα στοὺς ὤμους μας.

Ὁ συνδυασμὸς προτερημάτων τῆς φυλῆς μας μὲ τὰ ἐλαττώματά της καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνατολίτικης νοοτροπίας, πού μᾶς κυβέρνησε πρὶν ἐλευθερωθῶμε ἀπὸ τὸν τουρικὸ ζυγὸ, ἔχουν δημιουργήσει τὴν ἰδιοτυπία τοῦ Νεοέλληνα, πού δυστυχῶς ἀπέχει ἀκόμα πολὺ ἀπὸ τὸν Εὐρωπαῖο. Αὐτόν, ἐντούτοις, τὸν ἐλάξευσε ἡ ἀρχαία Πατρίδα μας, χωρὶς νὰ κατορθώσουν οἱ ταιλωρημένοι ἀπόγονοι νὰ τὸν παρακολουθήσουν καὶ νὰ συμβάλουν στὴν πολιτιστικὴ ἐξέλιξη τοῦ δημιουργήματός τους.

Ὅσοι ἀνησυχοῦν γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰδικότερα οἱ Ἕλληνες γιὰ τὸν Ἕλληνα, ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ καταβάλλουν κάθε προσπάθεια, γιὰ νὰ βοηθήσουν στὴν προσαρμογὴ του στὸν ΩΦΕΛΙΜΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ. Καὶ λέγω ὠφέλιμο, γιατί ὁ πονηρὸς Ὀδυσσεύς μᾶς ἔχει κληροδοτήσει τὸ συνδυασμὸ τῆς ΕΞΥΠΝΑΔΑΣ μὲ τὴν ΠΟΝΗΡΙΑ, πού ὁδηγεῖ στὴν εὐκόλη μίμηση τῶν ἐλαττωμάτων καὶ ὄχι τῶν προτερημάτων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ αὐτογνωσία εἶναι προϋπόθεση γιὰ κάθε πρόοδον.

Μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς ἀνέπάρκειας τῆς ἐξελιξέως μας εἶναι καὶ ἡ γλωσσικὴ μας ἀπόσταση ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ σύνθεση. Ἡ γλώσσα μας,

πού ήταν άλλοτε οίκουμενική και έχει γονιμοποιήσει όλες τις γλῶσσες του κόσμου, έχει δυστυχώς παραμείνει στο εύρωπαϊκό περιθώριο, και έτσι δεν είναι πιά ικανή νὰ μᾶς συνδέει με τὸν παλμὸ τῆς ζωῆς πού μᾶς περιβάλλει.

Ἀποτελεῖ λοιπὸν ἐπείγουσα ἀνάγκη ν' ἀποκατασταθεῖ ὁ σύνδεσμος αὐτὸς μετὰ τὴν ΕΝΤΑΤΙΚΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ. Ὁ τρόπος πού αὐτὲς διδάσκονται στοὺς Νεοέλληνες δὲν εἶναι ἀνάγκη, νομίζω, νὰ τονισθεῖ πόσο εἶναι ἐλλιπὴς καὶ ἀνεπαρκὴς. Καὶ σ' αὐτὴν τὴν σημαντικὴ διαπίστωση ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴ τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν κ.κ. Ἐπιθεωρητῶν.

Εἶναι πολλὰς οἱ τραυματισμένες πλευρὲς τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ΕΚΚΛΗΣΙΑ εἶναι ἀπόλυτη ἡ ἀνάγκη νὰ τῆς ἀποδοθεῖ ἡ πραγματικὴ της σημασία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆ κοινωνίας, πού κατὰ τὴ γνώμη μου δὲν εἶναι ἀπλὰ ἐκκλησιαστικὴ ἢ γενικότερα θρησκευτικὴ, ἀλλὰ κυρίως διαπλαστικὴ γιὰ τὰ νιάτα. Οἱ γενιὲς τῶν παιδιῶν μας δὲν καταλαβαίνουν τὴ σημασία της οὔτε μποροῦν νὰ τὴν καταλάβουν μέσα στοὺς σύννεφο τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας, πού πρόωρα γιὰ τὴν ἡλικία τους τὰ ζαλίζει. Πῶς νὰ πιστέψει τὸ παιδί τῆς τεχνοκρατίας, ὅταν ἀκούει καὶ παρακολουθεῖ ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες καὶ τὰ τηλεοπτικὰ μέσα τὸ τί γίνεται στοὺς κόλπους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκπροσώπων; Πῶς νὰ πιστέψει στὴν ἠθικὴ βάση τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ σύγχρονο παιδί πού ἀντιμετωπίζει εἰδωλολατρικὰς ἐκδηλώσεις ἀκατάληπτες γιὰ τὴν ἐποχὴ του; Νὰ ξαναποῦμε ἄλλη μιὰ φορὰ πῶς ὁ Θεὸς εἶναι τὸ καταφύγιο κάθε ἀνθρώπου ἐμπρὸς στοὺς ἀδιέξοδο; Ἀλλὰ πῶς νὰ πιστέψει τὸ παιδί στὴν ἐλπίδα τῆς ἐλπίδας, ὅταν τὴν βλέπει μεταμφιεσμένη στὴ γυναικούλα, πού νομίζει πῶς ἀποβάλλει τὶς ἀμαρτίες της μετὰ τὶς μετάνοιες καὶ τὰ σταυροκοπήματα πρὶν τὶς ἐπαναλάβει, προσκολλώντας τὰ γέρικα χεῖλη της στὰ ὑπολείμματα τοῦ ψιμυθίου κάποιας προηγούμενης, ἐξίσου ἢ περισσότερης ἀμαρτωλῆς, ἀπάνω στοὺς προστατευτικὸ γυαλὶ τοῦ σύγχρονου εἰκονοστάσιου.

Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι μόνο καταφύγιο, εἶναι μιὰ διδασκαλία, πού δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν σύγχρονη παιδαγωγικὴ. Ἄν βοηθεῖ στὴ μεταφυσικὴ φαντασία τοῦ μέσου ἀνθρώπου καὶ τὸν ὁδηγεῖ νὰ ἀναζητεῖ τὸ Θεὸ καὶ τὴν προστασία του, μέσα στὴ ψυχὴ του τὸ σύγχρονο παιδί πού ἡ δικὴ του φαντασία περπατᾷ στὴ σελήνη, ἡ παραδοσιακὴ θρησκεία δὲν κατορθώνει νὰ τὸ συγκινήσει καὶ νὰ τὸ βοηθήσει νὰ βρεῖ τὴν κοινωνικὴ του ἰσορροπία.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ λοιπὸν τῆς Παιδείας, ἡ θρησκεία χρειάζεται νὰ καταβάλει μεγάλη προσπάθεια, γιὰ νὰ πλησιάσει ἀποτελεσματικὰ τὰ σημερινὰ νιάτα καὶ γιὰ νὰ προσφέρει τὸ ἠθικὸ ἄσυλο πού σὲ κάθε βῆμα τοῦ βίου θὰ προσπαθοῦν τὰ νιάτα νὰ ἀναζητοῦν. Καὶ ἐπειδὴ λείπει ἡ κατάλληλη προσφορὰ αὐτοῦ τοῦ ἀσύλου μαζί με πολλὰ ἄλλα ἐφόδια, πού θὰ συζητήσω παρακάτω, τὸ παιδί ἀπευθύνεται στοὺς πεζοδρόμιους, πού κατάντησε ν' ἀποτελεῖ τὴ μιμητικὴ δηλητηριασμένη πηγὴ τῆς ἀνατροφῆς του.

Ὡς τώρα, μιὰ σκέψη κυβερνοῦσε τὴν Ἑλληνικὴ Ἐκπαίδευση. Πῶς νὰ διδασκοῦν τὰ παιδιά περισσότερες γνώσεις. Ἔτσι τὰ διδαχτικὰ προγράμματα μετὰ ἀδιάκοπες προσθήκες καὶ ἀκατάλληλα βιβλία ἔχουν βαρύνει τόσο πολὺ τὴ διάνοια τῶν παιδιῶν, ὥστε νὰ μὴ μποροῦν πιά νὰ τὰ

παρακολουθήσουν παράλληλα μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἀνάπτυξής τους καὶ τῆς υἰείας τους. Εἶναι ὥστόσο φανερό ὅτι αὐτὴ ἡ συσώρευση διδασκαλίας δὲν σημαίνει καὶ ἀνάλογη ἀπορρόφηση τῆς γνώσης ἐκ μέρους τοῦ παιδικοῦ μυαλοῦ (...). Ἡ ὑπερφόρτιση τοῦ παιδικοῦ μυαλοῦ ἐμποδίζει τὴν ἀφομοίωση, ὥστε εἶναι ἐτοιμὴ νὰ ξεχαστεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ Σχολείου. Γιὰ τοῦτο ἡ θητεία μου στὸ Ὑπουργεῖο ἐπιβεβαίωσε ἐκεῖνο πού εἶχα συχνὰ ἐκφράσει, «γνώση χωρὶς ἐπίγνωση τῆς σημασίας της εἶναι στεῖρα ἀρετὴ».

Καὶ ἔτσι τὰ παιδιά ἐξελίσσονται μὲ συγκεχυμένες ἐντυπώσεις χωρὶς πραγματικὲς γνώσεις, χωρὶς καλλιέργεια τοῦ ἐνδιαφέροντός τους καὶ χωρὶς ἱκανοποίηση τῆς φυσικῆς περιέργειάς τους. Γιατὶ καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία στηρίζεται στὸ ΔΙΑΛΟΓΟ ΜΕ ΤΟ ΔΑΣΚΑΛΟ, πού ὅμως συνήθως εἶναι μονόλογος δικός του καὶ παπαλισμὸς τῶν παιδιῶν.

Γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες, πού ἡ γλώσσα μας, ἀφοῦ γονιμοποίησε ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου, ἔμεινε στὸ διεθνὲς περιθώριο, ὁ σκοπὸς τῆς ἐκπαίδευσης δὲν πρέπει νὰ εἶναι μόνο γραμματικὸς ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκπολιτιστικὸς, γιὰ νὰ γίνουμε Εὐρωπαῖοι, πού δυστυχῶς δὲν εἴμαστε. Τὰ ἴχνη τῆς μακρᾶς δουλείας δὲν μᾶς ἔχουν ἀκόμα ἐγκαταλείψει, καὶ ἄς εἶναι ἡ ἐλευθερία μας «ΑΠ' ΤΑ ΚΟΚΚΑΛΑ ΒΓΑΛΜΕΝΗ». Ἡ νοοτροπία μας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, πού «ὄλα τὰ ξέρεי καλύτερα», ἔχει διατηρήσει πολλὰ δυσάρεστα χαρακτηριστικὰ τοῦ ραγιαδισμοῦ. Ἡ πονηριά καὶ ἡ ὑπουλὴ φενάκη πρυτανεύουν καὶ στὰ παιδιά μας, πού ἐξακολουθοῦν ν' ἀναπτύσσονται κάτω ἀπὸ τὰ δικά μας κακὰ παραδείγματα.

Ἡ ἀνάγκη εἶναι ἐπείγουσα καὶ ἐπιτακτικὴ, τὰ παιδιά μας νὰ γίνουν Εὐρωπαῖοι. Καὶ σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποβλέπει καὶ ὁ ἐκπαιδευτικὸς σκοπὸς μας. Ἐχομε ἀναντίρρητες πνευματικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς ἀρετές, πού στενάζουν κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς φτώχειας, πού «τέχνας κατεργάζεται». Ἀλλὰ οἱ «τέχνες» αὐτὲς τῆς πονηρίας δὲν ἀλλάζουν μέσα στὸν κόσμον τοῦ πλουτοῦ. Καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀπομονωτικὸ κίνδυνον γιὰ τὸν Εὐρωπαῖον πρέπει νὰ λυτρώσουμε τὰ παιδιά μας. Ἡ πολιτιστικὴ προσπάθεια δὲν κατορθώνεται, βέβαια, μὲ πρόχειρα καὶ σπασμωδικὰ μέτρα μέσα στὴν ἐπιφανειακὴ μιμητικὴ ἐμφάνιση τῆς «μόδας», πού δὲν καθυστεροῦμε καθόλου νὰ τὴν παρακολουθοῦμε.

Μόλις ὅμως ἀποκαλυφθοῦμε κάτω ἀπὸ τὸ ἐνδυμα τοῦ συρμοῦ, ἡ συμπεριφορά μας, ἡ καλαισθησία μας καὶ ἡ προσαρμογὴ μας στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας ὕστερον ἀπελπιστικά. ΕΤΟΙΜΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΝΑ ΜΙΜΗΘΟΥΜΕ ΤΑ ΚΑΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΛΕΓΟΜΕΝΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ, ἀλλὰ τὰ καλὰ τῆς τὰ παραμελοῦμε, γιὰτὶ ἡ προσαρμογὴ εἶναι δυσκολότερη.

Γιὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι ἡ ΠΡΟΣΟΧΗ ΜΑΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΤΡΑΦΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ. Ὅποιαδήποτε σταδιοδρομία καὶ ἂν ἀκολουθήσει ὁ Ἕλληνας, δὲν μπορεῖ ν' ἀναπτύξει τὰ χαρίσματά του χωρὶς ξένες γλῶσσες, πού νομίζω πὼς πρέπει νὰ διδάσκονται ἀπὸ τὸ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΕ ἸΣΗ ΜΟΙΡΑ ΜΕ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΑΝ ΠΡΩΤΕΥΟΝΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ. Καὶ ἡ διδασκαλία αὐτὴ νὰ συνεχίζεται στὸ Γυμνάσιον καὶ στὴν Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση.

Ἀπὸ ποιούς ὅμως θὰ διδαχθοῦν; Ἀπὸ τοὺς σημερινούς Ἕλληνες δασκάλους ξένων γλωσσῶν, πού μόλις ψελλίζουν — καὶ μὲ ποιά προφορά — τὸ μάθη-

μα πού διδάσκουν; 'Αντί τὸ 'Υπουργεῖο Παιδείας νὰ φέρνει δυσκολίες στὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῶν ξένων σχολείων στὸν τόπο μας, θὰ ἔπρεπε, ἀντίθετα, ὄχι μόνο νὰ καλλιεργήσει τὸν πολλαπλασιασμό τους μὲ συνδυασμὸ πάντα τῆς ἐλληνικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ νὰ δημιουργηθοῦν εἰδικὰ Διδασκαλεῖα Ξένων Γλωσσῶν γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς μας, ἀπ' ὅπου νὰ ξεπεδήσουν ἀντίστοιχοι δάσκαλοι καὶ καθηγητές. Νὰ ὁργανωθοῦν ἐπίσης ἀμοιβαῖες ἐπισκέψεις τῶν παιδιῶν ὅλων τῶν ἡλικιῶν σὲ ξένες χῶρες, ὅπου θ' ἀποκτήσουν τὴν τοπικὴ γλωσσικὴ ἐμπειρία.

Μιὰν ἄλλη σημαντικὴ ἐμπειρία ἔχω ἀποκομίσει ἀπὸ τὴ θητεία μου στὸ 'Υπουργεῖο Παιδείας, πού εἶναι βέβαια γνωστὴ σὲ ὅλους, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀποσπάσει ὅσο γίνεται τὴν ἐντονη προσοχή.

Ξέρουμε ὅλοι τὸ ΣΥΝΩΣΤΙΣΜΟ ΤΩΝ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ γιὰ τὶς 'Ανώτατες Σχολές καὶ θρηνοῦμε γιὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ παιδιά, πού δὲν χωροῦν γιὰ νὰ προσληφθοῦν καὶ παραμένουν στὸ πεζοδρόμιο, ἔρμια τῆς τύχης τους. Δὲν ὠφελεῖ, ἢ μάλλον βλάπτει, ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ περισσότερων, οὔτε ἡ ἀδιάκοπη αὐξηση διδαχτικῶν μέσων καὶ προσωπικοῦ. Κάποια ἀριθμητικὴ ἐξέλιξη χρειάζεται, ἀλλὰ ἡ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΔΕΝ ΑΠΟΤΕΛΕΙΤΑΙ ΜΟΝΟ ΑΠΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ, ὅπως δυστυχῶς φαντάζεται ἡ φιλοδοξία τῶν γονέων τῆς δωρεὰν Παιδείας. 'Αποτελεῖ μεγάλο μειονέκτημα γιὰ τὴν εὐημερία μιᾶς Χώρας ἡ μονόπλευρη ἐπιδίωξη 'Ανώτατης 'Εκπαίδευσης. 'Υπάρχουν ἄπειρα ἐπαγγέλματα ἄξια κάθε τιμῆς, πού ἐξυπηρετοῦν τὴν κοινωνία καὶ τοὺς ἐκπροσώπους της καὶ ὅπου δὲν διδάσκεται ἱκανοποιητικὰ οὔτε ἐπιδιώκεται ὅσο θὰ ἔπρεπε ἡ σταδιοδρόμησή σὲ αὐτά. Πρόκειται γιὰ τὴν ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΑΝΩΤΕΡΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ. Καὶ πρὸς αὐτὴν πρέπει νὰ στραφεῖ ἐκεῖνο τὸ μεγάλο ποσοστὸ πού ἐπιδιώκει, χωρὶς νὰ τὸ κατορθῶναι, τὴν 'Ανώτατὴ 'Εκπαίδευση.

Εἶναι πολὺ ἀνησυχητικὸ τὸ φαινόμενο ὅτι γύρω στοὺς 40.000 νέους καὶ νέες μένουν ἔξω ἀπὸ τὰ 'Ανώτατα 'Ιδρύματα κάθε χρόνο, ἐνῶ μόλις τὸ δέκατο αὐτοῦ τοῦ ἀριθμοῦ στρέφεται πρὸς τὴν 'Ανώτερη 'Επαγγελματικὴ 'Εκπαίδευση. Καὶ ἂν ὑπολογιστεῖ ἀκόμα ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἐκείνων πού ἀπέτυχαν στὶς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις καὶ ἔχουν ΚΑΤΑΦΥΓΕΙ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ, ὅπου δὲν ὑπάρχει εἰσαγωγικὸς περιορισμός, τὸ πρόβλημα τῆς ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΡΡΟΦΗΣΗΣ τους, ὅταν ξαναγυρίσουν στὴν πατρίδα, γίνεται πραγματικὰ τραγικὸ.

Πρέπει λοιπὸν μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐπιδιωχθεῖ ὁ προσανατολισμὸς τῆς νεολαίας πρὸς τὴν 'Ανώτερη 'Επαγγελματικὴ 'Εκπαίδευση, γιὰ νὰ ἐλαττωθοῦν ὅσο γίνεται οἱ «ἀποτυχόντες ἐπιλαχόντες» στὶς 'Ανώτατες Σχολές καὶ οἱ «ἐπανερχόμενοι». Τὸ πράγμα εἶναι βέβαια δυσάρεστο, γιατί δὲν χρειάζεται μονάχα οἰκογενειακὴ καὶ κοινωνικὴ προσπάθεια, ἀλλὰ πρέπει καὶ οἱ 'Ανώτερες 'Επαγγελματικὲς Σχολές νὰ λειτουργήσουν καλύτερα, νὰ εὐρυνθοῦν, καὶ τὸ θέμα τῆς εἰσαγωγῆς στὶς 'Ανώτατες Σχολές νὰ ἐξεταστεῖ μὲ ρεαλισμό. Γιὰ τοῦτο ἄφησα στὸ 'Υπουργεῖο Παιδείας ὁμάδες ἐργασίας, ὥστε νὰ μελετήσουν αὐτὰ τὰ προβλήματα, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ βρεθεῖ ἡ καλύτερη λύση.

Πιστεύω πὼς πολλὲς ἀλλαγές πρέπει νὰ γίνουν στὴν ὁργάνωση καὶ τὴ νομοθεσία. Λυπᾶμαι μόνο πού ἡ ἐπιτροπὴ πού εἶχα καταρτίσει γιὰ τὴν ἀναθεώρηση

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ*

‘Ο δογματισμός δεν έχει θέση στην Παιδεία

Από τη στιγμή που ό άνθρωπος κατόρθωσε να διαμορφώσει και την πιο στοιχειώδη μορφή κοινωνικού συνόλου, αντιμετώπισε το πρόβλημα της μεταβίβασης της πείρας των παλαιότερων στους νεωτέρους, δηλαδή τη συνεχή ανάπτυξη μίας διαδικασίας με σκοπό τη διακρίνιση των γνωστικών κατακτήσεώς του μέσα στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Δέν αναφύονται πολλές αντιρρήσεις, αν δεχθούμε τη γενική θεώρηση, πώς η παιδεία είναι ή κοινωνική λειτουργία, ή όποια εξασφαλίζει την καλύτερη και εύκολότερη προσαρμογή των νεωτέρων στις φυσικές και κοινωνικές συνθήκες, με τη βοήθεια της συστηματο⁴ ποιημένης έμπειρίας των παλαιότερων. Οί μεγάλες διαφωνίες εμφανίζονται στην προσπάθεια αναζήτησης του τρόπου προσφοράς της γνώσης, και ιδίως όταν θέλουμε να καθορίσουμε τους σκοπούς της παιδείας. ‘Η οργανωμένη κοινωνία με έκφρασή της το κράτος έχει ως σκοπό, με την παιδεία που επιβάλλει, να καταστήσει το νέο ίκανό να προσαρμοστεί στις πνευματικές και οικονομικές ανάγκες για την εξέλικτική της πορεία, ή όποια όφειλει να διατηρήσει την ιστορική συνέχεια του κοινωνικού συνόλου. ‘Η κρατική εκπαίδευση έπειδή διαμορφώνεται από τη βούληση του κοινωνικού καθεστώτος, καλλιεργεί την πνευματική και ψυχική συγκρότηση των νέων ανάλογα με τις ήθικοπολιτιστικές και πολιτικοοικονομικές αξίες που επικρατούν, χωρίς να επιτρέπονται έκτροπές, οι όποιες να όδηγούν σε επαναστατικές αλλαγές. Το κρατικό σχολείο έλέγχεται όχι μόνο στη γνώση την όποια θα δώσει, αλλά και στον τρόπο που θα την προσφέρει, ώστε ό νέος, που έτοιμάζεται για να ένσωματωθεί στην κοινωνική όμάδα, να μην έχει καμμία άμφιβολία για την έγκυρότητα των αξιών, που διάλεξε το κράτος ανεξάρτητα από τη βούληση του εκπαιδευομένου. ‘Η επέμβαση της πολιτείας σε πολλές περιπτώσεις βάζει φραγμούς στην έλεύθερη σκέψη, την όποια κατευθύνει δογματικά σε καθορισμένη θεώρηση της ζωής και του κόσμου. ‘Η έποπτεία της εξουσίας γίνεται πειστικότερη και αυταρχικότερη, όσο το καθεστώς που αντιπροσωπεύει είναι ανελεύθερο και αντιδραστικό. Π.χ. σε όλα τα όλοκληρωτικά καθεστώτα ή εκπαίδευση είναι μονολιθική, έλάχιστα έρευνητική και κατεξοχήν αντιδραστική. ‘Ακόμα και σε δημοκρατικές χώρες ό κρατικός έλεγχος στην εκπαίδευση αποβαίνει σε περισσότερες περιπτώσεις περιοριστικός, αν όχι αυταρχικός. ‘Ετσι ό νέος άνθρωπος ανυπεράσπιστος δέχεται το σχήμα της μόρφωσης, που του επιβάλλει ό κρατικός παρεμβατισμός, το όποιο δεν είναι βέβαιο, πώς ανταποκρίνεται τόσο στη φύση του νέου ανθρώπου όσο και στις απαιτήσεις της έλεύθερης σκέψης. Τα έλαττώματα του κρατικού σχολείου προφανώς είναι πολλά και ποικίλα· θα μπορούσε κανείς να τα μελετήσει σε ειδικές πραγματείες.

* * *

Θεωρούμε πώς μέσα στον περιορισμένο χώρο ενός άρθρου είναι απαραίτητο να δούμε μερικές περιπτώσεις εκπαιδευτικής κακοποίησης του νέου ανθρώπου.

Πολλοί σε αντίθεση με την εκπαίδευση του παρεμβατισμού πιστεύουν σ’ ένα απολύτως άδésμεντο εκπαιδευτικό σύστημα, όπου ό μαθητής μπορεί να άπελευθερώνει όλες τις έσωτερικές του παρορμήσεις, ώστε να επιλέγει το δικό του δρόμο, χωρίς την διορθωτική παρέμβαση του δασκάλου. ‘Η θεωρία αυτή φαίνεται πώς εξασφαλίζει μιá τέλεια μορφή εκπαίδευσης, ή όποια μπορεί να μās δώσει έλευθερους και όλοκληρωμένους ανθρώπους, έτοιμους να χαρούν τη ζωή, χωρίς συμπλέγματα και ψυχικά τραύματα, που προκαλεί κάθε περιοριστική εκπαίδευση. Δυστυχώς όμως ή παιδεία που στηρίζεται στην παραπάνω

* Ο κ. Λάμπρος Ντόκας είναι καθηγητής της Μαθηματικής ‘Αναλύσεως του Πανεπιστημίου Πατρών.

ἀρχή, ὁδηγεῖ σὲ οὐτοπία, ἔχει ἔντονο τὸ ρομαντικὸ στοιχεῖο καὶ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε πρᾶγματικότητα. Ἐνὰ τόσο ρομαντικὸ καὶ οὐτοπιστικὸ σχολεῖο εἶναι βέβαιο, πὼς δὲν προσφέρει γνώση καὶ κριτικὴ σκέψη, ἀλλὰ παρασύρει τὸ νέο στὴν ἀναρχία καὶ τὸν καθιστᾷ ἀνίκανο γιὰ κάθε μορφὴ πειθαρχημένης ἐργασίας. Κι' ὅταν ἀκόμα δεχθοῦμε πὼς στὸν κόσμο τῶν φαινομένων ἢ τῶν συμβάντων δὲν ὑπάρχει καμμιά νομοτέλεια, ἡ ἀνθρώπινη νόηση ἀναζητᾷ κανόνες καὶ νόμους, γιὰ νὰ ταξινομήσει τὰ φαινόμενα σὲ κατηγορίες μὲ λογικὰ σχήματα.

Πὼς εἶναι λοιπὸν δυνατόν, νὰ δώσουμε στοὺς νέους τὴν ψευδαἰσθηση ἑνὸς ἀπειθάρχτου κόσμου, στὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ ἐπιβάλλουμε τὴ θέλησή μας χωρὶς περιορισμούς; Ὁ κόσμος δὲν εἶναι μόνον ἐσωτερικὴ μας ὑπόθεση, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴ βούλησή μας, ἀλλὰ καὶ κάτι ξεχωριστό, πέρα ἀπὸ κάθε ὑποκείμενο. Ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὶς ἀποδεδειγμένες ἱκανότητες τοῦ νέου, ὅταν μπορούμε νὰ τὶς καθοδηγήσουμε, διαφορετικὰ εἶναι ἐπικίνδυνες, γιατί μοιάζουν μὲ τὶς τεράστιες φυσικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ὅσο εἶναι ἀνεξέλεγκτες ὄχι μόνον δὲν προσφέρουν ὠφέλιμο ἔργο, ἀλλὰ ἀντιθέτως προκαλοῦν καταστροφὲς ἀνεπανόρθωτες.

Στὴν ἀνεξέλεγκτη ρομαντικὴ ἐκπαίδευση δύο κατηγορίες δασκάλων κυριαρχοῦν, τοῦ παρατηρητῆ καὶ τοῦ «νεωτεριστῆ», δηλαδὴ αὐτοῦ ποὺ ἔχει ἀπομυθοποιηθεῖ, γιὰ νὰ μετέχει παθητικὰ στὴ μετάδοση τῆς γνώσης καὶ ἐκείνου ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ φύση τοῦ νέου, γιὰ νὰ προσφέρει τὴ μεγάλη ἀλλαγὴ στὴ θεώρηση τοῦ κόσμου. Ὅταν ὁ δάσκαλος παραμένει παρατηρητὴς στὴ διαδικασία τῆς ἐκπαίδευσης, χωρὶς τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ πεπειραμένου καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀμφισβήτησή του ὡς ἀντιπροσώπου ξεπερασμένων ἀντιλήψεων καὶ θεωριῶν, μετατρέπεται σὲ σύμβολο μισητὸ τῆς ἀντίδρασης, ἄξιο κάθε περιφρόνησης ἢ γελοιοποίησης. Ἐτσι ἡ προσφορά τοῦ δασκάλου σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι εἶναι ἀρνητικὴ, γιατί δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐρεθίζει τὴν ἐπιθετικότητα τοῦ μαθητῆ καὶ νὰ γίνεται θύμα ἱκανοποίησης εὐτελῶν ἐπιθυμιῶν του.

Ὁ «νεωτεριστὴς» δάσκαλος εἶναι ἡ χειρότερη μορφὴ δασκάλου, ποὺ περιβάλλεται μὲ τὸ κύρος αὐθεντίας, γιατί ἐμφανίζεται ὡς ὁ φορέας τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν, οἱ ὁποῖες γκρεμίζουν τὰ «ψεύτικα» εἰδῶλα, ποὺ ἔστησαν οἱ δυνατοὶ περασμένων γενιῶν γιὰ δικὸν τοὺς ὄφελος. Εἶναι ὁ διαφωτιστὴς, ὁ καθοδηγητὴς τῆς νέας γενιᾶς, ποὺ ἦρθε νὰ ξεριζώσῃ τὸ παλιὸ καὶ χωρὶς νὰ ξέρει μὲ τί θὰ τὸ ἀντικαταστήσῃ, ὑπόσχεται ὁράματα σὲ φανταστικοῦς κόσμους. Δυστυχῶς αὐτοῦ τοῦ εἰδους δάσκαλοι εἶναι πολλοὶ καὶ μάλιστα σὲ κάθε εἶδος σχολείου, μὲ μόνον τοὺς διαφορὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐνεργοῦν. Στὴν ἐλεγχόμενη ἐκπαίδευση δουλεύουν συγκαλυμμένα, μὲ τρόπο δόλιο καὶ ἔχουν τὴν ψευδαἰσθηση τοῦ ἀγωνιστῆ, ἐνῶ στὴν ἀνεξέλεγκτη μὲ φανατισμὸ καὶ θρησκευτικὴ μανία προπαγανδίζουν τὴν ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ καὶ ἀξιῶνουν τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἀναμορφωτῆ. Ὁ «νεωτεριστὴς» δάσκαλος γίνεται πολὺ ἐπικίνδυνος στὸ κρατικὸ σχολεῖο, ὅταν ἡ πολιτεία γιὰ ὀρισμένους λόγους θέλει νὰ κάμει μεταρρυθμίσεις ἢ νὰ φανεῖ πὼς ἀνανεώνει τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα. Τότε, γιὰ μιὰ μεγάλη περίοδο, ὁ «νεωτεριστὴς» ὡς φορέας τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν ἀνεόχλητος καὶ αὐταρχικὸς καταστρέφει συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδητα καὶ τοὺς πιὸ καταξιωμένους θεσμούς, γιατί τὸ κριτικὸ πνεῦμα ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὸ φανατισμὸ τῶν ψευδοφωτισμένων δογματικῶν. Οἱ ἀνίκανοι ἐνστερνίζονται πρόθυμα τὶς καινούργιες δοξασίες, γιὰ νὰ ἀναρριχηθοῦν στὴν ἱεραρχία· κάθε εἶδος ἀξιοκρατίας θυσιάζεται στὸ βωμὸ τῆς ἀνύπαρκτης προόδου. Τὸ σχολεῖο μετατρέπεται σὲ πηγὴ προπαγανδιστικῶν συνθημάτων, ποὺ ἐξυπηρετοῦν σκοποὺς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὴν ἐκπαίδευση. Τὸ φαινόμενο αὐτό, ἂν πάρῃ μεγάλη ἔκταση καὶ διάρκεια, φανεράνῃ κοινωνικὴ κρίση, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ ὁδηγήσῃ ὄχι μόνον στὸν πνευματικὸ μαρασμό, ἀλλὰ καὶ στὴν οἰκονομικὴ ἐξαθλίωσι τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Τὸ χειρότερο εἶδος σχολείου εἶναι τὸ κρατικὸ ποὺ παίρνει μορφὴ λαϊκίστικη. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἡ ἀπεριόριστη αὐξησι τῶν μαθητῶν σὲ βάρος

της ποιότητας, δηλαδή ξεκινάμε από την ρομαντική αρχή πώς η μόρφωση είναι αναφαίρετο δικαίωμα όλόκληρου του λαού και συνεπώς δεν επιτρέπεται να υπάρχουν άνθρωποι χωρίς πτυχία ή πιστοποιητικά ανωτάτων σπουδών. Έτσι δίνουμε αδιακρίτως τίτλους, ιδρύουμε εκπαιδευτήρια και αδιαφορούμε τόσο για την ποιότητα των σπουδών όσο και για τη χρησιμοποίηση των απαιτητικών ψευδοεκπαιδευμένων. Ουσιαστικά διαμορφώνουμε μια μάζα νέων ανθρώπων, οι οποίοι πιστεύουν πώς έχουν δικαιώματα, τα όποια τους δίδει μια εκπαίδευση αμφίβολης ποιότητας. Η λαϊκίστικη παιδεία προετοιμάζει παρασιτικούς και επικίνδυνους ανθρώπους για το σύνολο, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα να ξεχωρίσουν οι ικανοί, που θα στηρίζουν το κοινωνικό οικοδόμημα, γιατί μέσα στον πληθωριστικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης επικρατεί η κταστρεπτική δοξασία της ισοπέδωσης των πάντων. Μια μαζική άπρογραμματίστη εκπαίδευση είναι ο χειρότερος σκοταδισμός, γιατί δεν αποβλέπει στην ουσιαστική μορφωτική ανύψωση του συνόλου των νέων, αλλά στην ικανοποίηση συμπλεγμάτων, ιδίως ανθρώπων ανικάνων. Έτσι το πάθος φαίνεται πώς καταργεί τη φυσική επιλογή, για να στηρίξει την κοινωνική εξέλιξη σε θνησιγενείς μεταλλάξεις.

Τέλος ένα ακόμη άποτυχημένο εκπαιδευτικό σύστημα είναι το απροσάρμοστο στις πνευματικές και υλικές συνθήκες των εκπαιδευομένων, δηλαδή η μιμητική εκπαίδευση, ή όποια εφαρμόζει μεθόδους ξένες και άσχετες με την ιστορική συνέχεια και τις ιδιορρυθμίες του έθνικού συνόλου.

* * *

Μετά από την κριτική που κάναμε για τις διάφορες μορφές εκπαίδευσης είναι φυσικό το ερώτημα: Πώς μπορούμε να φανταστούμε το καλό σχολείο; Ποιοί πρέπει να είναι οι βασικοί του χαρακτήρες; Για να απαντήσει κανείς στο ερώτημα αυτό, δεν είναι καθόλου εύκολο, γιατί είναι πολύπλοκο και συνδέεται με μεγάλα προβλήματα της πνευματικής και υλικής ζωής του ανθρώπου. Στις παρακάτω γραμμές θα προσπαθήσουμε να εκθέσουμε γενικές σκέψεις, οι οποίες μάς δείχνουν το δρόμο για την προσέγγιση του προβλήματος, χωρίς βέβαια να έχουμε την αξίωση μιας ολοκληρωμένης μελέτης. Για να γίνει περισσότερο συγκεκριμένο το προηγούμενο ερώτημα, πρέπει να προσδιορίσουμε τους σκοπούς της εκπαίδευσης, οι οποίοι δεν είναι πάντοτε οι ίδιοι για μια κοινωνία, γιατί εξαρτώνται από τη θεώρηση του κόσμου και της ζωής, που επικρατεί στην πολιτεία για μια ορισμένη εποχή της εξελικτικής της πορείας. Αν δεχθούμε πώς ένας από τους σκοπούς του σχολείου είναι η μεταβίβαση της γνώσης, τότε πρέπει κατ' αρχήν να προσδιορίσουμε τη γνώση και μετά να αναζητήσουμε τον τρόπο της μετάδοσης στο μαθητή. Το τι είναι γνώση αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της επιστήμης και γενικότερα της φιλοσοφίας και δεν πρόκειται εδώ, ασφαλώς, να ασχοληθούμε, είναι όμως απαραίτητο για τη μελέτη που κάνουμε να λάβουμε υπόψη μας τη φύση της γνώσης που έχουμε. Η γνώση δεν είναι απόλυτη, αλλά λογικά σχήματα που εκφράζουν φαινόμενα και συμβάντα, τα οποία αλλάζουν συνεχώς με την έρευνή της εξέλιξη της επιστήμης, δηλαδή η γνώση δεν είναι σταθερή και αμετάβλητη. Το μόνο σταθερό στη διαδικασία για τη γνώση είναι η συνεχής έρευνα των συμβάντων. Απ' αυτή την παρατήρηση γίνεται φανερό, πώς το σχολείο πρέπει να καλλιεργεί στο νέο το έρευνήτικό και κριτικό πνεύμα από τα πρώτα χρόνια της εκπαίδευσής του, δηλαδή κάθε δογματική λύση προβλήματος δεν έχει θέση σε μια πραγματική εκπαίδευση.

Η ανάπτυξη της έρευνήτικής και κριτικής σκέψης προϋποθέτει απεριόριστη έλευθερία, που τα όριά της να χαράσσονται μόνο από τη λογική συνέπεια και όχι από σκοπιμότητες ηθικών ή πολιτικών συστημάτων. Μόνο έλευθεροι άνθρωποι, που είναι έτοιμοι να απορρίψουν κάθε παλαιότερη γνωστή λύση, που δεν καλύπτει το σύνολο του φαινομένου, και να την αντικαταστήσουν με νέα περισσότερο προσαρμοσμένη στα συμβάντα, είναι

δυνατὸν νὰ εἶναι θετικοὶ συντελεστὲς στὴ λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης. Ἀντίθετα οἱ πιστοὶ σὲ δόγματα καὶ συστήματα εἶναι ἐπικίνδυνοι σκοταδιστὲς γιὰ μιὰ οὐσιαστικὰ ἐλεύθερη ἐκπαίδευση. Παρ' ὅλο πού ἡ προσεγγιστικὴ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς κατάκτησης διακρίνεται γιὰ τὶς ριζικὲς ἀλλαγὲς στὴ θεώρηση τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ φαινομένου, στηρίζεται πάντοτε στὶς προγενέστερες γνώσεις, διαμορφώνοντας ἕνα εἶδος συνέχειας μέσα στὴν ἱστορικὴ διαδοχὴ. Ἀπὸ τὴν προηγούμενη παρατήρηση φαίνεται ὅτι ὁ ἐκπαιδευόμενος πρέπει νὰ ἀναπτύξει τὸν σεβασμὸ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ πείρα, ὥστε νὰ μὴν ἀπορρίπτει τὴν κατεστημένη γνώση γιὰ μιὰ καινούργια θεώρηση, χωρὶς λογικὴ ἀπόδειξη καὶ πρακτικὴ ἐπαλήθευση. Αὐτὸς ὁ σεβασμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἐκδήλωση συντηρητισμοῦ, ἀντίθετα εἶναι ὁ φύλακας τῆς προόδου ἀπὸ τὴν ἀλόγιστη ἐπιπολαιότητα καὶ τὸν ἀκράτητο ἐνθουσιασμὸ, εἶναι ὁ χαρακτήρας τῆς ὀριμῆς σκέψης. Ἐνα ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς ἐρευνητικῆς σκέψης εἶναι ἡ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση, δηλαδὴ εἶναι ἐπιστημονικὸ καθήκον τοῦ ἐρευνητῆ νὰ ἀνακοινῶνι με παρησία τὶς ἀδυναμίες ἢ ἀντινομίες πού ἐμφανίζονται μεταξὺ θεωρίας καὶ ἐφαρμογῆς. Ἡ περιγραφή τῶν ἱστορικῶν καὶ φυσικῶν γεγονότων πρέπει νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατόν ἀντικειμενικὴ, πέρα ἀπὸ κάθε σκοπιμότητα. Εἶναι λοιπὸν προφανὲς πῶς στὴ σωστὴ ἐκπαίδευση κυριαρχεῖ ἡ γνησιότητα τῆς γνώσης πού προσφέρει, δηλαδὴ καλλιιεργεῖται στὸ μαθητὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς διαπαιδαγώγησής του ἡ ἀρετὴ τῆς ἐπιστημονικῆς εἰλικρίνειας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς γνώσης.

Ἄν δεχθούμε ὅτι ὁ νέος προορίζεται νὰ γίνῃ τὸ καινούργιο κύτταρο, πού θὰ ἐνσωματωθεῖ ὀργανικὰ μετὶ τὸν κοινωνικὸ κορμὸ γιὰ νὰ τὸν ἀνανεώσει, τότε σκοπὸς τοῦ σχολείου εἶναι νὰ καταστήσει τοὺς νέους ἱκανοὺς συνεχιστὲς τῶν παλαιότερων μέσα σὲ μιὰ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν σεβασμὸ στὶς παραδόσεις μετὶ τρόπο πού νὰ μὴν ἀποτελοῦν ἐμπόδιο στὴν παραδοχὴ νέων ἰδεῶν γιὰ τὴν προαγωγή τῆς ζωῆς. Ἐτσι οἱ παραδόσεις μποροῦν νὰ εἶναι τὸ ξεκίνημα γιὰ καινούργιες κατακτήσεις, χωρὶς νὰ παραμερίζεται τὸ καταστάλαγμα μακροχρόνιας πείρας. Οἱ ἀλλαγὲς μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν μετὶ τρόπο φυσικό, χωρὶς τὸ καταστρεπτικὸ μένος μιᾶς ἐπιδόνης ἐπανάστασης, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα βιασμοῦ τῆς ἐλεύθερης βούλησης καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κράτος ἔχει ὑποχρέωση νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν καὶ συγχρόνως νὰ προφυλάσσει τὴν ἐκπαίδευση ἀπὸ τὴν δολιότητα πολλῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκμεταλλεύονται τὴν ἀνοχὴ τῆς δημοκρατικῆς ἔκφρασης τῆς πολιτείας, γιὰ νὰ δηλητηριάσουν τὶς νεανικὲς ψυχὲς μετὶ τὸν δογματικὸ φανατισμὸ πολιτικῶν συστημάτων ἢ θρησκευτικῶν δοξασιῶν. Συγκεκριμένα ἡ δημοκρατία μπορεῖ νὰ εἶναι φρουρὸς τῆς ἐλεύθερης διάδοσης ὅλων τῶν ἰδεῶν, γιατί δὲν ἔχει λόγους νὰ ἀνησυχεῖ ἀπὸ τὴν μελέτη καὶ τῶν πλέον παραδόξων θεωριῶν, ὅταν στὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων καλλιιεργεῖται ἡ κριτικὴ σκέψη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ μετὶ κανένα τρόπο δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπεται ἡ προπαγανδιστικὴ παρουσία τῶν δογμάτων χωρὶς τὸν ἐπιστημονικὸ ἔλεγχο.

Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ φύση του ἔχει τὴ βαθειὰ ἐπιθυμία τῆς διακρίσεως. Συνεχῶς προσπαθεῖ νὰ ξεχωρίσει μέσα στὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον καὶ συγχρόνως νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀναγνώρισή του. Αὐτὴ ἡ τάση τῆς ἀνθρώπινης φύσης εἶναι ἀπὸ τοὺς βασικοὺς χαρακτηρισ τοῦ ὑποκειμένου, οἱ ὁποῖοι τὸ ἀντιδιαστέλλουν ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ἀντικειμενικὸ κόσμο. Ἡ διάκριση καὶ ἡ ἀναγνώριση ἀποτελοῦν τὰ μεγαλύτερα καὶ καθολικότερα κίνητρα γιὰ τὴ δημιουργικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁποία εἶναι τὸ πρωταρχικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη κάθε εἶδους πολιτισμοῦ. Ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀναγνώρισης εἶναι ἀρετὴ ὑψίστης ἀξίας μόνον, ὅταν δὲν ὀδηγεῖ στὴν αὐταρχικὴ ἐπιβολὴ τοῦ ἀτόμου σὲ βάρος τῶν ἄλλων. Συνεπῶς ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι νὰ ἀναπτύξει στοὺς νέους τὸ κίνητρο τῆς διάκρισης μετὶ ἀρχὴ τὴν ἀξιοκρατικὴ ἀναγνώριση, ἡ ὁποία περιορίζει

τὴν αὐταρχικὴ ἐπιβολὴ τοῦ ἐνὸς ἐναντι τῶν πολλῶν καὶ δημιουργεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἀμιλλας τόσο στὴν ἐκπαίδευση ὅσο καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ.

Τέλος, γιὰ τὴν καλύτερη ἀπόδοση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ τὴν προστασία τῶν ἰδιοφυῶν ἐπιβάλλεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιλογὴ τοῦ εἵδους σπουδῶν γιὰ κάθε ἐκπαιδευόμενο. Δυστυχῶς στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ἐπιλογὴ γίνεται μὲ κριτήρια καθαρῶς κοινωνικῆς ἐπιβολῆς ἢ κατὰ τυχαῖο τρόπο, ἐνῶ ἡ φυσικὴ ἐπιλογὴ ἐνεργεῖ σὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Παράλληλα πρὸς τὸ διδακτικὸ καὶ ἐρευνητικὸ ἔργο τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀναπτυχθεῖ ἀποτελεσματικὸ σύστημα ἐπιλογῆς σπουδῶν τῶν νέων μὲ πρωταρχικὴ ὑπόθεση τὶς ἱκανότητές τους καὶ κατὰ δεῦτερο λόγο τὶς ἀνάγκες τῆς πολιτείας.

Ἄν ἡ ἐκπαίδευση ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς σκοπιμότητες ποὺ εἶναι ἄσχετες μὲ τὸν προορισμό της καὶ περιοριστεῖ στὸ πραγματικὸ της ἔργο, εἶναι βέβαιο, πῶς ἡ κοινωνία θὰ προχωρήσει σὲ ἀνώτερη ποιότητα ζωῆς.

[12/7/85]

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Συμφωνία γιὰ ἤχο κι' ἀπόηχο

Μετὰ τὴ βροχὴ
 ἀνοιξε ὁ οὐρανὸς πάνω ἀπ' τὰ νησιά,
 κι' ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τῶν σύννεφων
 φάνηκαν δυὸ θεοὶ μὲ βρεγμένα τὰ μαλλιά τους καὶ τὰ γένεια.
 Στὰ δάχτυλα φοροῦσαν συννεφένια δαχτυλίδια,
 καὶ στὸ κεφάλι
 ἓνα στεφάνι μὲ τὰ χρώματα τῆς ἱριδας.
 Ἐρριξαν τὴ ματιὰ τους σὰν ὀμπρέλλα πάνω στὴ γῆ.
 Ἀπὸ κεῖ ἄρχισε τὸ κακό.
 Πρῶτα μπερδεύτηκαν μὲ λέξεις γλιστερές.
 Τὸ δίκιο ποὺ ἔρριξαν πρὶν ἀπὸ λίγο
 σὰν δροσερὴ βροχή,
 τὸ εἶδαν νὰ μεταλλάξει ἀποχρώσεις,
 νὰ «ὕφίσταται κατεργασίες»
 καὶ μέσα ἀπὸ διάφορες διεργασίες
 νὰ ἐκπέμπει χρώματα παραπλανητικά.
 Τάχασαν οἱ θεοί,
 ὅταν ἀντίκρυσαν τὶς τεχνητὲς πλειοψηφίες,
 τοὺς καταναλωτὲς σὲ μιὰν ἀπέραντη κι' εὐτυχισμένη καταδίκη.
 Κυτάχτηκαν κατὰματα,
 κι' ἄρχισαν νὰ κυνηγοῦν τὴ δύναμη ποὺ ἔχαναν.
 Ξαφνικά
 σταμάτησαν, νὰ δοῦν
 τὶς βιαστικὲς κηδεῖες τῶν Χριστῶν τῆς Οἰκουμένης.
 Ἡ μνήμη τους μιᾶς μέρας,
 ὅτι κι' ἡ Ἱστορία ἀνήμερη κι' ἀκρωτηριασμένη.
 Κορνιζώθηκαν τότε οἱ δυὸ θεοὶ τὴν ἀδιαφορία,
 σὰν δυὸ πολυκαιρίτικα πορτραῖτα.
 Κι' ἂν πάνω τους ἀπόμεινε κάτι θεϊκό,
 ἦταν ἡ ὁμορφιὰ μόνον
 κι' ἡ λύπη.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Αν ἡ Παιδεία σὰν θεσμός δημιουργήθηκε γιὰ νὰ συμβάλῃ στὴν ἐλευθέρωση τοῦ πνεύματος καὶ γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἀλήθεια καὶ τὸν πολιτισμό, σήμερα ἔχει ἀποξενωθῇ ἀπ' αὐτὲς τὶς ὑψηλὲς ἀποστολές. Σκοπὸς τῆς Παιδείας στὴ σύγχρονη ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας τῆς Λογοκρατίας, ἃς τὸ ποῦμε ξεκάθαρα, εἶναι ἡ στερέωση καὶ διαιώνιση τῆς κατεστημένης τάξεως πραγμάτων.

Ἡ Παιδεία μὲ τὴν στενὴν τῆς ἐννοια, δηλαδὴ ἡ «Ἐκπαίδευση», ὅπως τὴν συνέλαβαν καὶ τὴν ὑλοποίησαν οἱ ἄνθρωποι πρὸ τῆς ἐπιβολῆς τῆς Λογοκρατίας, ἀποτελοῦσε ἀνεξάρτητο θεσμό, πὺλὸν λειτουργοῦσε ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἐξουσίας. Οἱ «σχολές» ἰδρύονταν ἀπὸ ἰδιῶτες, κορυφαίους τῆς σκέψεως, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ μετέδιδαν τὸ πνεῦμα τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀλήθειας, ἀναπλάθοντας ταυτόχρονα τὶς ψυχὰς τῶν ἐκπαιδευμένων, χωρὶς τὴν τυραννίαν τῆς σκοπιμότητος καὶ χωρὶς πολιτικὲς ὑποδείξεις καὶ κηδεμονεύσεις.^(α)

Εἶναι γεγονός, ὅτι ἡ ἐξουσία παρενέβαινε κάποτε κατασταλτικά, δηλαδὴ ἀσκοῦσε πιέσεις πάνω στὶς σχολὰς καὶ τοὺς ἐκπαιδευτικούς, ὅταν ἡ διερεύνησις τῆς ἀλήθειας ἐβλάπτε τὰ συμφέροντά της ἢ ὑπέσκαπτε τὴν κυριαρχία της, καὶ δὲν λείπουν ἀκόμη καὶ περιπτώσεις κλεισίματος σχολῶν καὶ σκληρότατης τιμωρίας τῶν ὑπευθύνων.^(β)

Ἀλλ' ἂν τὰ Κατεστημένα πρὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Λογοκρατίας ἐνεργοῦσαν καμμιά φορὰ κατασταλτικά, οὐδέποτε εἶχαμε περίπτωσις χρησιμοποίησεως τῆς Παιδείας σὰν ὑπηρετρίαν τῆς ἐξουσίας, οὐδέποτε δηλαδὴ ἡ κρατοῦσα τάξις πραγμάτων δημιουργήσε ἐξ ὑπαρχῆς

ἡ ἴδια τὴν «Παιδείαν», μὲ σκοπὸν, μέσῳ αὐτῆς, νὰ ἐμποδίξῃ τὴν ἐλευθέρωσιν, νὰ ἐξαπλώνῃ καὶ στερεώνῃ τὸ «δόγμα» τῆς ἢ νὰ πλάθῃ νομιμόφρονες ὑπηκόους τῆς.

Τὸ φαινόμενο τῆς ἐξαλλοτριώσεως τῆς Παιδείας καὶ τῆς συνειδητῆς ὑποταγῆς τῆς στὴν ἐξουσία πρωτοπαρουσιάσθηκε ταυτόχρονα μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ θρησκευτικοῦ δογματισμοῦ. Τότε —καὶ ἀφοῦ, παράλληλα, πάρθηκαν κατασταλτικὰ μέτρα, μὲ βάση τὰ ὁποῖα καταστράφηκαν καὶ ἐξαφανίσθησαν ὅλες οἱ ἐλεύθερες σχολὰς —ἰδρύθησαν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν θρησκευτικὸν δογματισμὸν δικά του σχολεῖα^(γ), ὅπου αὐθεντικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν δογμάτων δίδασκαν στοὺς ἐκπαιδευόμενους, μὲ βάση διατεταγμένο πρόγραμμα, τὶς δογματικὰς «ἀλήθειαις» τοὺς, μετέδιδαν σ' αὐτοὺς τὸ πνεῦμά τοὺς καὶ τοὺς μετέτρεπαν σὲ ὄργανα τοῦ θρησκευτικοῦ Κατεστημένου. Ἡ Παιδεία αὐτὴ τῆς σκοπιμότητος εἶναι ἡ μοναδικὴ Παιδεία ποὺ ὑπάρχει ἔκτοτε στὸν Κόσμον, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς συμπίπτει περίπου μὲ τὴν ἐποχὴν ποὺ τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος χωρίσθηκε σὲ Ἀνατολικὸ καὶ Δυτικόν. Ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι ὁ προσδιοριστικὸς σταθμὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, διότι, ἀπὸ τότε ἕως σήμερα, τὰ σχολεῖα ἀπὸ τὴν κατώτατην ἕως τὴν ἀνώτατην βαθμίδα τοὺς ἐλέγχονται, ἐνῶ Παιδεία ἀνεξάρτητη, ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἐξουσίας, δὲν ὑπάρχει πιά. Ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ἰδίως στὸν τομέα τῆς Τέχνης, ποὺ σημειώνονται κατὰ καιροὺς καὶ σὲ διάφορους χώρους, εἶναι εἴτε ἀμφισβητούμενης ἀνεξαρτησίας εἴτε ἀσήμαντες.^(δ)

Αὐτὸ ποὺ πέτυχε καὶ καρπώθηκε, σὰν «πρῶτος διδάξας», τὸ θρησκευτι-

κὸ μετὰ Χριστὸν Κατεστημένο, τὴν ἀ-
λωση δηλαδὴ τῆς Παιδείας, τὸ υἱοθέ-
τησαν ἕκτοτε καὶ ὅλα τὰ πολιτικά, κοι-
νωνικά καὶ οἰκονομικά δόγματα τῆς
Λογοκρατίας. Ἡ νεώτερη λογοκρατι-
κὴ ἐξουσία, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς
λαοὺς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πανάρχαιο ὄπλο
τῆς βίας, χτυπᾷ τὸν ὑπὲρ τοῦ στή-
ριζα του, δηλαδὴ τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ του.
Κοντὰ στὸ Κράτος, τὴν ὀργάνωση, τὸν
πλοῦτο καὶ τὴν ὑλικὴ ἰσχὺ, τοποθετεῖ
μέσα στὸ ὄπλοστάσιό της καὶ τὴν Παι-
δεΐα. Ἔτσι, ἡ Παιδεΐα σιγὰ - σιγὰ ἐξε-
λίσσεται σὲ καθαρὰ ἐξουσιαστικὸ μέ-
σον, χάνοντας ἐντελῶς τὸν ἀρχικὸ τῆς
χαρακτῆρα, καὶ ἀνατρέπεται ἐκ βάθρων
ἢ ἀποστολὴ της.

Ἀντὶ τῆς ἀλήθειας ὑπηρετεῖ τὸ δόγ-
μα, ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἐξουσια-
στές, ἀντὶ τοῦ πολιτισμοῦ τὴν τεχνο-
κρατία καὶ ἀντὶ τῆς ἐλευθερίας τὴν Διε-
θνή Ἐξουσία. Ἄς ἀναλύσουμε ἐν συν-
τομίᾳ τὴν «ἀνατροπὴν» αὐτὴ πού πρᾶγ-
ματοποιήθηκε στὴ φύση καὶ τὴν ἀπο-
στολὴ τῆς Παιδείας, ἀνατροπὴ πού
παίζει σημαντικώτατο ἀρνητικὸ ρόλο
στὴ ζωὴ μας.

* * *

Δύο εἶναι τὰ σκέλη τῆς Παιδείας πού
παρέχει σήμερα τὸ Κατεστημένο σ'
ὅλο τὸν Κόσμο: Τὸ δογματικὸ καὶ τὸ
τεχνοκρατικὸ. Σκοπὸς τοῦ πρώτου εἶ-
ναι ἡ ἀλωση τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σκέψε-
ως. Σκοπὸς τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ παρα-
γωγὴ ἀνθρώπων - μηχανῶν γιὰ τὴν ὑλι-
κὴ - ὀργανωτικὴ θεμελίωση τῆς ἐξου-
σίας.

α. — Τὸ δογματικὸ σκέλος με-
ταδίδει τὴν ἐξουσιαστικὴ κοσμοθεω-
ρία. Πρόκειται γιὰ τὴν Λογοκρατίαν στίς
διάφορες μορφές της, τὸ ἐξουσιαστικὸ -
οἰκονομιστικὸ - ὑλιστικὸ δηλαδὴ πνεῦ-
μα, πού διέπει ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς

σύγχρονης ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς ζω-
ῆς. Ἡ Λογοκρατία, ἐκ διαμέτρου ἀντί-
θετὴ ἀντίληψη περὶ ζωῆς καὶ περὶ Κό-
σμου πρὸς τὴν ἡρωϊκὴν ἀντίληψη, δὲν
ἀφήνει τίποτε ἐξω ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴν
ἐπιρροή της, δὲν ὑπάρχει καμμιά περιο-
χὴ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως πού
νὰ μὴν «χρωματίζεται», ἀλλοιώνεται,
κατευθύνεται ἀπ' αὐτήν. Ἀπὸ τίς φυσι-
κὲς ἐπιστῆμες μέχρι τὴν ἱστορίαν, ἀπὸ
τὴν Τέχνην μέχρι τὴν οἰκονομίαν, ἀπὸ
τὴν ἰατρικὴν μέχρι τὴν ψυχολογίαν, ἀπὸ
τὴν τεχνολογίαν μέχρι τὴν φιλοσοφίαν καὶ
φιλοσοφίαν, ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν τέχνην
μέχρι τὴν βιολογίαν, ἀπὸ τὰ μαθηματικὰ
μέχρι τὴν μουσικὴν, δὲν ἀπέμεινε κανένα
ἀνεξαιρέτως στοιχεῖο τῆς μαθήσεως
πού νὰ μὴν ἐντάσσεται μέσα στὴν νοο-
τροπία, τὸ «πνεῦμα» τῶν δογμάτων
τῆς λογοκρατικῆς ἀντιλήψεως.

Καὶ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα μέχρι τὴ σε-
ξουαλικὴ πράξη, ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συμ-
περιφορὰν μέχρι τὴν ἐνδυμασίαν, ἀπὸ τὰ
συναλλακτικὰ ἤθη μέχρι τίς ἐνδοοικο-
γενειακὲς σχέσεις, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν
συμπεριφορὰν μέχρι τὴν τροφὴν καὶ τὴν
ὑγιεινὴν, ἀπὸ τὸν τουρισμὸν μέχρι τὴν δια-
κόσμηση τῆς κατοικίας, δὲν ὑπάρχει ἐ-
πίσης καμμιά ἀπολύτως κατηγορία τῆς
ἀνθρώπινης πρακτικῆς, πού νὰ μὴν ὑ-
παγορεύεται καὶ κατευθύνεται ἀπὸ τὰ ἐ-
ξουσιαστικὰ λογοκρατικὰ δόγματα.

Ἡ σύγχρονη μορφή τῆς Λογοκρα-
τίας πού ἔχει συμπληρώσει ἡδη
ἐνάμισυ-δύο αἰῶνες κυριαρχίας, ἔχει ὁ-
λοκληρώσει τὴν δογματικὴν ἐπιβολήν
της, ἀφοῦ πρῶτα πέτυχε τὸν ἀπόλυτο
ἐλεγχὸ τῆς Παιδείας, καὶ γενικὰ τῆς
Παιδείσεως^(α). Ἡ σύγχρονη Παιδεΐα σ'
ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Γῆς θὰ μπορούσε νὰ
χαρακτηρισθῇ μὲ μιὰ λέξη: Παιδεΐα
ἀστοκαπιταλ - μαρξιστικὴ. Ἀπὸ τὸ νη-
πιαγωγεῖο μέχρι τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὴ
μετασχολικὴν τοῦ μαθήσεως ὁ σημερινὸς ἀν-

θρῶπος δὲν εἶναι παρὰ στόχος τοῦ δόγμα-
τος, στόχος πού πρέπει νὰ καταληφθῇ,
ψυχὴ πού πρέπει νὰ ἐκπολιορκηθῇ,
μυαλὸ πού πρέπει νὰ ἀποδιοργανωθῇ
καὶ νὰ εὐθυγραμμισθῇ μὲ τὴν κατεστη-
μένη δογματικὴ γνώση τοῦ Ἀστοκαπι-
ταλομαρξισμού. Οἱ ἔφοδοι, ἡ πολιορ-
κία, οἱ ἐπιθέσεις τοῦ δόγματος ἐναντίον
τοῦ ἀνθρώπου, πού ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν
τρυφερὴ του ἡλικία καὶ συνεχίζονται
γιὰ πολλὰ χρόνια, ἀκριβῶς εἶπεν γιὰ
ὅλη του τὴ ζωὴ, εἶναι τόσο πολὺπλευ-
ρες, πολὺμορφες, ἐπίμονες καὶ καλο-
σχεδιασμένες, ὥστε εἶναι σχεδὸν ἀδύ-
νατο νὰ ἀντέξῃ, νὰ μὴν παραδοθῇ τὸ
κάστρο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

Πραγματικά, πολὺ λίγα ἰσχυρὰ πνεύ-
ματα δὲν παρασύρονται ἀπ' αὐτὸν τὸν
κατακλυσμὸ τοῦ ψεύδους, τῆς διαστρο-
φῆς καὶ διαστρεβλώσεως καὶ τοῦ σκο-
ταδισμού. Γιὰ νὰ εἴμαστε πιὸ ἀκριβολό-
γοι, ὅλες οἱ ψυχὲς κατακτῶνται, μὲ τὴ
διαφορὰ ὅτι μερικές, ἐλάχιστες ἀπ' αὐ-
τές, βρίσκουν τὴ δύναμη νὰ ἀναθεωρή-
σουν τὶς γνώσεις καὶ τὴν κοσμοθεωρία
πού τοὺς δόθηκαν, νὰ ἀποτρίψουν ἀπὸ
πάνω τους τὸν ὄγκο τῆς σκουριάς καὶ
τοῦ ψεύδους πού τοὺς κάλυψε καὶ νὰ ἀ-
ναδιοργανωθοῦν πνευματικὰ μονάχοι
τους.

* * *

β. — Τὸ τεχνοκρατικὸ σκέλος
τῆς ἐξουσιαστικῆς Παιδείας «μορφώ-
νει» τοὺς ἐξουσιαζόμενους μὲ τεχνικὲς
γνώσεις, πού θὰ τοὺς καταστήσουν ἱ-
κανοὺς νὰ κινήσουν τὸν τεχνολογικὸ -
διοικητικὸ μηχανισμό, μὲ τὸν ὁποῖο τὰ
πολιτικοκοινωνικὰ δόγματα ἐγκαθι-
δρύνουν καὶ ἐξασφαλίζουν τὴν κυριαρ-
χία τους. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκπαίδευ-
ση, πού καλύπτει τοὺς τομεῖς τῆς τε-
χνολογίας, τῆς παραγωγῆς, τῆς οἰκο-
νομίας, τῆς ὀργανώσεως — διοικήσε-

ως, τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ
τῆς μαζικῆς προπαγάνδας, σ' ὅλες τῆς
τὶς μορφές.

Κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς τεχνοκρα-
τικῆς Παιδείας εἶναι ἡ εἰδίκευση καὶ ἡ
ἀνάπτυξη μιᾶς ἢ ὠρισμένων μόνον ἱκα-
νοτήτων τοῦ ἐκπαιδευόμενου. Ὁ τε-
χνοκράτης ἀποτελεῖ ἓνα κολοβωμένο,
ἀκρωτηριασμένο τέρας, μέρος μόνο
τοῦ ἀνθρώπου, λειψὴ προσωπικότητα.
Ἀνίκανος γιὰ μιὰ γενικώτερη, καθολι-
κὴ σύλληψη τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ζω-
ῆς, εἰδικευμένος «γνώστης» ἐνὸς μό-
νου ἀντικειμένου, τοποθετεῖται ἀπὸ
τοὺς ἐξουσιαστὲς στὸν τομέα τῆς εἰδι-
κότητάς του καὶ τοὺς ὑπηρετεῖ, χωρὶς
νὰ μπορῇ νὰ κρίνῃ ἂν αὐτὸ πού κάνει εἶ-
ναι δίκαιο ἢ ἀδικο, ἀληθινὸ ἢ ψεύτικο,
προϋδευτικὸ ἢ ἀντιδραστικὸ, καλὸ ἢ
κακό, θετικὸ ἢ ἀρνητικὸ. Ὁ τεχνοκρά-
της, αὐτὸ τὸ θλιβερὸ δημιούργημα τῆς
λογοκρατικῆς Παιδείας, ἀποτελεῖ ζων-
τανὴν ἀπόδειξη τοῦ ξεπεσμοῦ τοῦ σύγ-
χρονου ἀνθρώπου, τοῦ ὑποβιβασμοῦ
του ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ σύγχρονου ὄν-
τος στὴ στάθμη τοῦ κάστορα, τοῦ *homo*
technicus.

Μὲ τὴν τεχνοκρατικὴ Παιδεία ἡ ἐ-
ξουσία ἐξασφαλίζει τὴν ὑλικὴ - τεχνο-
λογικὴ, ὀργανωτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἱ-
σχὺ πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ὑπαρ-
ξή της. Ἐκατομμύρια ἀνθρώποι σ' ὅλο
τὸν κόσμον δουλεύουν σήμερα, καὶ ὁ
μόχθος τῆς δουλειᾶς τους εἶναι καὶ
θεμέλιο τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς
δουλείας τους.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ δογματικὸ καὶ
τὸ τεχνοκρατικὸ σκέλος τῆς ἐξουσια-
στικῆς Παιδείας ὄχι μόνον ἀλληλοσυμ-
πληρώνονται, ἀλλὰ καὶ δὲν μποροῦν νὰ
υἰάρξουν χωριστὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο.
Ἔχομε ἐπισημάνει ἤδη, ὅτι ἡ τεχνο-
κρατία εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ δόγματος
καὶ δὲν προάγει τὴν προσπέλαση τῆς ἀ-

λήθειας, αλλά προσπαθεί να καρπωθῇ «γνώσεις» καὶ νὰ τὶς ἐκμεταλλευθῇ πρακτικά, γιὰ τὴν ὑπηρεσία τοῦ συμφέροντος, μ' ἄλλα λόγια ἀποτελεῖ προαγωγὸ τῆς λογοκρατικῆς τάξεως πραγμάτων.

[Ἀπὸ τὸ Δοκίμιο Ἑλληνικῆς Ἰδεολογίας «Ἀναζήτηση» τοῦ Δημ. Ι. Λάμπρου, ἔκδ. «Δαυλός», Ἀθήνα 1981, σελ. 71-75].

Γιὰ τὴν ἀντιγραφή: **Μετέωρος**

(α) Μερικὲς ἀπὸ τὶς «σχολές» αὐτὲς συγκέντρωναν πληθώρα ἀπὸ μαθητὲς καὶ «ἐξῆσαν» ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες· ὅπως π.χ. ἡ «Ἀκαδήμεια» τοῦ Πλάτωνα ποὺ φώτιζε τὴν τότε πολιτισμένη ἀνθρωπότητα ἐπὶ 916 χρόνια, λειτουργώντας χωρὶς διακοπὴ. Περίφημες εἶναι οἱ διάφορες σχολὲς τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, τῆς Κάτω Ἰταλίας, τῆς Ἰωνίας, τῆς Ἀντιόχειας, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Ρώμης. Οἱ «ἐκπαιδευτικοί» δὲν εἶχαν καμμιά ὁμοιότητα μὲ τοὺς σημερινοὺς ἐκπαιδευτικούς - πολιτικοὺς ὑπαλλήλους, ἀλλὰ δροῦσαν αὐτοδύναμα σὰν πρωτοπόροι τῆς ἐπιστήμης ἢ αὐτόφωτοι ὁδηγοί.

(β) Τὴν καταδίκη λ.χ. σὲ θάνατο τοῦ Σωκράτη ἢ τὴν εἰσβολὴ ἐγκαθέτων καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς σχολῆς τοῦ Πυθαγόρα, θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς ἐρμηνεύσουμε ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτή, ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν τῶν μεγάλων αὐτῶν σοφῶν ἀποτελοῦσε ἓνα εἶδος σχολείου.

(γ) Πρβλ. τὶς δογματικὲς σχολὲς «Πίστευε καὶ μὴ Ἐρεῦνα», «Ἐρευνᾶτε (μόνον) τὰς Γραφάς» κλπ., ποὺ δημιουργήθηκαν καθ' ὃν χρόνον ὁ δογματισμὸς ἐκκλίνει, μὲ τὴ βία τῆς ἐξουσίας ποὺ ἤλεγχε πιά, τὶς ἐλεύθερες λαμπρὲς φιλοσοφικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς σχολές, βιβλιοθήκες κλπ.

(δ) Ἡ λεγόμενη «ιδιωτικὴ ἐκπαίδευση» δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη, διότι, ἐκτὸς τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ θεσμικὴ τῆς ὑπόστασις καθορίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἐξουσία, τὰ προγράμματά της καὶ ἡ ὕλη διδασκαλίας εἶναι πανομοιότυπα μὲ τὰ προγράμματα καὶ τὴν ὕλη τῆς ἄλλης δογματικῆς Παιδείας.

(ε) Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σχολικὴ Παιδεία, ἡ Παίδευση περιλαμβάνει τὴν Τέχνη, τὴν Θρησκεία, τὴν Φιλοσοφία, τὴν Λογοτεχνία, τὸ Θέατρο, τὸν Κινηματογράφο, τὴν Τηλεόραση, τὸν Τύπο κλπ.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ*

Ἡ ἐλευθερία τῆς παιδείας ὡς παιδεία ἐλευθερίας

«Ἀπαιδευσία μετ' ἐξουσίας ἄνοιαν τίκτει» (Ἀριστοτέλης)

1. Τὸ χρέος τῆς ἐξουσίας

Τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας σὲ χώρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα μὲ πολυαίωνα πολιτιστικὴ παράδοση καὶ ἔντονες ἀναπτυξιακὲς μεταβολὲς εἶναι δύσκολο καὶ κρίσιμο. Ἡ λύση τοῦ ἐγκτεῖται σὲ μιὰ ἐπιτυχή συμφιλίωση αὐτῆς τῆς παραδόσεως, τοῦ παρελθόντος μὲ τὶς ἀμείλικτες ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος.

Πρὸς τοῦτο εἶναι ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ διαθέσει τὸ κράτος τὰ ἀνάλογα μέσα καὶ συγχρόνως νὰ ἀποφύγει τὰ λάθη τῶν χωρὶς προοπτικὴ σχεδιασμῶν. Ὁφείλει κυρίως νὰ ἐλέγξει «μὲ λογισμό καὶ μ' ὄνειρο», σύμφωνα μὲ τὸν κλασσικὸ λόγο τοῦ Σολωμοῦ, τὴν ὑγεία τοῦ ἰσχύοντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, νὰ καθορίσει μὲ κρυστάλλινη διαύγεια καὶ σαφήνεια τοὺς στόχους καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς παιδείας καὶ νὰ σκύψει στοργικὰ ἐπάνω ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ὑλοποιοῦν τὴν ἐκπαιδευτικὴν του πολιτικὴν. Δὲν ὑπάρχει πιὸ γόνιμη προῖκα γιὰ ἓνα ἔθνος ἀπὸ τὸ μεγαλήγορο φρόνημα καὶ τὸ ὑψηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν στελεχῶν ὁλῶν τῶν βαθμίδων ἐκπαιδεύσεως, ὅπως δὲν εἶναι τίποτε πλέον ἐπικίνδυνον ἀπὸ τὸ ψάρεμα στὰ θολὰ νερὰ μιᾶς ὑποπτης ἀσάφειας ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἰδανικά τῆς παιδείας.

2. Τὰ ὁλέθρια μηνύματα τῆς Πανεπιστημιακῆς Κοινότητος

Στὴν περιοχὴ τῆς παιδείας ἡ διεργασία ὑπονομεύσεως τοῦ ἔθνους εἶναι ἀθόρυβη καὶ ἐξελίσσεται τάχιστα σὲ δολιοφθορὰ τῆς ἐλευθερίας του καὶ τῶν δημοκρατικῶν του θεσμῶν. Ὑπὸ τὰ ἀδιάφορα μάλιστα ἢ καὶ ἐνθαρρυντικὰ κάποτε βλέμματα τῆς ἴδιας τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία ἔτσι ἐνεργοῦσα «τίκτει ἄνοιαν».

Πειστικά καὶ συγχρόνως ὁλέθρια εἶναι τὰ μηνύματα ποὺ ἐκπορεύονται ἀπὸ τὴν ἀνομολόγητη κατάσταση ποὺ ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία στὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα. Ἡ ὁποία δὲν ἐξηγεῖται οὔτε δικαιώνεται ἀπὸ τὸν φιλελεύθερο νεανικὸ ἐνθουσιασμό τῶν τροφίμων τους. Ἐδῶ πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἓνα δυναμικὸ, βίαιο πολιτικὸ γεγονός, μὲ βαθύτατα ἀποφασιστικὲς συνέπειες.

Σὲ πολλὰς περιπτώσεις ὅ,τι ὑπὸ τὸν μανδύα τῶν μεταρρυθμίσεων πραγματικὰ συμβαίνει εἶναι ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ Πανεπιστημίου ὡς χώρου συνταγματικὰ κατοχυρωμένης πνευματικῆς ἐλευθερίας. Ὁριαμβεῦει ὁ ὀλοκληρωτισμός, ὅταν δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐκφράσει ἀνοιχτὰ τὴν γνώμη του γιὰ τὶς ἐπικρατοῦσες ἐργασιακές, ἐπιστημονικὲς καὶ γενικώτερα πολιτικὲς συνθήκες χωρὶς νὰ θέσει σὲ κίνδυνον τὴν ἐπαγγελματικὴν του σταδιοδρομίαν ἢ χωρὶς νὰ προπηλακισθεῖ ἀπὸ ὀργανωμένους καὶ ἐτοιμοπόλεμους παραταξιακὲς ὁμάδες.

3. Ἡ παιδεία ὡς χώρος ἀθλήσεως τῶν συνειδήσεων

Ἡ παιδεία ὥστόσο θάλλει μόνον ἐν ἐλευθερίᾳ: μέσα σὲ αἰθούσες - κυψέλες, ἡσυχούς χώρους ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ ἔρευνας. Ὅμως ἡ παιδεία φτερου-

* Ὁ κ. Γρ. Κωσταρᾶς εἶναι μόνιμος ἐπικουρὸς καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

γίζει μακριὰ ἀπὸ αἰθουσες - κέντρα πάλης, βίας καὶ λυσσαλέου πολιτικοῦ φανατισμοῦ. Ὁ ὁποῖος εἰσῆλθε ἀκάθεκτος στὸ σεπτὸ ἱερεῖο τῆς παιδείας καὶ τὸ θρυμματίζει χωρὶς οἶκτο. Ἔτσι ἡ ἐλευθερία τῆς παιδείας καταλύθηκε καὶ μαζί της ἡ παιδεία τῆς ἐλευθερίας.

«*Φυλάξτε τὴν εἰκόνα τῆς παιδείας ψηλὰ καὶ μακριὰ ἀπὸ τὰ πολιτικὰ πάθη*²», ἀγωνιᾷ καὶ συμβουλευεὶ ὁ Κάρλ Γιάσπερς (K. Jaspers, 1883—1969), ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον βαθειὰ καὶ φιλελεύθερα πνεύματα τῶν καιρῶν μας. Φοβᾶται κανεὶς εὐλογα σήμερα, μήπως ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἔχει θραυσθῇ ὀριστικὰ καὶ ἡ παιδεία ἔπαυσε νὰ εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν χώρος ἀθλήσεως τῶν συνειδήσεων.

4. Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ πνευματικὴ ἀποκολοκύνθωση

Γενικώτερα, τώρα, παιδεία δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση· οὔτε σκοπὸς της νὰ παρᾶγει ἐπιστήμονες, ἀλλὰ νὰ πλαστοουργεῖ ἀνθρώπους. Εἶναι μιὰ δύναμη ἀνθρωποπλαστικὴ ποὺ ὁδηγεῖ τὸν ἀνθρωπο σὲ πνευματικὴ ἐγρήγορση καὶ ἀρτίωση.

Εἰδικώτερα ἡ παιδεία τοῦ λαοῦ μας πρέπει νὰ μὴν ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν πολὺκλαδὴ παράδοσή του. Κάποιες θολὲς φωνὲς καὶ κυρτωμένες ἀπὸ ἀπαιδευσιὰ συνειδήσεις ἀγωνίζονται νὰ μᾶς ἀποκόψουν ἀπὸ τὶς ρίζες μας καὶ νὰ ἀμαυρώσουν τὴν ἐθνικὴ μας ταυτότητα. Αὐτὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀφλογιστίαν τῆς ἱστορικῆς μνήμης, ἀλλοίωση τῆς πολιτιστικῆς μας φυσιογνωμίας, διάβρωση τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, μόλυνση τῆς ἐλληνικῆς ἐπιγνώσεως, ἀπίσχνανση τῶν ἀξιῶν, πολιτικὴ ἀνασφάλεια, κοινωνικὴ ἀποθηρίωση, πνευματικὴ ἀλλοτρίωση, δύση τῶν ἀρχῶν, κυνισμὸ ἀσύδοτο, βία ἀνεμπόδιστη, ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἀνθρωπο. Μιὰ ἐλληνικὴ παιδεία, ἀντιθέτως, δὲν θὰ ἐπέτρεπε νὰ διαστρεβλώνεται καὶ νὰ βεβηλώνεται ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια, νὰ φαλκιδεύεται καὶ νὰ νοθεύεται ἡ ἐλληνικὴ παράδοση, νὰ ρυπαίνεται καὶ νὰ ξηραίνεται ἡ ψυχὴ τῆς νεότητος, νὰ ἀπονευρώνεται καὶ νὰ ἀποδυναμώνεται τοῦ λαοῦ μας ὁ ἱστορικὸς δυναμισμός. Μιὰ ὀρθὴ παιδεία προσπαθεῖ νὰ ἐξαγάγει τὸ λαὸ ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ σκοτία καὶ νὰ τὸν προφυλάξει ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀναιμία καὶ τὴν πνευματικὴ ἀποκολοκύνθωση. Ἔτσι δὲν πλάθει τὸ λαὸ σὲ ὑλικὸ γιὰ δυνάστη, ἀλλὰ τοῦ ἀκονίζει τὴν ἀρετὴ τῆς ἀληθείας, τὴν συνείδηση τῆς εὐθύνης καὶ τὴν τόλμη τῆς θυσίας.

Τέλος ἡ παιδεία — ὅσοι τὴν ἀσκοῦν, ὅσοι ἱεουργοῦν στὸν ἄχραντο ναὸ της — ὀφείλουν νὰ μὴ λησμονοῦν τὴν ἀποστολὴ τους, ὅπως σὲ τέσσερες στίχους τὴν συνόψισε ὁ ἐθνικὸς μας βάρδος Κ. Παλαμᾶς: «*Χρωστᾶμε σ' ὅσους πέρασαν / θάρθουνε, θὰ περάσουν / κριτὲς θὰ μᾶς δικάσουν / οἱ ἀγέννητοι, οἱ νεκροί*»³.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Fragmenta Aristotelica*, 89 ἀπόσπασμα.

2. K. Jaspers, *Vorläge und Auspätze*, σ. 189.

3. Κ. Παλαμᾶ, *Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι*.

ΔΗΜ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΣ*

Ἐξουσία καὶ παιδεία κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη

Ἡ σχέση ἐξουσίας καὶ παιδείας, δηλαδή πόλεως - κράτους καὶ παιδείας, εἶναι ἀμεσης, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ βιβλία Η' καὶ Θ' τῶν *Πολιτικῶν* του, ὅπου αὐτὸς νέος προγραμματίζει τὴν *ἀρίστην πολιτείαν* του. Ἡ παιδεία καὶ ἀγωγή τοῦ ἐλευθέρου πολίτη εἶναι κατ' ἀποκλειστικότητα ὑπόθεση τοῦ κράτους.

Στὴ δημιουργία τῆς *πολιτικῆς κοινωνίας*, τοῦ κράτους, ὁδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀπὸ τὴ φυσικὴ ὁρμή, ἀπὸ τὴν ἐφεση γιὰ τὸ *συζῆν*, πού τοῦ εἶναι εὐχάριστο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη (τὴ *«χρεία»*) καὶ τὸ *κοινῇ συμφέρον*. Ἡ οὐσιαστικὴ αἰτία γενέσεως τῆς πόλεως - κράτους εἶναι τὸ *εὖ ζῆν* καὶ τὸ *εὖ πράττειν*, ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν. Ἡ εὐδαιμονία — πού στὸν Ἀριστοτέλη νοεῖται ὡς ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου — ὡς οὐσιαστικὴ αἰτία συστάσεως τῆς πόλεως - κράτους ὑπερτερεῖ τῆς γενετικῆς αἰτίας, τῆς *χρείας*, συγχρόνως δὲ παρέχει τὰ πρωτεῖα στὴν πόλη - κράτος, ἐνῶ θέτει σὲ δευτέρη μοῖρα τὴν οἰκογένεια καὶ τὸ ἄτομο.

Ἡ πόλη δεοντολογικῶς καὶ οὐσιαστικῶς ὡς ὅλον προηγεῖται τοῦ μέρους, τοῦ ατόμου, πού δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ νοηθῇ ἐκτὸς τῆς πόλεως ὡς *μονώτης*, γιατί τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινη φύση ἢ νὰ ὑπολείπεται αὐτῆς· θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι *θεός ἢ θηρίον*. Ἡ πόλη - κράτος στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὁ φυσικὸς χώρος, μέσα στὸν ὁποῖο ἐξελίσσεται καὶ ὁλοκληρώνεται *ἐνεργεία* ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ ἦθος καὶ τὸ πνεῦμα· εἶναι κατ' ἐπέκταση τὸ θερμοκήπιο, μέσα στὸ ὁποῖο φύεται καὶ ἀνθίζει ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός.

Ἡ πόλη ὡς ὅλον, ὡς ζωντανὸς ὀργανισμός, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, κινεῖται ἀπὸ τὴ φύση τῆς πρὸς τὸν τελικὸ σκοπὸ, πού εἶναι ἡ *αὐτάρκεια* καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν. Μὲ τὴ θεωρία του περὶ τῆς *φύσει* καὶ

ὄχι *συνθήκη* γενέσεως τῆς πόλεως ὑπογραμμίζει ὁ φιλόσοφος τὴν ἐσωτερικὴ, ὀργανικὴ δομὴ καὶ ἐνότητα τοῦ κράτους. Ἡ πόλη - κράτος εἶναι, γι' αὐτὸν, ἡ *πολιτικὴ κοινωνία*, ἡ *κοινωνία*, ὅπου ἐπικοινωνοῦν τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων καὶ δημιουργοῦν ἀπὸ κοινοῦ τὸν πολιτισμό. Ἐὰν ἡ πόλη ὑπῆρχε κυρίως χάρι τοῦ *κοινῇ συμφέροντος*, δὲ θὰ διέφερε ἀπὸ τὴ συμμαχία, ἡ ὁποία συνήθως συνάπτεται γιὰ τὴ διατήρηση καὶ προώθηση ἀμοιβαίων συμφερόντων.

Στὸν Ἀριστοτέλη ὑπάρχει ἄμεση συνάφεια μεταξὺ ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς. Ἡ πόλη, ὡς *κοινωνία ἐλευθέρων* ἀνθρώπων ἀποσκοπεῖ στὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τελείωση, στὸ *εὖ ζῆν*, ὅλων τῶν πολιτῶν, πού ἀποτελεῖ τὸν ὕψιστο σκοπὸ τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτικὴ κατάσταση καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἔχει ὡς ἀποστολὴ γιὰ τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν ὅ,τι ἡ ἠθικὴ γιὰ τὸ ἄτομο, δηλαδή τὸ *ἀριστον*, τὴν εὐδαιμονία, ἡ ὁποία νοεῖται ἀπὸ τὸ φιλόσοφο ὡς τελείωση τοῦ ἡθους καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι ὁ πολίτης ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τίς βιοτικὲς ἀνάγκες, γιὰ τίς ὁποῖες φροντίζουν οἱ δοῦλοι, ὑψώνεται σὲ σφαῖρες ἐλευθέρου φρονήματος καὶ πνευματικῶν ἐνασχολήσεων· προβαίνει σὲ πράξεις ὑπέροχες καὶ εὐγενεῖς, σύμφωνα μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς καλοκαγαθίας.

Στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπάρχει οὐσιαστικὴ σχέση μεταξὺ ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς, ὅπως ἀκριβῶς στὴν πραγματικότητα μεταξὺ *σπουδαίου*, ἐναρέτου ἀνθρώπου, καὶ *ἀγαθοῦ* πολίτου. Ὁ Ἀριστοτέλης διατηρεῖ ἀκόμη τὴν ἤδη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὑπαγωγὴ τῆς ἠθικῆς στὴν πολιτικὴ. Στὸν Ἀριστοτέλη μάλιστα ἡ ἠθικὴ ἀποτελεῖ εἰδικὸ κλάδο τῆς πολιτικῆς. Καὶ οἱ δύο ὁμως, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ, ἔχουν ἄμεση σχέση, γιατί ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι πολιτικὴ, δηλαδή κοινωνική, καὶ ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ. Κοινὸς σκοπὸς

* Ὁ κ. Δημ. Ν. Κούτρας εἶναι μόνιμος ἐπίκουρος καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

και των δύο είναι ή ήθική ζωή του ατόμου και του πολίτου.

Η πολιτική, κατά το Σταγίριτη, αν και ως έννοια είναι ευρύτερη της ήθικης που προωθεί και αναγκαστικά με το νόμο επιβάλλει στους πολίτες, δεν περιορίζει το έργο της ήθικης συνειδήσεως του ατόμου ούτε καταργεί την *προαίρεση*, την αρχή της ήθικης αυτονομίας και ήθικότητας του ατόμου. Η ελληνική πόλη - κράτος δεν έχει τον άτεγκτο χαρακτήρα του μεταγενέστερου ρωμαϊκού *imperium*. Η ελληνική πόλη είναι συγχρόνως κράτος και κοινωνία με ολιγώτερο νομικό και περισσότερο ήθικό χαρακτήρα. Η νομοθεσία της πόλεως, που στηρίζεται πάνω στο έγγραφο και γραπτό δίκαιο, έχει μάλλον έθιμική ισχύ και ήθική αξία. Από τα παραπάνω μπορεί ή ελληνική πόλη να βοηθη ως μία ήθική κοινωνία αὐτάρκης και ἐλευθέρα, την οποία συνδέει ή κοινότης των ιδεών, και ως τελικό σκοπό, που δικαιολογεί την ύπαρξή της, θέτει την ήθική και πνευματική τελείωση των μελών της.

Η πόλη - κράτος στον αρχαίο ελληνικό κόσμο δεν έχει την παντοδυναμία και πνευματική υπόσταση, όπως στη φιλοσοφία του Εγγέλου. Ιδιαίτερα στον Αριστοτέλη δεν είναι ποτέ αυτοσκοπός· δεν είναι ή πραγματοποίηση της ήθικης ιδέας και παρουσία του αντικειμενικού πνεύματος, αλλά το πλαίσιο, μέσα στο οποίο με το δίκαιο και τη νομοθεσία κωδικοποιείται ή ήθική έτσι, ώστε ή ήθική αγωγή του ανθρώπου να θεωρηται ως αγωγή του πολίτου και ή ήθικότης να εξετάζεται από την πολιτεία κάτω από το πρίσμα της νομιμότητας. Η πολιτική επίσης δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά το μέσο, με το οποίο προάγεται ή ἀρετή και επιτυγχάνεται ή ευδαιμονία των πολιτών.

Το έργο της πολιτικής για προώθηση της ήθικότητας των πολιτών δεν πρέπει να ἐκληφθῇ ως απόλυτος έλεγχος του Κράτους στο ἔδωτο της ήθικης ἐλευθερίας του πολίτου ούτε ως ἀστυνόμευση της ήθικης αυτονομίας του ανθρώπου, αλλά μάλλον ως ήθική παρότρυνση, που καταλήγει μόνο σε

τιμωρία και κολασμό στην περίπτωση των παρανομούντων. Η αρχαία ελληνική πόλη είναι κοινωνία ἐλευθέρων πολιτών. Επίσης ή *πολιτεία*, το σύνταγμα, δεν έχει τη σημασία που της αποδίδουμε εμείς σήμερα, αλλά είναι τρόπος ζωής της πόλεως (*Πολιτ.* Δ11, 1295α 40-β1).

Η πολιτική, κατά τον Αριστοτέλη, είναι ένα βασίλειο τελών και ὕψιστο τέλος αὐτῆς τὸ *ἀριστον*, ή ευδαιμονία των πολιτών, γι' αὐτὸ ἔχει ως ἀντικείμενό της αὐτὰ που ἀφοροῦν τὸν ἐλεύθερο πολίτη, τὰ *καλὰ καὶ τὰ δίκαια* (*Ἠθικ. Νικ.* Α3, 1094 b14). Με τὸ δίκαιο και την ἴδρυση ὀρισμένων θεσμών φροντίζει για την ἐπικράτηση της ήθικης μέσα στην *πολιτική κοινωνία*. Ο περιορισμός ὀρισμένων δραστηριοτήτων του ατόμου από την πολιτεία δε σημαίνει περιορισμό ή κατάργηση της ατομικής ἐλευθερίας, αλλά ἀναστολή ἐνεργειῶν χάρη της ήθικης του τελειώσεως. Θὰ ἦταν παράλογο νὰ ἰσχυρισθῇ κανείς, ὅτι ή ήθική του ατόμου διαφέρει της ήθικης της ἀνθρωπότητας ως ὁλότητος. Κατὰ τὸν Αριστοτέλη ή αὐτὴ ήθική διέπει τὰ άτομα και τις κοινωνίες των ἀνθρώπων.

Για την ἐπίτευξη της ήθικης ζωής των πολιτών ὁ Αριστοτέλης θεωρεῖ ἀπαραίτητη τὴ δημιουργία παιδευτικοῦ συστήματος, τὴ φροντίδα του ὁποίου ἀνάθετει ἀποκλειστικά στο κράτος. Η πολιτεία μέσω του νομοθέτου μεριμνᾷ για την αγωγή του πολίτου. Είναι γνωστό στον Αριστοτέλη ὅτι κάθε πολιτεία, κάθε μορφὴ πολιτεύματος διαπλάσσει κατὰ διαφορετικὸ τρόπο τὸ πολιτικὸ ἦθος (*Πολιτ.* Θ1, 1337α - 14-18) και φρόνημα των ἀρχομένων. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται κυρίως ἀπὸ τὸ νόμο. Η νομοθεσία της ἐκάστοτε ἐξουσίας ἐπιβάλλει τις ἰδεολογικές ἀρχές και τοὺς σκοποὺς του ἰσχύοντος πολιτεύματος (*Πολιτ.* Δ1, 1289α 13-23) και της τάξεως που ἄρχει. Επίσης ή ἐκπαιδευτική πολιτική της πόλεως - κράτους ἀκολουθεῖ τὸ πνεῦμα του κρατούντος πολιτεύματος (*«τὸ παιδεύεσθαι πρὸς τὰς πολιτείας»*: *Πολιτ.* Ε9, 1310 α 12-18). Τὰ παραπάνω ἐγνώριζαν καλῶς ὁ Πλάτων και ὁ Αριστοτέλης, γι' αὐτὸ ἐσχεδίασαν ἀρί-

στας πολιτείας, γιὰ νὰ μπορέσῃ ἡ ἀγωγή τῶν πολιτῶν νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν ὀρθή νομοθεσία καὶ τὸ ἄριστο πολίτευμα.

Ὁ Ἀριστοτέλης τάσσεται σαφῶς ὑπὲρ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τῶν πολιτῶν. Ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, ἐξαρτᾷ τὴν ἀρετὴ τοῦ πολίτου ἀπὸ τὴν παιδεία καὶ τοὺς νόμους τῆς πόλεως. Ἡ ἀρετὴ τοῦ νέου ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς παιδείας, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, διαπλάσσεται μὲ τὴ μέριμνα τῆς πολιτείας. Τὸν τρόπο ἀγωγῆς τὸν ρυθμίζει καὶ τὸν κατοχυρώνει ὁ νόμος. Συμφωνεῖ ὁ φιλόσοφος μὲ τὸν Πλάτωνα στὸ ὅτι ἀπαραίτητο στοιχεῖο ὑποδομῆς τῆς πολιτείας γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς εὐδαιμονίας τῶν πολιτῶν εἶναι ἡ ἀνάγκη ὀρθῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν ἀπὸ τὴ μικρὴ τους ἡλικία. Ἦδη στὰ τελευταῖα βιβλία τῶν *Πολιτικῶν* Η καὶ Θ — τὰ παλαιότερα τοῦ ὅλου ἔργου — ἐκθέτει τὸ πρόγραμμά του περὶ *ἀρίστης πολιτείας*. Στὰ βιβλία αὐτὰ ἐπιλαμβάνεται ὁ φιλόσοφος συστηματικὰ τοῦ προβλήματος τῆς παιδείας τῶν νέων, κατὰ τρόπο ποὺ ταιριάζει στὸ πνεῦμα τῆς πόλεως ἐναρέτων καὶ ἐλευθέρων πολιτῶν.

Τὴ θεωρία του γιὰ τὴν παιδεία τὴ στηρίζει πάνω στὴ ψυχολογία του, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ διακρίνεται στὸ μέρος τὸ *«λόγον ἔχον»* καὶ τὸ *«ἄλογον»*. Ἐπίσης, ὡς γνωστό, πάνω στὴν ἴδια διάκριση τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς θεμελιώνει τὴν ἠθικὴ του. Ὁ φιλόσοφος γνωρίζει καλὰ καὶ σὲ βάθος τὶς θεωρίες τῶν προγενεστέρων του γιὰ τὴν ἀρετὴ. Μὲ τὴν ἔρευνα τῆς φύσεως τῆς ἀρετῆς ἐλπίζει ὅτι θὰ μπορέσῃ νὰ ἀνεύρῃ τὸν ἀνάλογο τρόπο κτήσεώς της. Ἐξετάζων τὶς κυριώτερες ἀπόψεις περὶ ἀρετῆς τῶν προγενεστέρων του παρατηρεῖ: *«γίνεσθαι δ' ἀγαθοὺς οἴονται οἱ μὲν φύσει οἱ δ' ἔθει οἱ δὲ διδασκῇ»* (*Ἠθικ. Νικ.* Κ9, 11 79 β 20-21). Πάνω στίς παραπάνω θεωρίες, ἀσκεῖ κριτικὴ· ἐπικρίνει τὴν ἀντίληψη περὶ φυσικῆς προελεύσεως τῆς ἀρετῆς, ὅπως ἐπρέσβευε ἡ παλαιότερη ἀριστοκρατικὴ ἠθικὴ· ὁμοίως ἀντιτίθεται στὴ γνώμη τῶν Σοφιστῶν, τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ Πλάτωνος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώση

(*«ἐπιστήμη»*).

Ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ, κατὰ τὸ Σταγίριτη, ποὺ ἀναφέρεται στὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ *ἐξῆς*. Τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου δὲ διαμορφώνεται ἀπὸ τὴ γνώση, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ *ἔθος*· εἶναι ἐθισμός. Ἡ ἔξη, ἡ στάθερῃ καὶ μόνιμη διάθεση τῆς ψυχῆς, εἶναι προῖον τῶν *ἡθῶν* καὶ τῶν *νομίμων* τῆς οἰκογενείας καὶ προπαντὸς τῆς πόλεως, ποὺ νομοθετεῖ τὴν ὀρθὴ ἀγωγή τῶν πολιτῶν καὶ προβαίνει σὲ κυρώσεις εἰς βάρος τῶν δυστροπούντων καὶ φαύλων. Ἔτσι ἡ παιδεία ἀρχίζει στὴ νεαρὴ ἡλικία μὲ τὶς ἀρετὲς ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἄλογο μέρος τῆς ψυχῆς καὶ διαμορφώνουν τὸ ἦθος τοῦ νέου καὶ ἀργότερα συνεχίζεται μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ λογικοῦ τοῦ ἐφήβου.

Οἱ ὕψηλοι στόχοι τῆς παιδείας, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπιβάλλουν τὴ μέριμνα τοῦ κράτους. Γι' αὐτὸ μέμφεται τὴν ἑλλειψὴ ἐκ μερῶν τῆς πόλεως ἐνδιαφέροντος ὁργανώσεως προγράμματος δημοσίου καὶ ἐνιαίου συστήματος ἐκπαιδεύσεως. Ἀντιθέτως ἐπαινεῖ τὴ Σπάρτη γιὰ τὴ συστηματικὴ καὶ ἀπὸ τὴν πολιτεία ὁργανωμένη παιδεία τῶν νέων. Τὸ θέμα τῆς παιδείας εἶναι πολὺ μεγάλο καὶ κεφαλαιώδους σημασίας γιὰ τὸ κράτος. Ἡ παιδεία ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου στὸ κράτος, τὸ ὁποῖο μέσω αὐτῆς ἐμπνέει στοὺς νέους βλαστοὺς τὸ πνεῦμα ποὺ τὸ διέπει (*Πολιτ.* Θ1, 1337 α 14-19). Ἔτσι, λόγου χάρι, ὅταν βρίσκεται στὴν ἐξουσία τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ἐπιδιώκει νὰ καταστήσῃ τὸ ἦθος τῶν νέων ἐλευθέριο καὶ αὐτοὺς ἐραστές τῶν καλῶν καὶ ὕψηλων πραγμάτων, ὄχι ὅμως καὶ εὐάλωτου σὲ κάθε τι τὸ *χρήσιμον*.

Ἡ ἀποψη ὅτι ἡ παιδεία εἶναι ἀποκλειστικὴ ὑπόθεση τοῦ κράτους ἐκφράζεται ὁμόφωνα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα (*Νόμ.* Α, 643Ι) καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (*Πολιτ.* Θ1, 1337α 11-32). Αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει ὅτι καὶ οἱ δύο ἐμφοροῦνται διαθέσεων ὁλοκληρωτικῶν συστημάτων. Ἀντίθετα ἡ διδασκαλία τοὺς προέρχεται ἀπὸ τὴν πεποιθὴση πρὸς τὴν κοινωνικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ μόνον μέσα στὴν πόλιν ἀναπτύσσεται *ἐνεργεία* τὶς ικανότητες καὶ τὶς ἀρετὲς ποὺ ἔχει μέσα του

στὴν κατάσταση τοῦ *δυνάμει*. Κατ' αὐτοὺς μέσα στὴν πόλιν ὁ διασκορπισμένος ἄνθρωπος ὠριμάζει ἠθικὰ καὶ ὁλοκληρώνει τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ.

Ἡ περὶ παιδείας διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους κινεῖται μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ιδεώδους, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι οὐτοπικὸ καὶ χιμαιρικό, ἀλλὰ πραγματικὸ καὶ ἐφικτὸ μέσα στὸ χῶρο τῆς ἐναρέτου καὶ *σπουδαίας* πόλεως - κράτους. Ἡ πολιτική, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν εἶναι αὐτοσκοπός, ἀλλὰ τὸ πρόσφορο καὶ ἀποτελεσματικὸ μέσο, πού ὁδηγεῖ τὸν πολίτη στὴν ἐνάρετη ζωὴ, τὴν εὐδαιμονία καὶ σὲ ἔργα πνευματικῆς ἐλευθερίας. Τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ *σχολή*, ὁ ἐλεύθερος χρόνος πού διατίθεται ἀπ' αὐτὸν γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ φρονήματος καὶ τὴν ἐκτέλεση ἔργων ἀρετῆς καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου.

Ὅπως ἡ *ἀσχολία*, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι χάρη τῆς σχολῆς, ἔτσι καὶ ὁ πόλεμος εἶναι χάρη τῆς εἰρήνης. Ἀποκηρύσσοντας τὸν πόλεμο — πλὴν τοῦ ἀμυντικοῦ, πού θεωρεῖ δικαιολογημένο — ἐξυμνεῖ τὴν εἰρήνην (*Πολιτ.* Η1 5, 1334 a11-b5), ἡ ὁποία δίδει τὴν εὐκαιρία στὸν ἐλεύθερο πολίτη γιὰ τὴ *σχολή*. Καθ' ὅμοιο τρόπο ὁ Ἀριστοτέλης στὴν *ἀρίστη πολιτεία*, πού προγραμματίζει στὰ βιβλία Η καὶ Θ τῶν *Πολιτικῶν*, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ μιλιταριστικοῦ πνεύματος ὡς ἰδεώδους, σύμφωνα πρὸς τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ διαπαιδαγωγοῦνται οἱ νέοι. Στὴν κριτικὴ πού ἀσκήσε πάνω σὲ διάφορα πολιτικὰ συστήματα ὀρισμένων πόλεων τῆς ἐποχῆς τοῦ, ὅπως ἐκεῖνο τῆς Σπάρτης, καταφέρεται κατὰ τοῦ τρόπου ἀγωγῆς καὶ ζωῆς τῶν πολιτῶν τους. Ἡ Σπάρτη, μὲ τὸ στρατιωτικὸ πνεῦμα ἀγωγῆς τῶν νέων καὶ νεανίδων, δημιουργεῖ τὴ ψυχολογία τοῦ ἐμπολέμου καὶ τῶν διαρκῶν στρατοπέδων. Ὁ πόλεμος, λέγει ὁ φιλόσοφος, διεξάγεται πρὸς ἐπίτευξιν τῆς εἰρήνης· δυστυχῶς ὁ τρόπος ἀγωγῆς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς κατέστησε ἀνίκανους γιὰ ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς νίκης· ἀνυποψίαστοι μπροστὰ στὰ ἀγαθὰ τοῦ εἰρηνικοῦ βίου ἀποτυγχάνουν κα-

τὰ τὴν περίοδο εἰρήνης καὶ ἐπανευρίσκουν τὸν ἑαυτὸ τους μόνο κατὰ τὸν πόλεμο.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἐκφράζει τὴ δυσἀρεσκεία τοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ἐναντίον τῆς νοουτροπίας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ὅταν αὐτὴ ἐπεδείκνυε ξεχωριστὸ ζῆλο πρὸς τὸ ἐμπόριο ἢ τὸν ὑπέρμετρο ὕλικό πλουτισμό. Ἔτσι φαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν ἀπεχθάνεται μόνο τὴν πολιτικὴ τῆς ἰσχύος καὶ τὸ μιλιταριστικὸ ἰδεῶδες Στὴν ἀγωγή τῶν νέων, ἀλλὰ καταπολεμεῖ καὶ τὴν τάση τῶν πολιτικῶν συστημάτων νὰ δουλώσουν τὸν πνευματικὸ τους πολιτισμὸ χάρι τῆς οἰκονομικῆς καὶ ὕλικῆς εὐημερίας. Ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση τῆς εὐδαιμονίας τῶν πολιτῶν τὴν ἀνάπτυξιν σὲ ἓνα βαθμὸ τῆς οἰκονομίας καὶ τῶν κλάδων τῆς, πλὴν ὅμως εἶναι ὁπαδὸς τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχείας· ἡ ὑπερβολικὴ ὅμως ἀπασχόλησιν μ' αὐτὴ ἀπάδει πρὸς τὸ ἐλεύθερο ἦθος τοῦ πολίτου. Σήμερα, ἐὰν ζοῦσε, θὰ ἦταν κατὰ τῆς πολιτικῆς τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας.

Μὲ τὴν προβολὴ τοῦ ιδεώδους τοῦ *εὖ ζῆν*, τῆς εὐδαιμονίας, ὡς ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἀγαθοῦ τῆς *ἀρίστης πολιτείας*, ὁ Ἀριστοτέλης λαμβάνει θέσιν τόσο κατὰ τοῦ μονομεροῦς ἠθικοῦ ἀσκητισμοῦ, ὅσο καὶ κατὰ τῆς ἄμετρης φιληδονίας καὶ χρησιμοθηρίας. Ξεχωρίζοντας τὰ ἀγαθὰ σὲ ἐξωτερικά, δηλαδὴ ὕλικά, σωματικά καὶ ψυχικά, ἀποδίδει σ' αὐτὰ τὴν πρέπουσα σημασίαν, ἐκδηλώνει ὅμως τὴν ἀπεριόριστη προτίμησίν του πρὸς τὰ ψυχικά ἀγαθὰ, πού συντελοῦν στὴν ἀρετὴ. Ὁ Σταγίριτης ὄντας ἐκ φύσεως πραγματοκράτης, δὲν παραβλέπει τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ὕλικων ἀγαθῶν γιὰ τὴν ἀνθρώπινον εὐδαιμονίαν. Τοποθετεῖ ὅμως ψηλότερα τὴν εὐδαιμονίαν ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν εὐημερίαν. Γι' αὐτὸ οἱ νέοι κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀγωγῆς τους δὲν πρέπει νὰ διδάσκωνται τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ *ἀναγκαῖα* καὶ *χρήσιμα*, ἀλλὰ πρὸς τὰ *ἐλευθέρια* καὶ τὰ *καλά*. Ἡ εὐδαιμονία εἶναι γνώρισμα τῆς ψυχῆς καὶ ἐσωτερικὴ κατάσταση τοῦ ἥθους καὶ τοῦ ἐλευθέρου ἀπὸ κάθε ὕλικῆς δέσμευσιν πνεύματος. Γι' αὐτὸ ὁ φιλόσοφος στὸ πρόγραμμα τῆς παιδείας τοῦ

έχει ως κύριο μέλημα την καλλιέργεια της ψυχικής αρετής. 'Η γνώση, κατ' αυτόν, δεν πρέπει να κατευθύνεται προς την ειδίκευση για τὸ κυνήγι τοῦ χρησίμου. 'Η τέχνη μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς ἐξισορροπεῖ τὸν κίνδυνο ἀπὸ τῆ μονομερῆ ἐκγύμναση τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀσκησις τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ πνεύματος μεταστρέφει τὸ ἄλογο μέρος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ λογικόν, τὴν εὐδαιμονία τῆς κατὰ νοὺν θεωρίας.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ φαίνεται ἡ νοοτροπία τοῦ 'Αριστοτέλους, ποὺ εἶναι τόσο στενὰ

προσηλωμένη στὴν πραγματικότητα τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Εἶναι σαφὲς ὁ συντηρητικὸς καὶ ἀριστοκρατικὸς χαρακτήρ τῆς πολιτικῆς του σκέψεως, γιατί, ὅταν πραγματεύεται στὰ *Πολιτικά* τοῦ θέματος τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς παιδείας, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς πραγματικότητος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πόλεως. 'Ετσι καθίσταται ἀπολογητὴς μιᾶς κοινωνίας, μέσα στὴν ὁποία ζῇ καὶ θέλει νὰ ἐξιδανικεύσῃ ὁρισμένες πολὺ θετικὲς πλευρὲς της.

ΙΩΣΗΦ ΑΡΓΥΡΙΟΥ

"Όνειρο...

*Πρὶν λίγες μέρες
ἀντίκρυσσα τὸ πιὸ παράξενο θέαμα:
Σὲ πανεπιστημιακὴ μεγάλῃ αἴθουσᾳ
μὲ φοιτητὲς γεμάτῃ πέρα ὡς πέρα
σεβάσμιος καθηγητὴς τὸ μάθημα παρέδιδε.*

*Καὶ νὰ τί εἶδα
(δὲν θὰ μὲ πιστέψετε φίλοι μου):
Σοβαροὶ καὶ πεντακάθαροι οἱ φοιτητὲς καθόντουσαν.
Στὴν αἴθουσα κανένας δὲν ἐκάπνιζε.
Κανένας δὲν μιλοῦσε μὲ τὸν διπλανό του.
Κανένας δὲν γυρνοῦσε ἄσκοπα στὴν αἴθουσα.
Τὴν ὥρα του δὲν ἔχανε κανένας
στὰ θρανία πάνω γράφοντας
συνθήματα πολιτικὰ ἢ βρισιὲς γηπέδων.
Τὸ μάθημα μὲ προσοχὴ τὸ παρακολουθοῦσαν ὅλοι
'Ησυχία ἀπόλυτῃ στὴν αἴθουσα!*

*Μὰ εἶναι δυνατόν; Εἶπα μέσα μου.
Κι' ἄρχισα ν' ἀγανακτῶ,
γι' αὐτοὺς ποὺ λένε ὅτι οἱ τωρινοὶ φοιτητὲς
εἶναι οἱ χειρότεροι ποὺ γνώρισε ἡ 'Ελλάδα.
'Ότι τρέμουν οἱ καθηγητὲς μπροστὰ τους.
'Ότι... ὅτι... ὅτι... Διάφορα ἀνυπόστατα.*

*Κάποια πόρτα ὁμῶς χτύπησε μὲ θόρυβο.
'Άνοιξα τὰ μάτια μου
καὶ βρέθηκα σ' ἓνα δωμάτιο σκοτεινόν.
'Ανώμαλῃ προσγείωση.
'Ηταν ὄνειρο...*

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

‘Η πανάρχαια αντιεξουσιαστική παιδεία τῆς ἐνάρχου τάξεως

«Περὶ πολιτείας ἀρίστης τὸν μέλλοντα ποιήσασθαι τὴν προσήκουσαν ζήτησιν ἀνάγκην διορίσασθαι πρῶτον τὴν αἰρετώτατος βίος. Ἀδήλου γὰρ ὄντος τούτου καὶ τὴν ἀρίστην ἀναγκαῖον ἀδελφὸν εἶναι πολιτείαν» (Ἀριστοτέλης, Πολιτικά, Η 1323α).

Θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ, παραλλάσσοντας τὸ Ἀριστοτέλους πόρισμα, ὅτι ὁποῖος θέλει νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν ἐμπρέπουσα ἔρευνα γιὰ τὸ ποιά ὑπῆρξε ἢ εἶναι ἡ ἀρίστη πολιτεία ὀφείλει νὰ καθορίσει ποιὸς εἶναι κατ’ αὐτὸν ὁ αἰρετώτατος βίος καὶ ἀκόμη μὲ ποιά παιδεία γεννιέται. Γιατὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας ὁ βίος καὶ ἡ παιδεία εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ. Γιὰ ν’ ἀντιληφθοῦμε τὴν «ἐν δυνάμει» παρουσία τῆς παιδείας καὶ τὴν ἐπίδρασή της ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου, πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε σὲ κάθε ἀνθρώπινη ἐκδήλωση, ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ.

Μετὰ ἀπ’ αὐτὸ τὸ σύντομο καθορισμὸ τῆς ἀξίας καὶ τῆς σημασίας τῆς παιδείας θὰ ἐπιχειρήσω ν’ ἀναφερθῶ στὴν παιδεία τοῦ πρώτου (ἐποχὴ Διός) μεγάλου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας. Αὐτός, δυστυχῶς, ὁ πολιτισμὸς συνεχῶς διασύρεται σὰν «μυθολογία τῶν Ἑλλήνων» μὲ φυσικὸ ἐπακόλουθο ὁ κλασσικὸς νὰ ἐμφανίζεται σὰν «θαῦμα ἀνερμήνευτο» καὶ νὰ διασύρεται ἐπίσης καὶ αὐτός, παρερμηνευσόμενος, σὰν πρόδρομος τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψης, πού αὐτὴ, ἂν κριθεῖ ἀπὸ τὴν «πολιτικὸν βίον» της, θὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι βύζαξε καὶ μεγάλωσε μὲ τὸ γάλα τῆς ρωμαίας λύκαινας, πού ἐπικράτησε τρώγωντας τὶς σάρκες καὶ ὄχι τὸ πνεῦμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου.

Οἱ πολιτισμοὶ (καμώνονται οἱ ὕβριστές πῶς δὲν τὸ γνωρίζουν) δὲν φυτρώνουν... Κα- νέννας μεγάλος πολιτισμὸς δὲν παρουσιάστηκε, ἂν δὲν εἶχε στηριχθεῖ σὲ κάποιον προηγούμενόν του, πού κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του εἶχε στηριχθεῖ σ’ ἄλλους στὸ μακρινὸ ἢ κοντινὸ παρελθόν. Οἱ ἐμπνευσμένοι ἡγέτες δὲν ἄρκοῦν! Τὰ μηνύματά τους, γιὰ νὰ σχηματιστοῦν κατ’ ἀρχὴν καὶ γιὰ νὰ ἐκφράσουν «τὰ μέγιστα», ἔχουν ἀνάγκη καὶ μεγίστης γλώσσας. Γιὰ νὰ περάσουν τὰ μηνύματα αὐτὰ στοὺς λαοὺς καὶ γιὰ νὰ κατανοηθοῦν ἀπ’ αὐτοὺς, *πρέπει νὰ ἔχει προηγηθεῖ παιδεία ἀνάλογη*. Φτάνει ἐκεῖ πού ἡ γλώσσα σου φτάνει καὶ ἐπιδρᾷ ἀλλάζοντας τὸν κοινωνικὸ ρυθμὸ μόνον διὰ τῆς παιδείας. Μὲ δάνειον γλώσσα καὶ λόγο δὲν δημιουργεῖς τέχνη, θεατρικὸ λόγο, δικανικὸ λόγο, κοσμολογικὴς ἀντιλήψεις, ἀστρονομικὴς παρατηρήσεις, ὄντολογικὴς ἀπόψεις καὶ τόσα ἄλλα, πού τεκμηρίωσαν σὰν σύνολο τὸν πανάρχαιον Ἑλληνικὸ Λόγο. Μετὰ ἀπ’ αὐτὴν τὴν παρένθεση, πού εἶναι ἀπάντηση σὲ πολλοὺς δῆθεν εἰδικούς, πού δὲν ἐννοοῦν νὰ ξεκολλήσουν τὸν Ἑλληνικὸ Λόγο καὶ νὰ τὸν ἐρευνήσουν πέραν τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνα, ἐπανερχομαι στὸ ἐν ἐπικεφαλίδι θέμα μας.

* * *

Ἡ ἀρχὴ τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι καὶ τῆς πορείας τῆς ἀνθρώπινης πρὸς τὸν *πρέποντα βίον* στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο ξεκινᾷ μὲ τὸ «Κυκλώπειο δίκαιο», πού, ὅπως ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει (*Ὀδύσσεια*, ι, 112-115), ρυθμίζει τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, ὅχι ὁμως τὴν ἐνταγμένη μέσα σὲ κάποια εὐρύτερη κοινωνικὴ ὁμάδα. Ὁ Ἀριστοτέλης θεώρησε τὴν εὐρύτερη ὁμάδα (πολλὲς οἰκογένειες) σὰν μιὰ δευτέρη βαθμίδα τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι καὶ τὴν ὀνόμασε «*κώμη*». Ἐχὼ γράψει στὸν *Δαυλὸ*, τεῦχος 39/85, μὲ τίτλο «*Ἀπὸ τὸν κυκλώπειο οἰκισμὸ στὴν πόλιν ἀκρῆν*»» πολλὰ, καὶ ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ βρεῖ ἐν ἐκτάσει τὴν ἐρμηνευτικὴ μου θέση ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἐδῶ ἰδιαίτερα θὰ σταθῶ στὴν ἰδέα «*ἐναρχος τάξις*», πού ταύτιζε τὸν πρέποντα βίον μὲ τὰ ἐκάστοτε ἀνθρώπινα μέτρα σὲ κάθε πολιτιστικὴ βαθμίδα.

Ἡ κοινωνικὴ πορεία «*ἀεί*» συμπληροῦτο μὲ τὴν βαθμιαία συνειδητοποίηση, ὑπὸ τῶν μελῶν της, τῆς σχέσεως φύση - ἀνθρώπος. Αὐτὴ τὴν ἐν τῷ σύμπαντι *εἰκόνα τάξεως* προσπαθοῦσε καὶ ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα νὰ μιμηθεῖ. «*Ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα, εἰ δὲ μὴ Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπικούροι ἐξευρήσουσιν*», δίδασκε ὁ Ἡράκλειτος [= οὐτὸς ὁ Ἥλιος δηλαδὴ δὲν μπορεῖ ἄνευ τιμωρίας νὰ ὑπερβεῖ τὸ μέτρο, γιατί θὰ τὸν βροῦν οἱ Ἐρινύες, πού βοηθοῦν τὴν Δικαιοσύνη (ἀπ. 94)]. Αὐτὰ τὰ «μέτρα» καθόριζαν τὶς διαδικασίες στὸν πρέποντα ἀνθρώπινον βίον. «*Ἀνθρώποισι γὰρ εὐθυμὴ γίνεται μετρίοτητι τέρπιος καὶ βίου*

συμμετρίῃ· τὰ δὲ ἐλλείποντα καὶ ὑπερβάλλοντα μεταπίπτειν τε φιλεῖ καὶ μεγάλας κινήσεις ἐμποιεῖν τῇ ψυχῇ. Αἱ δὲ ἐκ μεγάλων διαστημάτων κινούμεναι τῶν ψυχῶν οὔτε εὐσταθέες εἰσὶν οὔτε εὐθυμοί», διδάσκει ὁ μέγας Δημόκριτος (Diels, B. 191).

Ἡ ἀξιοκρατική ἱεράρχηση σὲ κάθε βαθμίδα πολιτισμοῦ ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς φραγμὸς ἐναντίον ὅλων ὅσοι στρέφονταν κατὰ τῆς κατ' ἔθος — ἤθος τάξεως εἴτε δι' ὑπερβασίων, εἴτε λόγῳ φιλοδοξιῶν πρὸς ἀπόκτησιν ὑπερβολικῆς ἰσχύος καὶ γενικῶς ἐναντίον ὅλων ἐκείνων πού ἄνευ αἰδοῦς (δηλαδή παραβλέποντας ἢ ἀνατρέποντας τὸν ἰσχύοντα ἐκάστοτε κοινωνικὸ ρυθμὸ) κλόνιζαν τὸ μέτρο καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχουσαν ἰσορροπία. Ὅριο στὸν ἐκάστοτε πρέποντα ρυθμὸ ἦταν ἡ ἀποφυγὴ στρόβιλου. Οἱ παρατηρήσεις τους ἐπὶ τῆς ροῆς τοῦ ποταμοῦ (συγκεκριμένη κοίτη — πορεία πρὸς τὴν θάλασσα) τοὺς εἶχαν διδάξει, πῶς, ὅταν ἐξ ἐξαιρετικῶν φυσικῶν αἰτίων ξεπερασθεῖ τὸ ὄριο ἰκανότητος ὁμαλῆς ἀποχευεῦσεως τῶν πρὸς τὴν θάλασσα ρεόντων ὑδάτων, ἀρχικῶς δημιουργοῦνται στρόβιλοι καὶ μετὰ πλημμύρα. Οἱ πλημμύρες προκαλοῦν συμφορὰς ἢ «πληγὰς» στὸ βίος τῶν ἀνθρώπων, ἄλλοτε μικρὰ καὶ ἄλλοτε μεγάλα, πού ἔφταναν κάποτε στὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἐξαφάνιση καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦσε ὅτι ὁ Κόσμος δημιουργήθηκε «συμπλοκῇ καὶ περιπάλαξαι». Ἡ περιπάλαξη (στρόβιλος) — ἔλεγε — εἶναι ἡ ἀρχικὴ κίνησις πού ἀνήκει στὰ (ἀρχικά) στοιχεῖα, ἐνῶ οἱ ἐπόμενες κινήσεις δημιουργοῦνται ἐν συνεχείᾳ ἀπ' τοὺς ὀνδρασμοὺς τῶν στοιχείων (Περὶ Οὐρανοῦ, Γ 4). Μεταφέροντες αὐτὰ τὰ πορίσματα στὸ κοινωνικὸ φαινόμενο, θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε σὰν ἀρχὴ (πρῶτη κίνησις) τὸ ρηγματικὸ συμβάν (Χάος)*, ἀπὸ ὅπου προῆλθε σὰν κίνησις συνδυαζομένων στοιχείων ἢ πολυμορφία τῶν ὄντων, μὲ κορωνίδα (καθ' ἡμᾶς) τὸν ἔμφρονα ἄνθρωπο. Ἡ περιπάλαξη (στρόβιλος) ἐπομένως ὑπῆρξε τὸ γενεσιουργικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ρηγματικοῦ συμβάντος. Ἐπ' ἀνόδοσ ὁμοῦς στὴν περιπάλαξιν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πλήγμα κατὰ τῆς ροϊκῆς πορείας. Αὐτὴ βέβαια ἡ ἐπάνοδος γιὰ τὸ «ἀεὶ» ὑπάρχον σύμπαν οὐδεμίαν (ἴσως) σημασίαν ἔχει (παρ' ὅλο πού δὲν τὸ γνωρίζουμε, ἀλλὰ ἀπλῶς τὸ ὑποθέτουμε), γιὰ τὸν προσμετροῦντα ὁμῶς τὸν χρόνον ἄνθρωπο, σὰν ἀθροιστικὸ ἀποτέλεσμα γνώσεων καὶ πολιτισμοῦ ἢ περιπάλαξιν πρέπει νὰ εἶναι ἀντιστροφὴ, καθυστέρηση, καταστροφὴ ἢ ἐκτροπὴ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν φυσικὴν του κοίτη.

Γιὰ τοὺς τοποθετοῦντες μεταξὺ τῶν συντελεστῶν τῆς ἀνάπτυξης στρόβιλων καὶ τὴν τύχη θὰ ἀπαντήσω διὰ στόματος Δημοκρίτου λέγοντος: «Ἡ τύχη εἶναι ἔκφρασις τῆς ἀπουσίας τῆς φρόνησις καὶ εἶναι ἓνας τρόπος ἐμφάνισις τῆς ἀνθρώπινης ἀβουλίας, τῆς ἀκρασίας (ἀκράτεια)» [Diels, B 234].

* * *

Τὸν Διὸς πολιτισμὸ θὰ περιγράψω σὲ κάποιο ἐπόμενο ἄρθρο. Ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ ἀρκεστῶ νὰ ἰχνηλατήσω τὶς γενικὲς κατευθύνσεις πού ἔλαβε ἡ παιδεία καὶ νὰ ἐπισημάνω ποιά μαθήματα φαίνεται ὅτι διδάσκονταν οἱ νέοι καὶ οἱ νέες τῆς περιόδου ἐκείνης. Θὰ ξεκινήσω ἀπὸ τὴν «Θεογονίαν» (στίχ. 36-40), ὅπως μᾶς τὴν παρέδωσε ὁ πρῶτος ἱστορικός, ὁ Ἡσίοδος:

«Σὺ (ἐννοεῖ τὸν ἑαυτό του), πού θὰ ἐξιστορήσεις αὐτά, ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν Μουσειῶν (Μουσῶν) ν' ἀρχίσῃς, πού τοῦ γεννήτορα Δία ἐξυμνοῦν τὰ μεγάλα καὶ σπουδαῖα ἔργα, μὲ τὰ ὅποια ἔθρεψε καὶ ἐκπαίδευσε τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτόν, πού ἀντιλαμβάνόταν καὶ ἔκρινε μὲ σοφία πάντοτε ἀπ' τὸ ψηλότερο σημεῖο τῆς διανοίας του, ὅπως τὸ ὕψος τοῦ Ὀλύμπου.

» Μίλησε λοιπόν (σὺ ὁ ἀφηγητής) μὲ καυτερὰ λόγια γιὰ τὰ παρόντα, γιὰ τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν καὶ γιὰ τὰ περασμένα [«τὰ τ' ἐόντα, τὰ τ' ἐσόμενα, πρὸ τ' ἐόντα»] στηριγμένος στὸν λόγο πού ἔχουν καταγράψει οἱ Μοῦσες [«φωνῇ ὁμῆρευσαι»], πού ἀνεξάντλητος εὐχέρως μεταδίδεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη ὁμιλία ἀπὸ πρόσωπα εὐχάριστα καὶ ἀγαπητά». Καὶ συνεχίζει (στίχ. 76-79): «Ἐννέα Μοῦσαι ἐκ τοῦ μεγάλου Διὸς ἔλαβον σάρκα καὶ ὀστέα. Κλειώ καὶ Εὐτέρπη, Θάλεια καὶ Μελπομένη, Τερψιχόρη καὶ Ἐρατώ, Πολύμνια καὶ Οὐρανία καὶ ἡ Καλλιόπη, ἡ καλλιπέστερη ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων κλάδων τῆς παιδείας».

* ΓΙΑ τὸ ρηγματικὸ συμβάν (Χάος) ἔχω γράψῃ στὸ 31ο τεῦχος τοῦ Δαυλοῦ τὸ 1984 ἀναλύοντας τὶς κοσμολογικὲς ἀντιλήψεις τῶν συντακτῶν τῆς Θεογονίας, πού πρῶτος δημοσίευσε ὁ Ἡσίοδος.

Ἡ ἀρχὴ βέβαια αὐτῆς τῆς μεγάλης γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἐποχῆς ἐγκαινιάζεται οὐσιαστικά καὶ τυπικὰ ἀπὸ τὴν στιγμή τῆς παρουσίας τοῦ Ἀπόλλωνα στοὺς Δελφούς. Ὁ Ἀπόλλων κατὰ τὸν μῦθον (;) φονεύει τὸν Πύθωνα: Ὁ Πύθων ὑπῆρξε «τέρας». Οἱ δύο λέξεις, *Πύθων* καὶ *τέρας*, προσδιορίζουν τὸ σημεῖο τροπῆς ἀπὸ τὴν φυσικὴ ροὴ στὴν τελμάτωση στὴ σκέψη [*πύθω*]. *Πύθω*, σημαίνει ὁμως ἀκόμη, προκαλῶ τὸν θαυμασμό. Ὁ φόνος τοῦ Πύθωνα συμβολίζει τὸ τέλος μιᾶς ἐποχῆς δογματικῆς καὶ ἐξουσιαστικῆς (ἔχει ἱστορικὰ προηγηθεῖ ἡ νίκη τοῦ Δία ἐπὶ τῶν Τιτάνων). Στὸ δόγμα τῶν ἐξουσιαστῶν ἀντιπαρατίθεται τώρα ὁ Διὸς - λόγος ἢ διάλογος. Τὸ ἐν δυνάμει πνεῦμα, αὐτὴ ἡ ὑψηλότερη κατὰ τὴν τάξιν μορφή τοῦ ρηγματικοῦ συμβάντος (*Δαυλός*, 31/1984), διὰ τοῦ «νοεῖν καὶ εἶναι» ἐπικοινωνεῖ σὰν ὁμφάλιος λῶρος μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὸ πνευματικότερο δημιούργημα τοῦ ρηγματικοῦ συμβάντος στὴ γῆ. Αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία δὲν πρέπει νὰ λειψεῖ ποτὲ ἀπ' τὴ ζωὴ στὸν πλανήτη μας. Ὁ διάλογος πρέπει νὰ στηρίζει τὴν ἀνθρώπινη πορεία στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι, ἀλλιῶς ἡ κοινωνικότητα γεννᾷ Πύθωνες. Αὐτὴ τὴν κοινωνικὴ ἐκτροπὴ ἀπ' τὶς κατὰ φύσιν ἀνθρώπινες ἡγεσίαι τῶν ἀρίστων ὁ Δίας προσπάθησε νὰ βρεῖ, διὰ τῆς παιδείας, τρόπο, ὥστε διαρκῶς νὰ ἐξουδετερῶναι.

Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ ρόλος τῶν Μουσειῶν ἀπὸ τὴν κατώτατη βαθμίδα μέχρι τὴν ἀνώτατη, πού ἦταν ἡ *μαντική*. Ἐπὶ χιλιετίες διασώζονταν σπέρματα αὐτῆς τῆς παιδείας. Ὁ Ἡράκλειτος πίστευε ὅτι ἡ «φθεγγομένη» (φωνὴ τῆς Σίβυλλας) *χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται*», ὅτι ἐπὶ χιλιετίες συνέχιζε νὰ ἐκπέμψει χρησμούς. Ἔτσι ἀθελά του τοποθετοῦσε τὸν πραγματικὸ χρόνο ἐνάρξεως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Δία. «Ὁ ἄναξ, πού δικό του εἶναι τὸ Μαντεῖο στοὺς Δελφούς, οὔτε λέγει οὔτε κρύβει, ἀλλὰ μόνο σημεῖα δίδει» (H. Diels, ἀπ. 93, 92). Στὰ Μουσεῖα, πού ἔφεραν σὲ χρυσᾶ προμετώπια τὰ ὀνόματα τῶν ἐννέα κλάδων («ἐξ ἧς Μοῦσαι χρυσάμπικες ἐξεγένοντο») συγκεντρώθηκαν οἱ γνώσεις καὶ ἡ «Γνώση» τοῦ παρελθόντος καὶ καταγράφηκαν («φωνὴ ὁμηρεῦσαι») [Θεογ., στίχ. 916, 39], ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ἕκτοτε σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Θὰ προχωρήσω τώρα στὴν ἀνάλυση τῶν ὀνομάτων, γιὰ ν' ἀποκαλυφθοῦν ἐνώπιόν μας οἱ κατευθύνσεις τῶν κλάδων αὐτῶν τῆς παιδείας, πού ἀποτελέσαν, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ θεμέλιο τῆς κλασσικῆς, μετὰ χιλιετίες, παιδείας τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.

Κλειώ: Οἱ ἔννοιες πού κλείνονται μέσα στὴ λέξη «Κλειώ» εἶναι τὸ *κλέος* (φήμη, εἶδηση), *κλεινός* (ἐνδοξος, περίφημος ἢ διάσημος), *κλείς* (κλειδί, μοχλός), *κλείω* (ἀποφράττω, ἐμποδίζω, δεσμεύω). Μὲ τὸ Μουσεῖο «Κλειώ» τέθηκαν οἱ βάσεις τῆς διατηρήσεως τῆς μνήμης τῶν συμβάντων (Ἱστορία), δηλ. τῆς ἀληθείας [*ἀλήθης* τὸ *μὴ λῆθον*], ὅπως τὸ προσδιόρισε ὁ Ἡράκλειτος (λῆμμα *ἀληθής*, δωρ. *ἀλαθής*, M. A. Ἑλλ. Γλώσσης Liddell - Scott). Ἡ καταγραφὴ ἐπομένως τῶν πράξεων τῶν πρώτων στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία (*κλέος*) θὰ μπορούσε διὰ τῆς παιδείας (ἐρμηνείας αὐτῶν τῶν πράξεων) νὰ γίνεи τὸ κλειδί (*κλείς*), μὲ τὸ ὁποῖο οἱ ἐπερχόμενοι θ' ἀνοίγαν τὸ βιβλίον τοῦ παρελθόντος (Ἱστορία), γιὰ νὰ διδαχθοῦν ἀπ' τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὠφελίμων ἢ ὀλεθρίων πράξεων καὶ νὰ ἐμποδισθοῦν (*κλείω*) νὰ ἐπαναλάβουν τὶς κακὰς ἐπιλογὰς τοῦ παρελθόντος.

Εὐτέρπη: Ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὸ *εὖ*, πού ἐκφράζει τὸ καλὸ, ὀρθό, δίκαιο καὶ πού ἐν συνθέσει συνυπονοεῖ τὸ μέγεθος, τὴν ἀφθονία, τὴν εὐτυχία. Ἡ δευτέρη λέξη πρέπει νὰ προέρχεται ἀπ' τὸ *τέρπω* (τερπνός = εὐχάριστος, εὐάρεστος, χαροποιός) ἢ τὸ *τρέπω* (στρέφω, τροπῇ) ἢ τὸ *τρέφω* (τροφὴ — ἀνατρέφω — ἐκπαιδεύω). Αὐτὴ ἡ πολλαπλότητα τῶν ἐννοιῶν θὰ μπορούσε νὰ ἐκφρασθεῖ σὰν προτρεπτικὸς λόγος πρὸς τὴν ἀρετὴ, σὰν μουσικὸς λόγος πρὸς τὴν χαρὰ καὶ σὰν γυμναστικὴ πρὸς τὴν λιτότητα καὶ υγεία. Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσας στοὺς νέους καὶ τὶς νέες ἦταν κάτι τὸ πολὺ σημαντικό. Ἦταν ἀρκετὰ νὰ διδαχθεῖ κανεὶς τὰ νοήματα πού περιέκλειαν οἱ λέξεις, τὴν σημασία τῶν πτώσεων καὶ ἐγκλίσεων, τὴν φωνὴ (προφορικὸ χαρακτηριστὴρ τῆς γλώσσας), γιὰ ν' ἀνακαλύψει μόνος του τὴν ἱστορικὴ πορεία ἀπ' τὴν ἀρχικὴ μορφή, μὲ τὶς μεταμορφώσεις πού ἀκολουθήσαν, τὶς ἀποκλίσεις πού οἱ συγχωνευθεῖσες γλώσσες (ιδιώματα τὰ εἶπαν) προκάλεσαν, καὶ γενικὰ ὅλο τὸ βάθος τῶν γνώσεων, πού εἶχαν οἱ λέξεις ἀποταμιεύσει. Μὲ τὴ γλώσσα δεσμευόμενα μέσω τῆς γραφῆς διδασκόταν τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Σ' αὐτὸ τὸ ση-

μαντικό κλάδο προσφέρονταν, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως, πνευματική τροφή καὶ ἐκ τῶν ἄλλων κλάδων. Στὸν ἐπόμενο κλάδο «Μελπομένη» θὰ φανοῦν εὐκρινέστερα οἱ ἐπιδιωκόμενοι διὰ τῆς παιδείας σκοποί.

Μελπομένη: Ὁ Πλάτων θεωροῦσε, ὅτι ἡ ἔννοια «μέλος» σύγκειται ἐκ τριῶν στοιχείων: τοῦ λόγου, τῆς ἀρμονίας καὶ τοῦ ρυθμοῦ. Ἡ λέξη «μέλπω» σημαίνει ἐξυμνῶ κάποιον μὲ ἄσμα καὶ χορό. Ἡ μουσα Μελπομένη ἀπεικονίζοταν ὄρθια, κρατῶντας τὸ ρόπαλο τοῦ Ἡρακλῆ καὶ μία μάσκα - προσωπεῖο τοῦ ἥρωα. Τὸ *ἄσμα* εἶναι ὠδή, δηλαδὴ μουσικός λόγος. Αὐτὸς ὁ ρυθμικός ἢ δονητικός μουσικός λόγος συμπληρωνόταν μὲ τὸν χορό. *Χορός:* ἦταν ὁ κύκλος ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ ἐντὸς αὐτοῦ ἐκτελεῖτο ἱερὴ πράξις. Αὐτὸς ὁ κύκλος δὲν ἦταν βουβός καὶ ἀκίνητος, ἀλλὰ συμμετεῖχε διὰ τοῦ ἄσματος καὶ κινήσεων σ' αὐτὸ ποὺ γινόταν. Ὁ κύκλος συμβόλιζε τὸν χῶρο τοῦ σύμπαντος. Ὁ ἱερέας ἢ ἡ ἱέρεια τοῦ Μουσείου δίδασκε τὸν χορό, ἐρμηνεύοντας τὶς πράξεις τῆς ζωῆς τῶν ἡρώων, ἐξηγώντας τὴν βαθύτερη σχέση τῶν αἰτίων τῶν κοσμογονικῶν παθῶν μὲ τὰ ἡρωϊκὰ ἔργα καὶ πάθη. Ἔτσι ὁ λόγος ποὺ βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ἀνθρώπινου κύκλου (σύμπαντος) ἐνισχυμένος ἀπὸ τὶς ἀρμονικὲς δονήσεις τοῦ μουσικοῦ λόγου ἐφθανε στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου, ὅπου μεγεθυμένος ὑπὸ τοῦ χοροῦ μετατρέποταν σὲ ρυθμικὲς κινήσεις καὶ μουσικὸ λόγον, ποὺ ἐπέστρεφε πρὸς τὸ κέντρο. Αὐτὸς ὁ δονητικός μουσικός ρυθμὸς καὶ λόγος συντελοῦσε στὴν κατανόηση τοῦ ἐκάστοτε ἔργου τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τῶν πλέον ἀπλῶν ἀνθρώπων πράξεων μέχρι τῶν ἀνώτερων ἐπιτευγμάτων του καὶ στὴν παρότρυνση γιὰ ἔργα μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι. Ἡ ἀξία τῆς μύησης σὲ γνώσεις ἦταν ἀνάλογη πάντοτε μὲ τὴν πνευματικὴ στάθμη τοῦ χορικοῦ κύκλου.

Τερψιχόρη: Ἡ Τερψιχόρη ἀκολουθοῦσε πάντοτε τὴν Μελπομένη. Τὸ ἔργο τῆς συμπλήρωνε ἴσως τὸ ἔργο τῆς Μελπομένης. Ἡ Τερψιχόρη κρατοῦσε στὰ χέρια τῆς προφητικὴ λύρα! Ἡ λύρα ὑπῆρξε τὸ πρῶτο σύμβολο ἐκφράσεως τῶν ἀρμονικῶν κινήσεων τῆς ἐν τῷ σύμπαντι εἰκόνας τάξεως ἀλλὰ καὶ ὄργανο ἐρεθισμάτων τῆς φρενός (ψυχῆ - νοῦς) γιὰ τὴν ἀπόκτηση υπερβατικῆς ἱκανότητος. Αὕτη ἡ ἱκανότητα ὑπερβάσεως σὲ ἀτεκμηρίωτες συλλήψεις (δαισθητικὴ ἱκανότητα) ὀνομάστηκε «μαντικὴ ἐξαρσις» (ἀνύψωση) καὶ «ἐμπνευσις» (φύσημα πνεύματος). Ἡ μαντικὴ, ὅπως φαίνεται, προχωροῦσε πέρα ἀπὸ τὴν λογικὴ ἔρευνα σὲ προβλέψεις ὀφειλόμενες σὲ μιὰ διεισδυτικὴ ἱκανότητα τῆς «φρενός» σ' ἐνα χῶρο ἄλλης μορφῆς, πάντοτε βέβαια φυσικῆς, ἀλλὰ διαφορετικῆς δομῆς καὶ τρόπου ἐκφράσεως, ποὺ ἀπαιτοῦσαν ξεχωριστὴ ἱκανότητα κατανοήσεως καὶ συνδιαλλαγῆς. Τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ χώρου αὐτοῦ ὀνομάστηκαν «χρησμοί»*. Ἡ λέξη «χρησμός» προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *χράω* ἢ *χράνω*, ποὺ σημαίνει ἐπιζῶ ἢ πληγνῶνω ἐλαφρῶς. Ἀπὸ τὴ ρίζα αὕτη παράγονται οἱ λέξεις *χρηστός*, *χρήμα*, *χρή*, *χρεών*, *χρέος*, *χρεῖος*, *χρεῶν*, *χρεῖώ*, *χρεῖώ*, *χρεῖω*, *χρεῖα*. Ἀπὸ τὸ εὖρος τῶν νοημάτων ποὺ ἡ ἀρχικὴ ρίζα περιέχει μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε τὸ περιεχόμενο τῆς λέξεως χρησμός, ποὺ ἡ ρηματικὴ του ρίζα ἐρμηνεύεται «χορηγῶ ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖον».

Ἡ λέξε πάλι *Τερψιχόρη* εἶναι καὶ αὕτη σύνθετη ἀπὸ τὸ *τρέπω*, *τέρπω*, *τρέφω* (ποὺ ἀνέλυσα) καὶ τὴ λέξη *χορός*, ποὺ ἔδωσα μόνο ἓνα μέρος τῆς συμβολικῆς τῆς ἐρμηνείας. Ἡ λέξη ὁμως αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἔχει τὴν ἴδια ρίζα παραγωγῆς μὲ τὶς λέξεις *χορδή*, *χόριον*, *χοῦς*. Ἡ λέξη *χόριον* εἶναι ὁ *ὕμν* ὁ περιβάλλων τὸ ἐμβρυο στὴ μήτρα, ποὺ ἐξέρχεται μετὰ τὸν τοκετό, ὁ *πλακοῦς* ἢ *ὕστερον*. Ἀλλὰ καὶ κάθε ὕμν ποὺ περιέβαλλε ἐδέσματα (ἐκ τῶν

* Στὸ Δημόκριτο (ἐπ. 166) διαβάζουμε, ὅτι «οἱ παλαιοὶ ὑπενόησαν εἶναι θεὸν τὸν προλέγοντα τὰ μέλλοντα» νὰ συμβοῦν. Μᾶς ἐξηγεῖ δὲ γιὰ τὴ φύση αὐτῶν τῶν θεϊκῶν ὄντων: «Εἶναι δὲ ταῦτα μεγάλα τε καὶ ὑπερφύη καὶ δύσφθαρτα μὲν, οὐκ ἀφθαρτα δέ, προσημαίνειν τὰ μέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις θεωρούμενα καὶ φωνὰς ἀφιέντα. Ὅθεν τούτων αὐτῶν φαντασίαν λαβόντες οἱ παλαιοὶ ὑπενόησαν εἶναι θεόν, μηδενὸς ἄλλου παρὰ ταῦτα ὄντος θεοῦ ἀφθαρτον φύσιν ἔχοντος».

«Κανένα προηγούμενο — μᾶς λέγει ὁ καθηγητὴς Sir Cyril Burt — ἀπὸ τὶς γνωστὲς ἀλληλεπιδράσεις τῆς σύγχρονης φυσικῆς δὲν μᾶς ἀποκλείει νὰ δεχθῶμε ἓνα ἀκόμη σύστημα κι ἓνα ἀκόμη τύπο ἀλληλεπιδράσεως (π.χ. ἡλεκτρομαγνητικὸ - βαρύτης κ.ἄ.). Νὰ δεχθῶμε δηλαδὴ ἓνα ψυχικὸ σύμπαν φτιαγμένο ἀπὸ φαινόμενα καὶ ὀντότητες ποὺ συνδέονται μὲ αὐτόνομες ψυχικὲς ἀλληλεπιδράσεις. Αὐτὸ τὸ ψυχικὸ σύμπαν διεισδύει στὸ φυσικὸ σύμπαν καὶ τὸ ἐπικαλύπτει μερικὰ, περίπου ὅπως ἀλληλεπικαλύπτονται καὶ οἱ ἀλληλεπιδράσεις ποὺ γνωρίζουμε σήμερα».

εντέρων τῶν ζώων) *χόριον* λεγόταν. Ἡ λέξη *χοῦς* φέρεται μὲ τὴν σημασία τοῦ τύμβου, δηλαδή γῆ συσσωρευθεῖσα στὸ αὐτὸ μέρος, ἢ τοῦ *χέω* μὲ παραγόμενες λέξεις *χοή*, *χάος*, *χυμός*, *χυλός* κ.ά. Ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν προκύπτει ἡ ὕψηλὴ στάθμῃ παιδείας ποὺ προσφέρετο ἀπὸ τὸν κλάδο «Τερψιχόρη» καὶ ἡ συμβολικὴ σημασία τῆς διὰ τοῦ χοροῦ καὶ μουσικῆς μεταδόσεως τοῦ λόγου, τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ ρυθμοῦ, στοιχείων μοναδικῶν γιὰ τὴν ἐκλέπτυνση τῆς φρενός (ψυχῆς - νοῦ) τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς ὁ ἐκλεπτυσμένος ἀνθρώπος ἦταν δυνατό νὰ γίνῃ ὁ φορέας ἐνὸς νέου ρυθμοῦ στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι, ἐνὸς ρυθμοῦ ποὺ ὅμως δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ προκαλεῖ τὸν στρόβιλο.

Πολύμνια: Ἡ Πολύμνια ἀπεικονιζόταν ἔχοντας τὸ δάκτυλό της (δείκτη) τεντωμένον μπροστὰ στὸ στόμα, στὴ γνωστὴ στάση τῆς ἐπιβολῆς σιωπῆς. Ἡ λέξη *Πολύμνια* εἶναι σύνθετὴ ἀπὸ τὴν λέξη *πολὺ* ποὺ ἐκφράζει ποσότητα καὶ ἀπ' τὶς λέξεις *ὕμνος* καὶ *μνεΐα*. Ἡ λέξη *ὕμνος* ἔχει ρίζα *ὕφ* - (Ἀπὸ τὴ ρίζα *ὕφ* - παράγεται τὸ ῥῆμα *ὕφ-αίνω* καὶ αὐτὸ τὸ *ὑφ-ασμα*. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς λέξεις περιέχουν ἐντὸς τοῦ συνθετικοῦ τους νοήματος τὴν ὥδῃ καὶ τὸ ἄσμα). Ἐν συνδυασμῷ τώρα μὲ τὴ σιωπὴ ποὺ ἐπέβαλλε ἡ Πολύμνια καὶ τὴν γνωστὴ μέθοδο ὑφαντικῆς γιὰ τὴν παραγωγὴ ὑφάσματος (ἀνθρώπινο ἐνδυμα) ὀδηγοῦμαστε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κλάδος «Πολύμνια» ἦταν πολυ-υφαντήρια (μὲ τὴ γνωστὴ ἔννοια) παραγωγῆς ὑφασμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πιθανῶς καὶ νὰ τυπώνονταν οἱ ὕμνοι καὶ οἱ ὠδὲς ἢ ἄσματα. Ὁ μῦθος (;) θέλει τὴν Ἀθηνᾶ νὰ φέρνῃ μία νεαρὴ παρθένα, τὴν Ἀράχνη, ἐκ Λυδίας, γιὰ νὰ διδάξῃ στίς Ἀθηναῖες τὸ τρόπο τῆς κατασκευῆς λεπτῶν ὑφασμάτων. Ἡ λεπτότητα τοῦ Λυδικοῦ ὑφάσματος καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἀράχνης ἔδωσαν ἴσως στὸ γνωστὸ ἐντομο τὸ ὄνομά του. Ἡ γραφὴ (*Δαυλός*, 30/1984), ποὺ ὁ Ὅμηρος μᾶς λέει ὅτι στὴν ἐποχὴ τοῦ Βελλερεφόντη χρησιμοποιοῦσε ξύλινες λεπτὲς ἐπιφάνειες ποὺ διπλώνονταν [*γράφας ἐν πίνακι πτυκτῶ*], ἴσως προηγουμένως νὰ χρησιμοποιοῦσε διφθέρες καὶ ὑφάσματα καὶ μετὰ τὰς «*βύβλους*» (παπύρους). Περί τῶν διφθερῶν ὁμιλεῖ καὶ ὁ Ἡρόδοτος [Εὐτέρπη, 49], ποὺ λέγει ὅτι χρησιμοποιοῦνταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Κάδμου. Γι' αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ κενὸ ἔχω γράψῃ στὸ *Δαυλό* (τεύχος 25/1984). Εἶναι ἀφάνταστος ὁ νοηματικὸς πλοῦτος ποὺ κρύβουν οἱ πανάρχαιες λέξεις καὶ ὀνόματα. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναστήσουμε τὴν ἀρχαία σοφία μὲ μόνῃ τὴ γλῶσσα, μὲ τὴν βοήθεια τῆς πανάρχαιας καὶ κλασσικῆς γραμματείας. Ἀλλὰ ποῦ καιρὸς γιὰ τέτοια!

Καλλιόπη: Ἡ *Θεογονία* ἀποκαλεῖ τὴν Καλλιόπην «*προσφερεστᾶτην ἀπάσέων*», δηλαδή τὴν ἔχουσα τὴν καλὺτερη ἐκφραση λόγου ἢ διὰ τοῦ λόγου. Ἡ Καλλιόπη ἀπεικονιζόταν συνήθως καθιστὴ σὲ στάση συγκεντρώσεως διὰ τῆς σκέψεως. Ὁ ἀγκώνας της στηρίζεται στὸ γόνατό της. Κρατᾷ γραφίδα καὶ πινακίδες, ἡ δὲ ὄψη της δείχνει ὅτι εἶναι ἔτοιμη ν' ἀποτυπώσῃ (γράψῃ) τὶς σκέψεις ἢ νὰ διαβάσῃ αὐτὰ ποὺ ἔγραψε. Ἡ λέξη *Καλλιόπη* εἶναι σύνθετὴ ἀπὸ τὸ παραθετικὸ τοῦ *καλῶς* (*κάλλιον*), ποὺ σημαίνει ὠραιότατα, λαμπρότατα, ἀλλὰ ποὺ ταυτοχρόνως περικλείει τὴν ἀρετὴ τῆς αἰδοῦς καὶ τὴ λεπτότητα τῆς ὀρθῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς· καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὶς λέξεις *ἐπω* (καταγίνομαι), *ἐπος* (ἄξιος λόγος, γιὰ νὰ ἀκουσθεῖ), *ἐρῶ* (ρητὸς, ρήτρα, ρήτωρ, ρῆμα), *ἐρος* (ποὺ εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ ἢ παρελθοῦσα ἀπ' τὸ ρηγματικὸ συμβάν ἢ χάος). Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Μουσεῖο «Καλλιόπη» εἰδικὰ ἀσχολήθηκε μὲ τὸν ἐναρθρὸ λόγον καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς γλώσσας. Ἐχω γράψῃ ἐν ἐκτάσει στὸ *Δαυλό* τὰ περὶ δημιουργίας γλώσσας καὶ γραφῆς στὸν Ἑλληνικὸν ὥρον (τεύχη 29, 30/1984). Τὸ ἐδαφικὸ ἀνάγλυφο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φύση, ποὺ ὑπῆρξαν οἱ ἰδιαίτεροι συντελεστὲς ταχύτητος στὴν διαμόρφωση τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐναρθρου λόγου, ὑπῆρξαν καὶ τὰ αἷτια τῆς πολυγλωσσίας καὶ ὅχι τῶν ἰδιωμάτων, ὅπως κακῶς νομίζομε. Ἦταν ἐπομένως ἀναγκαῖον νὰ βρεθεῖ ἡ τεχνικὴ προσέγγιση τῶν ὀψισταμένων γλωσσικῶν διαφορῶν. Ἦταν ἀναγκαῖον νὰ σχηματισθεῖ μιὰ «κοινὴ γλῶσσα». Αὐτὴ τὴν κοινὴ γλῶσσα ἀνέλαβαν οἱ τεχνῖτες τοῦ ἐναρθρου λόγου νὰ τὴν παραγάγουν ἐκ τῶν πλησιεστέρων (ὅπως φαίνεται) πρὸς τοὺς ἡχους τῆς φύσεως λέξεων ἢ τῶν παλαιότερων καὶ εἰδικῶν σὲ ἀποδόσεις νοημάτων, ποὺ ἡ πρόοδος στοὺς κλάδους δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ ὥρου εἶχε ἐπιβάλλῃ μεταξὺ τους σὰν κατάλληλες λέξεις. Ἀκόμη πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι καὶ νέες λέξεις κατασκευάζονταν μὲ ἀγνωστὴ μέχρι στιγμῆς μέθοδο. Θὰ σταθῶ πρὸς στιγμὴν ἐδῶ καὶ ἀποτίνοντας φόρο τιμῆς πρὸς τὸν ἀποθανόντα φίλον καὶ ἐμπνευσμένο ἐρευνητὴ Θ. Μανιᾶ θὰ δηλώσω ὅτι ἡ θεωρία του γιὰ τὴν δυναμικὴ τῶν λέξεων ποὺ σχηματίζονταν δι' ἀριθμῶν ἢ τῶν ἀντίστοιχων

πρὸς αὐτοὺς γραμμάτων τὴν θεωρῶ ὡς μέθοδο δυναμένη νὰ ἐφαρμοσθεῖ στὴν κατασκευὴ νέων λέξεων (ἴσως κάποτε στὴ θέση τῶν σιωπηλῶν κατεστημένων ἀνέβουν οἱ ἄξιοι καὶ τότε ἀναγνωριστοὺν καὶ οἱ ἐργασίες αὐτὲς τοῦ Θ. Μανιᾶ).

Τὴν ἐργασία αὐτὴ τῆς παραγωγῆς νέων λέξεων ὁ Πλάτων [Φαῖδρος] τὴν ἀποκάλεσε «διπλασιολογία». Ἡ λέξις σημαίνει διπλασιάζω ἢ ἐπαναλαμβάνω. Θὰ ἔλεγα, ὅτι εἰδικὰ γιὰ τὸ Μουσεῖο «Καλλιόπη» τόσον ἡ ἐπανάληψη καὶ ἐπομένως ἡ καθιέρωση μιᾶς παλαιᾶς λέξεως ὡς «κοινῆς» πλέον στὸ λόγο ὅσο καὶ ἡ δημιουργία μιᾶς νέας λέξεως ποὺ συγχωνεύει ἢ πρωτοεκφράζει κάτι ἀνείπωτο γλωσσικὰ μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς, ἐμπεριέχονται στὸν νοηματικὸ κύκλο τῆς λέξεως «διπλασιολογία». Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ὅτι ἡ «κοινὴ γλῶσσα» τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἀρχικὰ μόνο σὰν γραπτὴ διατυπώθηκε καὶ βραδύτατα ἐπέδρασε, χωρὶς νὰ ἐπικρατήσῃ ποτὲ ἐντελῶς, στὴ διαμόρφωση τοῦ γραπτοῦ λόγου.

Θάλεια: Ὁ ρόλος τοῦ κλάδου αὐτοῦ σχετιζόταν μὲ τὴ κτηνοτροφία, κυρίως τὴ γεωργία. Οἱ ἀγρότες, ἔλεγε ὁ Πλούταρχος, πίστευαν ὅτι αὐτὴ ἡ Μοῦσα δίδαξε τοὺς ἀνθρώπους τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ σ' αὐτὴν ἀπέδιδαν τὴν φροντίδα τῆς διατηρήσεως τῶν φυτῶν καὶ σπόρων. Αὐτὸς ὁ κλάδος, συνδεδεμένος τόσο πολὺ μὲ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς υπαίθρου, εἶχε τὴν φροντίδα τῆς διατηρήσεως τῆς χαρᾶς, τοῦ γέλιου στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ. Οἱ ἀγροτικὲς καὶ ποιμενικὲς ἐορτές, τὸ γλεντοκόπι καὶ μετὰ ὁ «κῶμος», τὸ ξεφάντωμα τοὺς δρόμους καὶ στ' ἁλῶνια, ἔδωσαν ὡδὲς ποὺ προκαλοῦσαν τὴ θυμηδία καὶ ὀνομάστηκαν «κωμῳδία». Εἶναι τεράστια ἡ σημασία τοῦ κωμῳδήματος ἡ κωμῳδίας στὴν καθάρση ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς ρύπους διὰ τοῦ ὁμαδικοῦ γέλωτος ἐκ τῆς μιμῆσεως τῶν γελοίων πράξεων, «ὅταν τις τῶν ἐξουσιῶν ἐχόντων παρὲς τὰ μέγιστα φανόλητα λαμβάνει, ὅταν ἀσυνάρτητος ὁ λόγος ἢ καὶ μηδεμίαν ἀκολουθίαν ἔχων» [Excerpta ex Aristotelis libra arud' Anonymum «Περὶ κωμῳδίας», in Cod. Coisliniano 120. Μαρτυρία περὶ τοῦ ἀπωλεσθέντος τμήματος τῆς *Ποιητικῆς* τοῦ Ἀριστοτέλους]. Ὁ ἔλεγχος δηλαδὴ τῶν ἁμαρτημάτων «τῶν ἐξουσιῶν ἐχόντων», ποὺμποροῦσαν νὰ προκαλοῦν τὸν φόβο τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἡ ἀντίδραση αὐτῶν στὸ φόβο διὰ τοῦ γέλωτος ἀποτελοῦσαν τὴν μέμνην τοῦ Μουσείου «Θάλεια». Τὸ γέλιο καταδίκαιζε τοὺς ἀναιδέεις καὶ ὑβριστὲς τῆς ἀρετῆς καὶ τοὺς διὰ φόβου τὴν ἐξουσίαν συγκρατοῦντες, τοὺς ἐγκαταλείποντες «τὰ μέγιστα» χάριν τῆς φανολότητος, τοὺς λογοκράτες καὶ στρεβλωτὲς τῆς ἀλήθειας, στὸν ἐξευτελισμὸ, τὴν ἀπομύνηση καὶ τὸν κοινωνικὸ θάνατο. Ἡ Θάλεια ἔχει στεφανωμένη τὴν κεφαλὴ μὲ τὸν βακχικὸ κισσό, φορεῖ χιτῶνα καὶ κρατεῖ στὸ δεξιὸ χερὶ *βακτήριον*, στὸ δὲ ἀριστερὸ προσωπίδα. Κατὰ Ἡσύχιον, τὸ βακτήριον λέγοταν ἀργότερα *κάλιον* καὶ ἦταν μικρὸ ξυλάριον. Θὰ ἔλεγα, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς διδασκαλικῆς ράβδου, χρησιμοῦν ὄργανο καὶ γιὰ τὶς υποδείξεις καὶ γιὰ τὴν ἐπιβολὴ μικρῶν ποινῶν. Ἡ προσωπίδα εἶναι τὸ μέσον ἐντάσεως τῶν γνωρισμάτων τῶν ἐγκαταλείπόντων «τὰ μέγιστα», χάριν τῆς φανολότητος.

Ἐρατώ: Ὁ γάμος ἦταν καὶ εἶναι σπουδαία τῆς φύσης πράξις, ποὺ ἀποβλέπει στὴ διαιώνιση τῆς ζωῆς. Ἡ πράξις αὐτὴ σ' ὅλα τὰ ὄντα τῆς δημιουργίας ἀκολουθεῖ φυσικοὺς τελετουργικοὺς κανόνες. Στὸν ἄνθρωπο, ἐπειδὴ ἡ συμμετοχὴ του στὴν πνευματικὴ τάξις εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, ἡ διαιώνιση τοῦ εἶδους του ἔχει σοβαρότατες συνέπειες στὸ περιβάλλον του (ἀνθρώπινο καὶ φυσικό). Ἡ τελετουργία ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἦταν μοναδική. Ἡ Ἐρατὼ παριστάνετο γυμνὴ κρατῶντας στὰ χέρια τῆς τὴν προφητικὴ λύρα. Ὀλόγυμνοι ἴσως προσέρχονταν στὸν ὕμναιον καὶ οἱ νέοι. Ὀλόγυμνοι σημαίνει, ὅτι δὲν κρύβουν τίποτα ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ περιβάλλον τους. Ἡ πράξις τοῦ ὕμναιου αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἦταν σχέσις λεπτὴ (*ύμνην*), ποὺ ὅμως διὰ τῆς ρήξεως (*χάους*) θὰ ἐρχόταν στὸν κόσμον μιὰ νέα ζωὴ. Αὐτὴ ἡ νέα ζωὴ ἔπρεπε νὰ συνεχίσει τὴν εὐτυχία ὧν. Οἱ ἱερεῖς καὶ ἱέρειες τοῦ Μουσείου «Ἐρατὼ» ἔπρεπε νὰ εἶναι σὲ θέσις, ἐκτιμώντας τὰ γενικὰ χαρίσματα, πνευματικὰ καὶ σωματικὰ, τῶν προσερχομένων στὸν ὕμναιον, νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ἀντίληψιν ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχουν γιὰ τὴν εὐτυχία. Γιατὶ ἀρχὴ τῆς εὐτυχίας δὲν ἦταν ἡ εὐδαιμονία τοῦ δρῶντος ἀλλὰ ἡ ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη καθολικὴ εὐδαιμονία. Ἡ ἀρχὴ συνεπῶς διὰ τοῦ γάμου σήμαινε τὸν σεβασμὸ τοὺς κανόνες κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, ποὺ καθόριζαν τὴν εὐτυχία σὰν ἀποτέλεσμα εὐγενῶν πράξεων καὶ ὄχι ταπεινῶν ἀπολαύσεων. Ὁ Δημοκρίτης μετὰ ἀπὸ χιλιετίες συγκρίνοντας τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας μὲ τῶν ὑλικῶν ἀπολαύσεων θὰ μᾶς πεῖ: «*Ἡ ἐν δημοκρατίᾳ πενήν τῆς*

παρά τοις δυνάστησι καλεομένης εὐδαιμονίης τοσοῦτόν ἐστι αἰρετωτέρη, ὁκόσον ἐλευθερίῃ δουλείης» (Diels, ἀπ. 251).

Οὐρανία: Ἡ λέξις *Οὐρανία* προερχόμενη ἀπὸ τῆ ρίζας *οὐρ* - καὶ τῆ λέξις *Οὐρανός* εἶναι πλήρης ἱστορικῶν νοημάτων καὶ ἀνθρώπινης πείρας, ποῦ ἐγίνε γνώση. Τὰ σύμβολα τῆς Οὐρανίας εἶναι ἡ οὐράνιος σφαῖρα, ποῦ συχνά εἶναι διακοσμημένη μ' ἀστέρια, καὶ ὁ διαβήτης ἡ ἡ μικρὴ ράβδος. Οἱ ἀνθρώπινες παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ οὐράνιου θόλου μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἐγιναν κοσμολογικοὶ στοχασμοὶ καὶ ἐρευνα γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς γενέσεως τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἐρευνα αὐτὴ κάποτε βία διεκόπη καὶ κανεὶς βέβαια δὲν γνωρίζει ἀπὸ «τοὺς τῆς νῦν γενέσεως» ἀνθρώπους «*πότε ἐστὶ κατακλυσμός*», ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε [Φυσικὰ Δ. 222α, 30], ἀλλὰ εἶναι γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὸν Θαλῆ καὶ Ἀναξίμανδρο ἀρχίζει μιὰ νέα περίοδος ἐρευνας ἐπὶ τοῦ οὐράνιου θόλου μὲ κοσμολογικοὺς κατὰ βάση στόχους.

Οἱ κατευθύνσεις βέβαια τοῦ κλάδου «Οὐρανία» δὲν ξεκινούσαν ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς κοσμολογίας καὶ ὄντολογίας. Οἱ στόχοι ὑπῆρξαν πρακτικοί. Ἡ «Οὐρανία» εἶχε σκοπὸ τὶς παρατηρήσεις τῶν ἐρευνητῶν νὰ τὶς κάνει ἐφόδια ναυσιπλοίας, χάρτες γεωγραφικοὺς, μετεωρολογικὰ συμβουλὲς πρὸς ἀγρότες καὶ βοσκούς, χειροτέχνες κ.ἄ., οὕτως ὥστε νὰ βοηθῇ νὰ μὴν καταστραφῶν οἱ κόποι καὶ τὸ «βίος» τῶν ἀνθρώπων. Ἐνεκα τούτου ἐμελετῶντο ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύση τῶν ἀστρικῶν συστροφῶν, π.χ. Πλειάδων καὶ Ὑάδων, οἱ θέσεις Ὠρίωνος καὶ Ἀρκτου, ποῦ ἀναφέρονται στὸν Ὅμηρο [ἐν δὲ τὰ τεῖρεα πάντα, τὰ τ' οὐρανὸς ἐστεφάνωται / Πληιάδας θ' Ὑάδας τε, τὸ τε σθένος Ὠρίωνος / Ἀρκτον θ' ἦν καὶ ἄμαξαν ἐπὶ κλῆσιν καλέουσιν / ἢ τ' αὐτοῦ στρέφεται καὶ τ' Ὠρίωνα δοκεῖ, / οἷη δ' ἄμμορός ἐστι λοερῶν Ὠκεανοῖο» (Ἰλ. Σ 485-489). Οἱ παρατηρήσεις, ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἡσίοδος ἐπὶ τῶν Πληιάδων [«Πληιάδων Ἀτλαγενέων ἐπιτελλομένων»] (Ἑρ. Ἡμ., στίχ. 383)], δείχνουν τὶς γνώσεις ποῦ ὑπῆρχαν γιὰ τὶς ἐμφανιζόμενες ἐπάνω ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τῶν Ἑσπερίδων νήσων (Θεογ., στίχ. 517-519) Πληιάδες. [Σ' αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα ἐκ 3000 νήσων σκηπτοῦχος βασιλεὺς ὑπῆρξε ὁ Ἀτλας — Δαυλός, 25/1984]. Οἱ γνώσεις ἐπὶ τῶν θαλασσῶν καὶ Ὠκεανῶν, τῶν νήσων καὶ τῶν ποταμῶν, τῶν ἡπείρων καὶ τῶν ἀνέμων μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ κλάδος «Οὐρανία» συμπεριλάμβανε ὁλόκληρες τὶς ἐπιστήμες τῆς Κοσμολογίας καὶ τῆς Γεωγραφίας, ποῦ μελετᾷ καὶ περιγράφει τὸν πλανήτη Γῆ σὰν μέρος τοῦ Οὐράνιου Κόσμου.

* * *

Αὐτὲς ὑπῆρξαν οἱ πανάρχαιες ἀπὸ Διὸς βάσεις γιὰ τὴν πολιτεία καὶ παιδεία. Αὐτῆς τῆς παιδείας τὰ διασωθέντα σπέρματα ἐκ τῆς μεγάλης καταστροφῆς τῆς ἐπὶ Δευκαλίωνος, ἐπαναβλάστησαν, ἐγίνε δηλ. ἡ ἀρχὴ ἐνὸς νέου πανανθρώπινου πολιτισμοῦ. Θεματοφύλακες οἱ ἄγνωστοι ἱερεῖς καὶ ἱέρειες τῶν Μουσείων. Πρῶτοι περὶ αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ γράψαντες ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ὅμηρος. Συνεχιστὲς, ἀγωνιζόμενοι νὰ βροῦν ἐκ νέου τὴν ὁδὸ πρὸς τὴν ἑναρχο τάξιν καὶ τὴν συντηροῦσαν αὐτὴν παιδεία, οἱ φιλόσοφοι τοῦ εὐρύτερου Ἑλληνικοῦ χώρου τῆς κλασσικῆς περιόδου.

Θὰ παραθέσω ἐν μεταφράσει μικρὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα (ἄνευ σχολίων), γιὰ νὰ δειχθεῖ πόσο ὁ ρόλος τῆς Μουσείων εἶχε ἐπιδράσει στὸ πνευματικὸ κύτταρο τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.

Ἀριστοτέλης, Πολιτικά, Θ 1-6:

«Τὸ σημερινὸ σύστημα τῆς παιδείας συγχύζει τὸ ζήτημα καὶ οὐδεὶς κατ' ὀρθὴν νὰ ἐννοήσῃ ἐὰν διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως πρέπει νὰ ἐπιδιώκωνται μᾶλλον τὰ πρὸς τὸν βίον χρήσιμα ἢ τὰ συντελούμενα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά, διότι ἕκαστος τῶν συστημάτων τούτων εὑρε τοὺς ὑποστηρικτὰς του· καμμία δὲ συμφωνία δὲν ὑπάρχει περὶ τῶν συντελούντων πρὸς ἀρετὴν· ἐξ ἄλλου πάντες δὲν τιμοῦν τὴν αὐτὴν ἀρετὴν, ὥστε εὐλόγως διαφωνοῦν ἐπὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν αὕτη ἀσκεῖται...

» Ἐχομεν δὲ σχεδὸν τέσσαρα μαθήματα, δι' ὧν ἐκπαιδεύουν συνήθως τοὺς νέους· τὰ γράμματα, τὴν γυμναστικὴν, τὴν μουσικὴν καὶ τέταρτον, ἔνιοι, τὴν γραφικὴν. Τὰ γράμματα καὶ τὴν γραφικὴν ὡς χρησίμους διὰ τὴν ζωὴν, τὴν γυμναστικὴν ὡς συντελοῦσαν εἰς τὴν ἀνδρείαν. Ὅσον ἄφορᾷ εἰς τὴν μουσικὴν, θ' ἀπορήσῃ τις τώρα. Διότι τὰρ οἱ πλεῖστοι χάριν ἡδονῆς συμμετέχουν εἰς αὐτήν. Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι νομοθέται ὥρισαν αὐτὴν ὡς πα-

ράγοντα παιδείας, διότι αὐτὴ ἡ φύσις ζητεῖ... Διότι αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων, ἡ φύσις, διὰ τὸ εἶπωμεν καὶ πάλιν...

» Αἱ δὲ μελωδίαί εἶναι προφανῶς ἀπ' εὐθείας πρόκλησις ἡθικῶν αἰσθημάτων. Καὶ τοῦτο εἶναι φανερόν· μόλις ἡ φύσις τῶν ἁρμονιῶν μεταβληθῇ, συµμεταβάλλονται καὶ αἱ ἐντυπώσεις τῶν ἀκροατῶν ὁμοῦ μὲ ἐκάστην ἐξ αὐτῶν καὶ τὰς συνοδεύουν...

» Ταῦτα ἰσχυρίζονται ὀρθῶς οἱ φιλόσοφοι (;), ὅσοι ἐνέκυψαν βαθύτερον εἰς τὴν παιδείαν ταύτην. Διότι τοὺς λόγους τῶν ἀποδεικνύουν ἀκριβῶς τὰ πράγματα. Τὸ αὐτὸ συµβαίνει καὶ μὲ τοὺς ρυθμούς· οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐπιφέρουν τὴν ἡρεμίαν εἰς τὴν ψυχὴν, οἱ δὲ συνταράσσουν αὐτήν...

» Ἐκ τούτων εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μουσικὴ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διαμορφώῃ πῶς τὸ ἦθος τῆς ψυχῆς, ἐὰν δὲ δύναται νὰ ἐπιτυχάνῃ τοῦτο, συνάγεται ὅτι πρέπει νὰ ὀδηγοῦμεν καὶ νὰ μορφώνωμεν δι' αὐτῆς τοὺς νέους» [*Πολιτικά*, Θ 1-6].

Πλάτωνος, Πολιτεία Η' 547, 584:

«Λοιπὸν ὡς πρὸς τὸ σεβασμὸ πού ὀφείλεται στοὺς ἄρχοντες, τὴν ἀποχὴ τῶν πολεμιστῶν ἀπὸ τὴν γεωργίαν καὶ τὴς χειρωνακτικῆς ἐργασίας καὶ τὴς ἄλλης χρηµατιστικῆς ἀπασχολήσεως, ὡς πρὸς τὴν διοργάνωσιν συσσιτίων, τὴν ἐπιμέλειαν γιὰ τὴν γυµναστικὴν καὶ τὰ πολεμικὰ γυµνάσια, ὡς πρὸς ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ μιμηθῇ τὴν προηγούμενην πολιτείαν; — Ναί. — Ὡς πρὸς τὸν φόβον ὅμως πού θάῃ νὰ ἀνεβάσῃ στὴν ἐξουσίαν τοὺς σοφοὺς, καθὼς δὲν δύναται πλέον νὰ ἔχει ἀποκτῆσιν τοιούτους ἀνδρας ἀπλοῦς καὶ σταθεροῦς, ἀκαμπτοὺς ἐπὶ τῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ μικτοὺς (διαβλητοὺς στὸ ἦθος), ἐπειδὴ δὲ εἶναι φυσικὸ νὰ δείχνῃ τὴν προτίμησίν της στοὺς περισσότερο ἐριστικοὺς καὶ μονομερεῖς, σ' αὐτοὺς δηλαδὴ πού εἶναι φτεισσέμενοι γιὰ τὸν πόλεμον μᾶλλον παρὰ γιὰ τὴν εἰρήνην καὶ ἐκτιμῶν πολὺ τὴς πολεμικῆς ἀπάτες καὶ τὰ στρατηγήματα, ὡς πρὸς τὸ ὅτι θὰ ἀσχολῇται πάντοτε μὲ τὸν πόλεμον, τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ τᾷχῃ ἀποκλειστικὰ δικά της χαρακτηριστικά; — Ναί. — Οἱ τέτοιοι λοιπὸν, εἶπα ἐγώ, θὰ δείχνουν μεγάλη ἀπληστία γιὰ χρήματα, ὅπως γίνεται στὶς ὀλιγαρχίας, καὶ θὰ λατρεύουν μὲ ἄγριο πάθος στὰ κρυφὰ τὸν χρυσὸ καὶ τὸν ἄργυρον, ἐπειδὴ θάχουν ἀποθήκες καὶ δικά τους θησαυροφυλάκια, ὅπου βάνοντάς τα θὰ μποροῦν νὰ τὰ κρύψουν, θάχουν ἀκόμα μὲ περιφράγματα ἀπομονωμένα τὰ σπίτια τους, σὰν νάναι ξεχωριστὲς φωλιές, μέσα στὶς ὁποῖες θὰ δαπανοῦν πάρα πολλὰ, ξοδεύοντάς τα γιὰ χάριν γυναικῶν καὶ ὁποίων ἄλλων θέλουν. — Πολὺ σωστά, εἶπε. — Θὰ εἶναι λοιπὸν καὶ φιλάργυροι γιὰ τὰ δικά τους χρήματα, ἐπειδὴ τὰ λατρεύουν καὶ τ' ἀποκτοῦν μὲ σκοτεινὸν τρόπο, τὰ ξένα ὅμως θὰ τὰ ξοδεύουν ἀλογάριαστα, γιὰ νὰ ἱκανοποιῶν τὴς ἐπιθυμίας τους καὶ κρυφὰ θάχουν τὴς ἡδονικῆς τοὺς ἀπολαύσεις, προσπαθῶντας, ὅπως τὰ παιδιὰ, ν' ἀποφύγουν τὰ πρέποντα νὰ πράξουν (νόμον ἀποδιδράσκοντες). Γιατὶ ἡ παιδεία πού ἔλαβαν δὲν προῆλθε ἐκ τῆς πειθοῦς ἀλλὰ τῆς βίας, ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι ἔχουν παραμελήσῃ τὴν ἀληθινὴν Μοῦσαν, τὴ Μοῦσαν τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἔχουν ἐκτιμῇσι ὑπερβολικὰ τὴ γυµναστικὴν σὲ σύγκρισιν μὲ τὴν μουσικὴν...».

* * *

Ἐπίλογος

«Ἡ ἀνθρωπότης, ἀπὸ τὴν στιγμήν πού ἀνοίξε τὸ πυρηνικὸ κουτί τῆς Πανδώρας, ἐπαυσε νὰ εἶναι ἀθάνατος» [A. Koestler].

«Φόρμουλες τῆς ἐπιτυχίας ἐκφράζονται μὲ ὅρους, ὅπως τὸ πούλημα τοῦ ἑαυτοῦ σου, ἐκμετάλλευση τῆς προσωπικότητάς σου, ἰσχυρὴ οἰκονομικὴ κατάσταση, φιλοδοξία, χειροκροτήματα, ἐπιθετικότητα καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα σφραγίζονται μὲ τὴν ἐτικέτταν τῆς γοητευτικῆς προσωπικότητος» [E. Fromm].

Ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζει ὁ πλανήτης μας εἶναι ὕβριστικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀποστομωτικὴ γιὰ ἐκείνους πού τολμοῦν, λόγῳ τῶν τεχνικῶν ἐπιτευγμάτων, νὰ μιλοῦν γιὰ πολιτισμὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Πού βαδίζομε; Τὰ σκληρυθέντα αὐτιά μας ἀπ' τὴ λογοκρατία καὶ τὴ μουσικὴ ρύπανση ἀκοῦν, χωρὶς νὰ ἐννοοῦν ὅτι «πορευόμεθα πρὸς μιὰ νέα μεγάλην καταστροφὴν». Αὐτὴ ἡ καταστροφὴ δὲν εἶναι ἴσως αὐτὴ πού φανταζόμαστε ἐξ ἐνὸς πυρηνικοῦ πολέμου, πού δὲν ἀποκλείεται, ἀλλὰ αὐτὴ πού ζοῦμε μὲ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου διὰ μιᾶς ἄλλης κατασκευασμένης μέσα στὰ

ἐργαστήρια συναρμολογήσεως ὑπανθρώπων - ρομπότ, προσαρμοσμένων, φοβισμένων, σκλάβων, κτηνανθρώπων, πού διευθύνουν οἱ ἐξουσιαστὲς διὰ τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν καὶ τῆς παιδείας. Αὐτὸ τὸ ἔκτρωμα τῶν δογμάτων, πού ἀπὸ πτώσεως τοῦ πνεύματος τῶν κλασσικῶν χρόνων προχωρεῖ μεθοδικά, πλησιάζει στὴν ὀριστική του ἐπικράτηση.

Τὸ ἐρώτημα πού ἐναγώνια ἐπανατίθεται εἶναι, ποιά πνευματική ἡγεσία, ποιοῦ λαοῦ, ποιὸς ἄνθρωπος θ' ἀποφασίσει νὰ ἔλθει σὲ σύγκρουση μ' αὐτὸ τὸ τέρας; Ἡ ἀπάντηση μέχρι στιγμῆς εἶναι «οὔτις», κατὰ τὴν ὁμηρικὴν λέξη (*Ὀδύσσεια*, ι 366): Ο ΚΑΝΕΙΣ! Σήμερα κανένα Ὀδυσσεϊκὸ τέχνασμα δὲν θὰ μᾶς γλυτώσει ἀπὸ τὸν Κύκλωπα τοῦ ἐξουσιασμοῦ. Τυφλοὶ τώρα εἴμαστε ἐμεῖς, καὶ θὰ πληρώσουμε ἴσως ἀκριβὰ τὴν σφαλερὴ πορεία πού ἀκολουθοῦμε στὸν κοινωνικὸ μας βίο. Ὁ Ἑλληνικὸς λόγος, πού ὑπῆρξε πάντοτε οἰκουμηνικός, εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νὰ συγκρουσθεῖ μὲ τὴν ΑΝΑΙΔΕΙΑ. Αὐτὸς ἄλλωστε εἶναι ὁ λόγος τῶν διώξεων καὶ καταστροφῶν πού ὑφίσταται ὁ ἑλληνικὸς χώρος, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ἱστορικὴ μνήμη καὶ ὁ ἐν σπέρματι ἀκόμη φορέας (ἐὰν ἐπιζήσει) τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου. Ὅποιος εἶναι φορέας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Λόγου, πρέπει νὰ δεχθῇ τὴν Οὐτοπία καὶ νὰ συνεχίσει τὸν ἀγῶνα.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΟΥΛΕΝΤΙΑΝΟΣ

Τραγούδια για τὸ γυιό μου (ἀπόσπασμα)

*Κάποτε, μιὰ φορὰ κι ἓνα καιρό,
εἶχα κι ἐγώ - τ' ὀνείρου καβαλλάρης-
κινήσει μὲ παντιέρες καὶ μὲ βούκινα
νὰ κατακτήσω τ' ἄσπρο καστρί,
νὰ λευτερώσω τὴ βασιλοπούλα,
ἀπὸ τ' ἀθάνατο νερὸ νὰ πιῶ μιὰ θάλασσα...
Ἕνα μονάχα γύρευα, τὴ Γνώση!*

*Στὶς σκονισμένες πάλευα σελίδες,
νὰ βρῶ τὰ κρύφια σ' ἄγνωστες γραφές.
Καὶ τῶν σοφῶν ζητοῦσα τὶς ὁρμήνειες
καὶ τῶν γερόντωνε τὶς συμβουλές.
Καὶ ποθοπλάνταζα νὰ βρῶ μιὰ λύση
σὰν κλειδί γιὰ ὅλες τὶς κλειδαριές,
πού τὰ πάνω καὶ τὰ κάτω θὰ μοῦ δείξει,
τὸ σήμερα καὶ τ' αὔριο καὶ τὸ χτές.*

*Καὶ περνοῦσαν τὰ χρόνια, δίχως ἓνα
νὰ μοῦ διδάξουν ἀπὸ τὰ μυστικά
τὰ θεϊκά, τὰ τριπλοκλειδωμένα
στ' ἀνήλια μέσα τὰ ἐρμάρια τὰ βαθιά...
Κουρασμένος ἐμπρὸς στ' ἄγνωστα καὶ ξένα
σάμπως νᾶκουσα τότε μιὰ φωνή
σὰν θεία φώτιση· «Μέσα!», νὰ μοῦ λέει,
«ἐντὸς σου φωλιάζουν καὶ δαιμόνοι καὶ θεοί!».*

ΑΚΡΟΒΟΛΙΣΜΟΙ

Είναι βέβαιο, πώς σήμερα τὰ παιδιά προσπαθοῦν, ἀπὸ νηπιακῆς ἡλικίας, μὲ τὴν παρότρυνση τῶν γονιῶν τους νὰ ἀποκτήσουν κάποτε ἓνα χαρτὶ ἱκανότητος, γιὰ νὰ μπορέσουν μ' αὐτὸ νὰ βιοποριστοῦν ἐντασσόμενα κατὰ κάποιο ποσοστὸ στὸ κατεστημένο σύστημα. Θὰ πίστευε ὁμως κανεὶς, ἀφελῶς σκεπτόμενος, πὼς αὐτὴ ἡ διατεταγμένη ἀπὸ τὰ συστήματα παιδεία, πέραν τῆς παροχῆς εἰδικῶν γνώσεων γιὰ τὴν προετοιμασίαν τῶν νέων γιὰ τὶς «θέσεις ἐργασίας», ποὺ οἱ ἀνάγκες λειτουργίας καὶ παραγωγικότητος τοῦ συστήματος ἀπαιτοῦν, θὰ τοὺς παρῆχε ταυτόχρονα καὶ τὶς ἱστορικὲς ἐμπειρίες τῆς ἀνθρωπότητος, ποὺ θὰ τοὺς προφύλασσαν ἀπὸ ἐπαναλήψεις χρονοβόρες καὶ σαρκοβόρες ἢ στεῖρες μιμήσεις, θὰ τοὺς δίδασκαν ἐν γένει πράγματα ποὺ θὰ ἐμπόδιζαν τὴν ἀλλοτρίωσίν τους. Ἡ διατεταγμένη ὁμως ψευδο-παιδεία εἶναι νὰ βοηθήσει τὰ πάσης μορφῆς... ὁράματα τῶν ἐξουσιαστῶν.

Ἄς παρακολουθήσουμε τὸν τρόπο ποὺ ἐξελίσσονται τὰ πράγματα.

- Αὐτοὶ ποὺ πέτυχαν στὶς ἐξετάσεις καὶ μπῆκαν στὸ Πανεπιστήμιο, εἶναι ἐτοιμοὶ νὰ δεχθοῦν γνώσεις ποὺ δίνει τὸ σύστημα, νὰ πάρουν τὸ χαρτὶ ἱκανότητος, καὶ μερικοί, χάρις στὴν ἀξία τους ἐνῶ οἱ πολλοὶ διὰ τῶν γνωριμιῶν, νὰ ἐνταχθοῦν στὸ σύστημα καὶ ἔτσι νὰ ἐπιτύχουν ἓναν καλὸ βιοπορισμὸ.

- Αὐτοὶ ποὺ πέτυχαν, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ἀπορροφήσει τὸ σύστημα, εἶναι ἐτοιμοὶ νὰ ζητήσουν τὴν ἀνατροπὴ τοῦ συστήματος (ἐὰν τὸ σύστημα παρέχει αὐτὴ τὴ δυνατότητα) ἢ ν' ἀναζητήσουν τὴ τύχη τους σ' ἄλλες χώρες (ἂν μποροῦν), νὰ συνεχίσουν σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἀρκετοὶ νὰ γίνουν ἀνυπότακτοι καὶ νὰ χαθοῦν ὀριστικὰ ἀπ' τὸ δυναμικὸ τῆς χώρας. Μεγάλος ἀριθμὸς νέων βρίσκεται σ' αὐτὴ τὴ θέση.

- Αὐτοὶ ποὺ ἀπέτυχαν καὶ δὲν μποροῦν νὰ προσαρμοστοῦν στὴν ἰδέαν ὅτι χάριν τοῦ βιοπορισμοῦ πρέπει νὰ ἐργασθοῦν χειρωνακτικὰ ἢ κάπως ἔτσι, παρασιτοῦν καὶ εἶναι ἐτοιμοὶ νὰ στρατολογηθοῦν γιὰ πολλὰ ὑποπτα ἢ ἐπικίνδυνα «γιὰ τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν» πράγματα.

- Τέλος αὐτοὶ ποὺ θὰ δεχθοῦν ν' ἀπορροφηθοῦν σὲ χειρωνακτικὲς ἐργασίες κατεβαίνουν εὐκολὰ στὸ πεζοδρόμιό μὲ πλακάτ, παντιέρες, σφιγμένες γροθιὲς καὶ ἀπειλοῦν ὅλους μας. Δὲν ἀπειλοῦν ὁμως μόνο αὐτοί, **ΑΠΕΙΛΟΥΝ ΟΛΟΙ!** Ἀπὸ τοὺς ἐπιτυχημένους, ποὺ γίνονται τοποτηρητὲς τῆς ἐξουσίας, μέχρις ἐκείνων ποὺ κατεβαίνουν στὸ πεζοδρόμιό. Καί, κατὰ τὴ γνώμην ὅλων αὐτῶν, καλὰ κάνουν.

Πρέπει νὰ τὸ καταλάβουμε ὅλοι ἐμεῖς οἱ φορολογούμενοι ποὺ πληρώνουμε κατὰ κάποιο τρόπο καὶ τοὺς εὐημεροῦντες τοῦ συστήματος καὶ τοὺς ὑποπτους καὶ ἐπικίνδυνους γιὰ τὴν ὑπόστασίν μας, καὶ αὐτοὺς ἀκόμη ποὺ μὲ σφιγμένες γροθιὲς μᾶς ἀπειλοῦν, ὅτι ἐμεῖς τοὺς **ΑΝΑΠΑΡΑΓΟΥΜΕ**, γιὰτὶ ἐμεῖς στηρίζουμε τὸ σύστημα, ἀφοῦ τὸ σύστημα στηρίζεται στὰ παιδιά μας. Τὸ ἐννοοῦμε ἀραγε;

Τὸ φαινόμενο βέβαια αὐτὸ μὲ παραλλαγὰς δὲν εἶναι μόνο δικό μας εἶναι παγκόσμιό. Αὐτὸ βέβαια δὲν τὸ λέμε γιὰ νὰ ἡσυχάσουμε, ἀλλὰ γιὰ ν' ἀνησυχήσουμε περισσότερο. Θὰ ἦταν φλυαρία καὶ θὰ παίζαμε τὸ παιχνίδι τῶν ἐξουσιαστῶν, ἂν ἀναφερώμεθα ξεχωρίζοντας τὴ παραλλαγὰς στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος Παιδεία — Ἐξουσία ἢ στὶς παραλλαγὰς ποὺ

παρουσιάζουν τὰ ἀποτελέσματα, παρ' ὅλο πὺ ἐπανειλημμένα ἔχουμε δηλώσει ὅτι στὰ «σκληρά» δόγματα κι αὐτὴ ἡ διαμαρτυρία δὲν θὰ ἔβλεπε τὸ φῶς μαζί μὲ τὸν ὑπογράφοντα αὐτήν.

Μετὰ ἀπὸ ὅσα συνοπτικὰ ἀναφέραμε, ρωτᾶμε, τὶ πέτυχαν καὶ τὶ ἀπέδωσαν οἱ κομπῆς συζητήσεις στὴ Βουλὴ, οἱ διακηρύξεις τῶν κομμάτων, τὰ συμβούλια τῶν καθηγητῶν καὶ ἀκαδημαϊκῶν, οἱ ὁργανώσεις τῶν γονέων, οἱ κομματικὲς νεολαίες τῶν Πανεπιστημίων; Τίποτα γιὰ τὴν παιδεία τὴν ἐλευθερωτικὴ ἀπὸ τὰ συστήματα ἐξουσίας. Ἀποφεύγουν ὅλοι νὰ βάλουν τὸ νυστέρι ἐκεῖ πὺ πρέπει στὸ καρκίνωμα παιδεία - ἐξουσιασμός. Ἔτσι ὅλες οἱ μεγαλοστομίες καὶ οἱ προοδευτικότητες εἶναι στάχτες στὰ μάτια γιὰ τοὺς ραγιάδες ἀπληροφόρητους ὑποτακτικούς, πὺ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ συντηροῦν τὰ συστήματα.

Ἐπομένως, ἀφοῦ ἐμεῖς τὸ συντηροῦμε, πῶς θὰ πᾶμε ἐναντίον του; Αὐτὸ εἶναι ΟΥΤΟΠΙΑ, θὰ μᾶς ποῦν. Ἐμεῖς πὺ ἔχουμε θέσει σὰν χρέος μας τὸν διάλογο, συζητοῦμε αὐτὴν τὴν οὐτοπία, γιὰτὶ ἔχουμε παραδείγματα πολλὰ ὅτι ἡ ἀποφυγὴ τοῦ διαλόγου διὰ τῆς σιωπῆς δὲν ἀπομακρύνει τίς συνέπειες, ἀλλὰ ἐπιτυγχάνει τὴν ὑποδούλωση τῶν ΠΑΙΔΙΩΝ μας στὰ «σκληρά» δόγματα. Τὸ ἐννοήσατε αὐτό, φορολογούμενοι;

Ἐρινύς

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Παιδεία και Ἐκπαίδευση:

Διαλογισμοὶ γιὰ τὴν κρίση τοῦ παρόντος

Ἡ ὑπαρξὴ φωτισμένων ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἓνα γεγονός ἀπλὸ καὶ πέρα γιὰ περὶ αὐτονόητο στὴν ἱστορικὴ ἀκολουθία, ἀλλὰ προβάλλει κατὰ τρόπο δραματικὸ καὶ ἱστορικὰ κρίσιμο. Σὰν θέμα διαπραγμάτευσης, πού ἄπτεται ἄμεσα καὶ κατὰ τρόπο καθοριστικὸ τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὑποστασιακὴ θεώρηση τοῦ θέματος τούτου δὲν ἐπιβάλλει τίς ἐπιστημολογικὰς ἐκείνες ἐπιφυλάξεις πού προβάλλονται στὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση, ἰδιαίτερα τὴν διάσταση στὸ ἀξιολογικὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑποκειμένου πού θεωρεῖ καὶ τοῦ ἀντικειμένου πού ἐρευνᾶται.

Στὸ κείμενο τοῦτο θὰ ἐξετάσουμε ἓνα ἀπὸ τοὺς κύριους παράγοντες πού κάνει δυνατὴ τὴν ὑπαρξὴ φωτισμένων συνειδήσεων, τὴν παιδεία, σὲ μιὰν ἰδεατοτυπικὴν ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὰ παρεμφερῆ παιδαγωγικὰ μορφώματα, καὶ θὰ διερευνήσουμε τὴν συσχέτισή τους μὲ τοὺς τύπους τῶν ἐξουσιαστικῶν σχέσεων στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας, τῆς θρησκείας κλπ., δηλαδὴ μὲ τίς ἐπὶ μέρους θεσμικὰς ἀντικειμενικοποιήσεις τοῦ φαινομένου τῆς ἰσχύος στὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς διεργασίας. Κάποτε, βέβαια, ἡ ἴδια ἡ ἐπιλογὴ καὶ ὀριοθέτησις ἐνὸς προβλήματος προδίδει κάποια πλάνη ἢ προσωπικὴν ἐφεση, πού ἄπτεται τοῦ κύρους τῶν λογικῶν προτάσεων πού θὰ μπορούσαν νὰ διατυπωθοῦν. Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ὁμολογήσω κάποια προσωπικὴ δέσμευση μὲ τὸ θέμα πού καταπιάνομαι.

Ἄν ἡ δυτικὴ ἀνθρωπότητα ἐγκαινίασε μὲ μύθους τὴν πρώτη της ἐκπλήξη γιὰ τὸ θαῦμα τοῦ κόσμου καὶ κάποτε γιὰ τὸ θαῦμα τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς, ἡ σχέση της πρὸς τὸν μυθικὸ στοχασμὸ δὲν ἔμεινε ἀμετάβλητη καὶ πέρα γιὰ πέρα ἀναμφίβολη στὴν διαδοχὴ τῶν ἱστορικῶν αἰώνων. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὅπου ὁ μυθικὸς στοχασμὸς συμπορεύθηκε μὲ τὸ κριτικὸ λογικὸ πνεῦμα, ὁ νεώτερος δυτικὸς ἀνθρώπος ἐγκατέλειψε τοὺς μύθους πού εἶχε μὲ τὴν προσχώρησίν του στὸν χριστιανισμό.

Ἐπιμένω σ' αὐτὴν τὴν διάκριση, γιατί ὑπῆρξε καθοριστικὴ γιὰ τὴν μορφή τῆς παιδείας στὸν κλασσικὸ διαφωτισμὸ, ὅσο καὶ γιὰ τὴν μετακίνηση τῆς παιδείας πρὸς τὴν ὠφελιμιστικὴν ἀρχικὰ παιδεία καὶ ὕστερα πρὸς τὴν ἐκπαίδευση, πού, μὲ διάφορους βαθμοὺς ἔντασης, ἐμφανίσθηκε στὴν διαδοχὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν αἰώνων. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἦταν συνάρτηση τῶν θεσμικῶν ἱστορικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων τοῦ καθολικοῦ ἐξουσιαστικοῦ φαινομένου στὸν μεσαιωνικὸ καὶ στὸν βυζαντινὸ κόσμον (ἐκκλησία), στὶς στρατιωτικὰς κατακτήσεις τῶν σταυροφορῶν (μιλιταριστικὸ πνεῦμα), στὴν βιομηχανικὴ ἐπανάσταση (οἰκονομία) καὶ στὰ συνταγματικὰ πολιτεύματα σὰν συνέπεια τῆς θρησκευτικῆς μεταρρύθμισης (πολιτικῆ), μέχρι τὴν σύγχρονη μαζικὴ κοινωνία καὶ τοὺς ἐφιαλτικοὺς ἐξουσιαστικοὺς ὀλοκληρωτισμούς, στηριζόμενους στὴν τεχνολογία καὶ στὴν ἰσοπέδωση τῶν ἱστορικῶν διαφοροποιήσεων. Οἱ ἐξουσιαστικοὶ αὗτοὶ διαφορισμοὶ δὲν ἐμφανίζονται μόνον σὰν ὁ δεσπότης χαρακτήρας τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς δομῆς, ἀλλὰ καὶ σὰν διαφοροποιήσεις τῶν ὑποσυστημάτων τῆς ἴδιας τῆς κοινωνικῆς δομῆς (ἀνάπτυξις αἱρέσεων, οἰκονομικῶν ἐταιρειῶν, πολιτικῶν κομμάτων, ὁ θεσμὸς τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης ἰδιαίτερα στηριζόμενος στὴν ὑποχρεωτικὴ στρατολόγησις κλπ.), πού ὑπάρχουν σ' ἓνα ἐπίλεπτο ἐπίπεδο ἐξισορρόπησης.

Καμμιά ἴσως προσέγγισις στὴν ἔννοια τῆς παιδείας δὲν εἶναι περισσότερο καθοριστικὴ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως. *Παιδεία* εἶναι ἡ διάσωσις καὶ ἡ προαγωγή τῆς ἐλεύθερης «παιδικῆς ματιᾶς» στὴν θεώρηση τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀλήθειας. Ἡ παιδεία δὲν συντρίβει τὴν παιδικότητα τῆς ἀνθρώπινης ματιᾶς, ἀλλὰ τὴν ἀνάγει στὴν σφαῖρα τῆς οὐσιαστικῆς ἀνθρωπότητας. Τὸ παιδί εἶναι ὁ ἀγαπημένος τοῦ ὄντος,

ένω η «παιδική» ποιότητα αναγνωρίζεται στις συλλήψεις όλων των μεγάλων δημιουργών στην τέχνη, στην φιλοσοφία και στην επιστήμη. Η παιδική ματιά, μυθοπλαστική καθώς είναι, γίνεται άφορμή για τον μυθικό στοχασμό και, πριν επιδιώξει να πείσει τους άλλους, πειθεται ή ίδια γι' αυτόν. Η διάσωση και η προαγωγή της ματιάς αυτής συνεπάγεται και την διάσωση του μυθικού στοιχείου στην μεγαλύτερη έξαρση του ὀρθολογικού πνεύματος.

Ο ἑλληνικός ὀρθολογισμός στην εποχή του κλασσικού διαφωτισμού είχε σεβασθεί τον μυθικό στοχασμό, όταν ἔθετε τὰ τιτάνια ἑρωτήματά του γιὰ τὸ ὄν καὶ τὴν ὕπαρξη, γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ἀνθρώπινο συνειδός. Ο ἑλληνικός ὀρθολογισμός τόσο σὰν μέθοδος ὡς καὶ σὰν παιδαγωγικὴ ἀποστολὴ δὲν παραβίασε τὸ μυθικὸ στοιχείο ποὺ προϋπῆρξε τούτου, ἀλλὰ τὸ χρησιμοποίησε, γιὰ νὰ δώσει μορφή στις φιλοσοφικὲς συλλήψεις του καὶ στις ἱστορικὲς παραστάσεις του, ἀπὸ τοὺς προσωκρατικοὺς μέχρι τὸν Ἐπίκουρο. Ἡ διατήρηση τοῦ μύθου ἦταν μιὰ ἀπὸ τις ἱστορικὲς ἐκείνες ἀναστολές ποὺ βιωματοποίησε ὁ κλασσικός ὀρθολογισμός γιὰ τὴν μὴ ἐκτεταμένη μετακίνηση τοῦ παιδαγωγικοῦ ἰδανικοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ὠφελμιστικῆς παιδείας.

Στὴν περίπτωσή τῆς δυτικῆς λογοκρατίας, ἀντίθετα, ἡ ἴδια ἐγγενὴς τάση ἐκλογίκευσης κάθε σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον συνέβαλε ἀποφασιστικὰ σὰν κατάλυση τῶν μυθικῶν ὑποκειμένων καὶ στὴν ἀποδραματοποίηση τοῦ κόσμου. Ο ἑπιστημονικός ὀρθολογισμός τῆς Δύσεως, χωρὶς τὸ μυθικὸ στοιχείο, προχώρησε τὸν δρόμο του μορφώνοντας τὸ ἀντικείμενό του μὲ μιὰν ἀφαιρετικὴ μέθοδο, ποὺ ἀξίωνε τὴν ἀτεγκτὴ φυσικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀποδραματοποίηση τοῦ κόσμου. Τούτο σὲ προφανῆ ἀντίθεση μὲ τὴν πολυμορφία τῶν ἑλληνικῶν μύθων, ποὺ εἴτε δὲν διαλύθηκαν εἴτε μεταφυτεύθηκαν ἐμπλουτίζοντες, γεγονὸς ποὺ ὀδήγησε, χωρὶς ἄλλο, στὸν ἐξευγενισμό τῶν ἀξιών καὶ τῶν θεσμῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου.

Ἡ ἐνότητα μύθος - λόγος σὰν δραστηριότητα αὐτεξούσια θεμελίωσε, στὴν περίπτωσή τοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ, μιὰ παιδεὶα ἀριστείας. Ἀντίθετα, ἡ ὠφελμιστικὴ ἐφαρμογὴ τῆς παιδείας, στὴν περίπτωσή τῆς δυτικῆς ἀνθρωπότητας, ἐπέβαλε τὴν μηχανοποίηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπανατοποθέτηση τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου σὲ μιὰ βάση μηχανιστικὴ, ἰδιαίτερα βασιζόμενη στὸν καρτεσιανὸ δυϊσμό, ἴσταται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ, ποὺ συνέδυαζε τὴν μάθηση καὶ τὴν μέθοδο νὰ γνωρίσει τις μυστηριακὲς ὁρμές καὶ τὰ πάθη, τὸ ἐπιθυμητικὸ καὶ τὸ θυμοειδές, γιὰ νὰ ἐξοικειωθεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ψυχὴ του καὶ νὰ πραγματώσει τὰ τέλη τοῦ πολιτικοῦ του βίου. Ο δυτικὸς ἄνθρωπος ἐπέλεξε ὀρισμένα ἀγαθὰ τοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ στὸν κύκλο τῆς προπαιδείας του, πρὶν προχωρήσει στὴν ὠφελμιστικὴ παιδεὶα. Ἀντίθετα ὁ κλασσικὸς Ἕλληνας μετέβαλε μὲ τὴν παιδεὶα του τὴν βιολογικὴ του ὕπαρξη σὲ ἔλλογο βίον, ἐνῶ παράλληλα προβλήθηκαν κινήματα καὶ ἐπίνοιες, ποὺ ὀδήγησαν στὴν πνευματικὴ ὀρίμαση καὶ στὴν μεταβολὴ τοῦ δημόσιου βίου σὲ πολιτισμό.

Μέγιστο ἐπίτευγμα τῆς παιδείας εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἀρετὴ, ποὺ ἐπικαλύπτει τὸν ἄνθρωπο στὸ σύνολό του καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἰσορροπία τῶν θεσμῶν καὶ τὸ διάγραμμά της. Ἡ παιδεὶα αὕτη προϋποθέτει τὴν τελειοποίηση τῆς γλώσσας γιὰ τὴν ἐνάρθρωση τῶν ἐνεργημάτων τοῦ πνεύματος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν παράλληλη διαμόρφωση ὅψους καὶ κανόνων γιὰ τὴν περιφρούρηση τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς καὶ τῆς γνωσιακῆς λειτουργίας στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὄντος. Οἱ λογικὲς ἀναζητήσεις τῶν φορέων τοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ μὲ τὴν συμπάρσταση τῆς πλαστικῆς δύναμης τοῦ μύθου ὀδήγησαν σχεδὸν στὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου τοῦ διαφωτισμοῦ. Γιὰ τὸν κλασσικὸ Ἕλληνα ἡ ἴδια ἡ μυθολογία ἦταν ἀσκήση τοῦ νοῦ, δηλαδὴ παιδεὶα.

Ἐνῶ ἡ παιδεὶα τοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ ἴσταται ἐγγύτερα στὴν ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ (kultur), ἡ ἐκπαίδευση προσιδιάζει στὸν τύπο ἐκεῖνο τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἀποκαλοῦ-

με civilization. Ἡ παιδεία προϋποθέτει μιάν ἐνοποιημένη ιδέα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ παιδεία ἀσκεῖ τὸ πνεῦμα, ἐγείρει ἐρωτήματα γιὰ τὸν κόσμο καὶ τὸ ὑποκείμενο, γιὰ τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀλήθεια, γιὰ τὴν ὑπαρξὶ τοῦ αὐθεντικοῦ ἀνθρώπου. Στὴν παιδεία ὁ χρόνος — ὁ ἱστορικὸς χρόνος — δὲν ἔχει ὠφελιστικὴ σημασία, καθὼς δὲν ὑπάρχει πρόοδος ἀλλὰ ἐντελέχεια. Ἡ παιδεία δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπο σὰν αὐθύπαρκτη ἱστορικὴ μονάδα, σὰν ἄτομο καὶ σὰν πολίτη. Καθὼς ἡ παιδεία ἀμφιβάλλει γιὰ τὸ κάθε τι, ἄρα καὶ γιὰ τὴν πίστη, ὅπως καὶ γιὰ κάθε δογματικὴ συστηματοποίηση τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμο καὶ τὴν ἀλήθεια, δὲν ἐλαύνει σὲ καμμιά πίστη (πολιτικὴ, θρησκευτικὴ, οἰκονομικὴ κλπ.).

Ὁ ὠφελιστικὸς προσανατολισμὸς τῆς παιδείας εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση. Ἡ διάσπαση τῆς οὐσιαστικῆς παιδείας σ' ἓνα πλῆγμα ἀπὸ ἀδιάφορες δυνατότητες σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν ποιότητα καὶ τὸν τύπο τῆς νεότητος ποῦ προϋποθέτει. Ἐνῶ στὴν περίπτωση τῆς παιδείας ἡ νεότητα θεωρεῖται ἀνώριμη, στὴν περίπτωση τῆς ἐκπαίδευσης ἡ νεότητα ἀποτελεῖ αὐταξία καὶ κερδίζει χαρακτῆρα πρωτογενῆ. Ἡ ἐκπαίδευση ἐξασφαλίζει τὴν ἐκμάθηση ρόλων χρήσιμων στὸ κοινωνικὸ καὶ στὸ ἐπαγγελματικὸ σύστημα, προετοιμάζει καὶ καθιστᾷ δυνατὴ τὴν τεχνολογικὴ πρόοδο καὶ διασφαλίζει τὴν δεσποτεία τοῦ ἀνθρώπου στὴν φύση ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Στὴν ἐκπαίδευση ὁ χρόνος ἔχει σπουδαιότητα, καθὼς κάθε στιγμή εἶναι σημαντικὴ. Τὸ ἐπιτεῦγμα ποῦ προηγουμένως ἐχρειάζετο τὴν παρέλευση γενεῶν, ἐπιτελεῖται ταχύτητα ἀφήνοντας τὸν ἄνθρωπο ἄφωνο. Καταμερίζοντας τὸν κόσμο, ἡ ἐκπαίδευση τὸν στέρησε ἀπὸ τὴν ἐνότητά του, ἀπὸ τὸ καθολικότερο νόημά του, τὸν ἀπομυθοποίησε. Ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογίκευσης, ποῦ εἶναι ὁ φορέας τῆς, ἀπῆλλαξε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ δαιμονικά καὶ τὰ δεισιδαιμονικά στοιχεῖα καὶ τοὺς φόβους τῶν προπατόρων του, χωρὶς ὅμως νὰ θέσει τίποτε ἄλλο στὴν θέση τους. Ἄμεσο ἀποτέλεσμά της εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀμφισημία τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς.

Στὴν ἐκπαίδευση τὸ ὄν ἐξαντικειμενικεῦται καὶ ἡ ὑπαρξὴ συνθλίβεται. Σημασία δὲν ἔχει τὸ νόημα, ἀλλὰ τὰ γεγονότα καὶ ἡ πληροφόρηση. Στὴν ἐκπαίδευση σφυρηλατεῖται ἡ μάζα, καθὼς μόνη της δὲν φθάνει στὴν οὐσιαστικὴ ἱστορικότητα. Ἐνῶ ἡ παιδεία διαπλάθει ἡγήτορες μὲ συναίσθηση τῆς καθολικότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, ἡ ἐκπαίδευση παράγει ἐιδικευμένους ἐρευνητές, ποῦ ἀδυνατοῦν ν' ἀποτρέψουν τὸν σφετερισμὸ τῶν ἐπιτευγμάτων τους ἀπὸ τὴν χρῆση, ποῦ θὰ τεθοῦν ἢ ποῦ ἀδυνατοῦν νὰ κατανοήσουν στὴν οὐσία τους καὶ στὸ σύνολό τους τὰ ἐπιτεύγματα αὐτά. Ἡ ἐκπαίδευση δὲν δημιουργεῖ ἀτομικότητες, ἀλλὰ μονάδες ποῦ μποροῦν νὰ συνυπάρχουν χωρὶς προστριβές μὲ ἄλλες μονάδες στὸ κοινωνικὸ σύστημα, δηλαδὴ χωρὶς οὐσιαστικὲς ἀνθρώπινες δυνατότητες. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀντικαταστάσιμος, καθὼς θεωρεῖται στὴν λειτουργικότητά του. Ἐτσι δημιουργεῖται ὁ μέσος ὁρος τῶν ἀνθρώπινων ποιότητων καὶ τὸ φάντασμα μιᾶς γενικῆς ἰσότητος.

Ἐνῶ ὁ ρόλος τῆς παιδείας εἶναι νὰ διδάξει αὐτὸ ποῦ εἶναι ὁ κόσμος κι ὄχι μόνο μιὰ τέχνη γιὰ τὴ ζωὴ, ἡ παιδεία πρέπει νὰ ἐφαρμοσθεῖ σ' ἓνα κόσμο δομημένο ἀπὸ ἐξουσίες. Στὸν κόσμο αὐτὸ ἡ νεότητα πρέπει ν' ἀποφασίσει, ἂν ἀγαπᾷ τὸν κόσμο αὐτό, γιὰ ν' ἀναλάβει τὴν ἐυθύνη του. Ἡ ἐκπαίδευση, ἐνῶ ἔκανε δυνατὴ τὴν τεχνικὴ πρόοδο, προσιδιάζει στὰ μορφώματα ἐκεῖνα ἐξουσιαστικῶν σχέσεων, ὅπου ἔχει ἀφανισθεῖ ἡ οὐσιαστικὴ ἀνθρωπότητα κι ὅπου οἱ ἀνθρώπινες μάζες δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα ν' ἀμφισβητήσουν τίς βασικὲς παραδοχὲς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος καὶ τῶν μορφωμάτων ἰσχύος. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν παιδεία, ποῦ δημιουργεῖ φωτισμένους ἀνθρώπους μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἀριστείας, ἡ ἐκπαίδευση παράγει σταθεροποιημένους ἀνθρώπινους τύπους γιὰ τὴν διαιώνιση τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου συστήματος ἐξουσιαστικῶν σχέσεων ποῦ διακονεῖ. Ἡ δραματικὴ ἀναγωγή τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου σὲ φυσικὸν ἄνθρωπο ἀντανακλᾶται καλύτερα ἀπὸ κάθε

τι άλλο στον όρο «*ἐκγύμναση*», που τίθεται σὰν εκπαιδευτικός σκοπὸς ἀκραίων ὀλοκληρωτικῶν ἐξουσιαστικῶν συστημάτων, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς σοβιετικῆς πολιτείας. Στὶς δραστηριότητες τῶν διδασκάλων, ποὺ καθόρισε ὁ Καϊρῶφ τὸ 1946 στὸ πρόγραμμα τῆς σοβιετικῆς ἐκπαίδευσης, περιλαμβάνεται «*ἡ ἐκγύμναση τῶν μαθητῶν στὰ ἀναγκαῖα συναισθήματα, στὶς τάσεις καὶ στὰ ἐνδιαφέροντα, στὰ ἤθη τῆς συμπεριφορᾶς — γνωρίσματα τῆς δύναμης τῆς θέλησης καὶ τοῦ χαρακτήρα σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς κομμουνιστικῆς ἠθικῆς*».

Τὸ ἰδεατυπικὸ σχῆμα «*παιδεία - ἐκπαίδευση*» ἀποτελεῖ τοὺς δύο πόλους, ὅπου ἐστράφησαν τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ὁ κλασσικὸς διαφωτισμὸς στάθηκε κοντὰ στὴν παιδεία, ἐνῶ ἡ ἐκπαίδευση ἀναπτύχθηκε παράλληλα μὲ τὴν διαμόρφωση ἐξουσιαστικῶν σχέσεων διαφόρων μορφῶν. Στὶς σημερινὲς εἰδικότερα σταθερὲς δυτικὲς δημοκρατίες, ἡ παιδεία τείνει ἐπικίνδυνα νὰ ὑποχωρεῖ μὲ τὴν διόγκωση τῆς ἐκπαίδευσης. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν πλουραλισμὸ τῶν σταθερῶν αὐτῶν δυτικῶν δημοκρατιῶν στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξουσίας, στὰ ὀλοκληρωτικὰ πολιτικὰ συστήματα ἡ παιδεία ἔχει πιά ἐντελῶς ἀφανισθεῖ. Στὰ συστήματα αὐτὰ σημασία ἔχει ὁ «*πολίτης*» νὰ ἐπιτελεῖ τὴν συγκεκριμένη λειτουργία του καὶ ὄχι νὰ γνωρίζει παράλληλα τι εἶναι δημοκρατία, ἐλευθερία καὶ ἀλήθεια.

Τὸ ἰδεώδες ἐνὸς παιδαγωγικοῦ συστήματος εἶναι νὰ βρεῖ τὴν χρυσή τομὴ μεταξὺ παιδείας καὶ ἐκπαίδευσης, γιὰ νὰ ἐπωφεληθεῖ καὶ ἀπὸ τὶς δύο ἢ γιὰ νὰ ἐλαττώσει τὶς ἀδυναμίες τους. Ὁ ἐλληνικὸς διαφωτισμὸς δὲν πρόλαβε βέβαια νὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἀποστολή του. Κάτι ἔμεινε ἀφώτιστο. Ἡ γενικὴ παιδεία δὲν βοήθησε τοὺς φορεῖς τῆς νὰ ἐπιτύχουν μιὰ βαθύτερη γνώση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι γιὰ τὸν πλήρη ἔλεγχο τῶν πράξεών τους καὶ τὴν μετατροπὴ τῶν ἐπιτευγμάτων τους σὲ πολιτικὸ καὶ σὲ πολιτιστικὸ ἦθος.

Στὸν βαθμὸ ποὺ στὸ παιδαγωγικὸ σύστημα ἐμφιλοχωροῦν σχέσεις ἐξουσίας, ἐπιμαρτυροῦμε τὴν ὑποχώρηση τῆς παιδείας καὶ τὴν διόγκωση τῆς ἐκπαίδευσης, ἐνῶ στὸν βαθμὸ ποὺ οἱ σχέσεις ἐξουσίας τελοῦν ὑπὸ ἔλεγχο, παρατηροῦμε ἀνθιση τοῦ παιδευτικοῦ ἰδανικοῦ. Ἡ συστηματικὴ προσέγγιση μιᾶς κοινωνικῆς δομῆς ἀποκαλύπτει, ὅτι ἓνα ἐπὶ μέρους ὑποσύστημα ἐνδέχεται νὰ κερδίζει ὑπεροχὴ καὶ αὐτοτέλεια ἐναντι τῶν ἄλλων ὑποσυστημάτων σὲ σχέση μὲ τὶς θεσμικὲς ἀντικειμενικοποιήσεις τοῦ φαινομένου τῆς ἰσχύος (τὸ πολιτικὸ κόμμα στὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, ἡ ἐκκλησία στὸ Βατικανό κτλ.), ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ἱεραρχήσεις τῶν ὑποσυστημάτων ἀπὸ τὴν ἀποψη ἐξουσίας δὲν εἶναι σταθερὲς καὶ ἀμετάβλητες στὸν τόπο καὶ στὸν χρόνο, ἀλλὰ μεταβάλλονται. Στὶς σταθερὲς δυτικὲς δημοκρατίες οἱ θεσμικὲς ἀντικειμενικεύσεις τοῦ φαινομένου τῆς ἰσχύος τῶν ἐπὶ μέρους ὑποσυστημάτων τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος (πολιτικὴ δομὴ, οἰκονομία, στρατός, ἐκκλησία, πολιτισμὸς κτλ.) τείνουν νὰ διατηροῦν τὴν αὐτοτέλειά τους σ' ἓνα ἐπίλεπτο ἐπίπεδο ἰσορροπίας, τὸ παιχνίδι παιδεία - ἐκπαίδευση. Στὶς ΗΠΑ π.χ., ὅπου τὸ οἰκονομικὸ ὑποσύστημα ἔχει κερδίσει αὐτοτέλεια καὶ σαφὴ ὑπεροχὴ ἐναντι τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ὑποσυστημάτων, ἡ ἐκπαίδευση ἔχει τὸ ἀποφασιστικὸ προβάδισμα, ἐνῶ στὶς σταθερὲς εὐρωπαϊκὲς δημοκρατίες, ὅπου ἐπιμαρτυροῦμε μιὰ ἐπίλεπτη ἐξισορρόπηση τῶν ἐπὶ μέρους ὑποσυστημάτων ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐξουσιαστικοῦ φαινομένου, ἐπιτρέπεται ἡ παράλληλη ἀνθιση τῆς παιδείας.

Στὴν πατρίδα, τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας προβάλλεται μὲ δραματικὴ σήμερα ἔνταση. Λίγοι εἶναι οἱ φωτισμένοι ἄνθρωποι. Σὲ μιὰ παγκόσμια στατιστικὴ τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια περίπου, ἡ Ἑλλάδα (μὲ τὸν χαμηλότερο δείκτη παιδείας ἀπ' ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη) ἰσοβαθοῦσε καὶ συγκαταλέγετο στὴν ἴδια ὁμάδα χωρῶν ἀπὸ ἀποψη παιδείας μὲ τὴν Οὐρουγουάη τῆς Ν. Ἀμερικῆς. Μιὰ ἐπίσκεψη μόνο σήμερα στοὺς χώρους τῶν ἀνώτατων εκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς χώρας δὲν ἀφήνει καμμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ραγδαία πτώση τοῦ ἐπιπέδου παιδείας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς στατιστικῆς ἐκείνης. Ἀ-

σφαλῶς σήμερα ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ συγκαταλέγεται πιά μὲ τὴν Οὐρουγουάη, ἀλλὰ θὰ πλησίαζε ἴσως τὴν συμπαθητικὴ Οὐγκάντα τῆς Ἀφρικῆς. Στὰ διάφορα κυβερνητικὰ σχήματα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ἡ ἀνάθεση τοῦ ὑπουργείου παιδείας θεωρεῖται ἡ δυσμενέστερη ὑπουργικὴ τοποθέτηση. Στὴν πατρίδα, τὸ ὑποσύστημα ἐκεῖνο ποῦ τείνει νὰ κερδίσει σήμερα ὑπεροχὴ καὶ αὐτοτέλεια ἔναντι τῶν ἄλλων ὑποσυστημάτων τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος ἀπὸ ἀποψη ἐξουσιαστικῶν σχέσεων, εἶναι ἡ πολιτικὴ δομὴ, δηλαδὴ τὸ πολιτικὸ κόμμα, ἔστω κι ἂν αὐτὸ γίνεται σ' ἓνα πολυκομματικὸ πολιτικὸ σύστημα.

Ἄν γιὰ ἄλλες ἱστορικὲς ἐποχὲς ἡ διαπίστωση γιὰ τὴν ἔλλειψη παιδείας τῆς Ἑλλάδας ἦταν λυπηρὰ ἢ ἀτυχὴς, σὰν τῆς πατρίδας τοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ, σήμερα γίνεται καὶ ἱστορικὰ ἐπικίνδυνη, καθὼς ἀπειλεῖ τὴν ἴδια τὴν ἐθνικὴ μας ἐπιβίωση. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ παιδεία τείνει νὰ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τὴν... κομματικὴ διαφώτιση, ἐνῶ σὲ διάφορα σημεία ἡ πολιτικὴ ἐκπαίδευση διασταυρῶνεται μὲ τὸ παιδαγωγικὸ πρόγραμμα. Ὁ νεοέλληνας, γιὰ νὰ γίνει Ἑλληνας, χρειάζεται παιδεία, διαφορετικὰ θὰ παραμείνει — ἂν θὰ ἐπιζήσει — θῦμα τῶν πλανῶν του καὶ τῶν παθῶν του. Ὁ νεοέλληνας δὲν στάθηκε ἄξιος οὔτε νὰ κατανοήσει καὶ ἀσφαλῶς οὔτε καὶ νὰ διαφυλάξει τὸ τέλειο γλωσσικὸ ὄργανο ποῦ μᾶς παρέδωσαν οἱ αἰῶνες, γεγονὸς ποῦ προδίδει καὶ κρίση ἐθνικῆς συνειδήσεως. Τὸ ἔθεσε ἀντίθετα κάτω ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῶν πολιτικῶν δυνάμεων ἢ τὴν ἀσυνειδησία τῶν κομματικῶν σκοπιμοτήτων.

Ἡ ἐπιπολαιότητα τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν νεοελλήνων δὲν προδίδει ἀσάφεια γιὰ τοὺς βασικοὺς πολιτικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ ἔλλειψη παιδείας. Οἱ πολιτικὲς ἐξουσιαστικὲς σχέσεις πρέπει νὰ κρατηθοῦν μακριὰ ἀπὸ τὰ παιδαγωγικὰ προγράμματα. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰσότητος, γιὰ νὰ μὴ γίνει καταλυτικὸ καὶ ἱστορικὰ ἀρνητικὸ, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλη ἔννοια ἀπὸ τὴν ἰσότητα στὶς εὐκαιρίες παιδείας γιὰ κάθε Ἑλληνόπουλο. Ἐτσι ἡ παιδεία θὰ μπεῖ στὴν ψυχὴ τοῦ μέσου Ἑλλήνα καὶ θὰ γίνει πηγὴ ἐλπίδας καὶ αἰσιοδοξίας, θὰ γίνει ἓνας τρόπος ζωῆς.

Τὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα τείνουν νὰ ἀποϊστοριοποιοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸν περιορίζουν στὴν βιολογικὴ του μόνο ὕπαρξη ἢ σὲ μιὰ φυσικὴ ὄντοτητα ὑποκείμενη ὅχι πιά σὲ παιδεία οὔτε σὲ ἐκπαίδευση ἀλλὰ σὲ ἐκγύμναση, ὅρος ποῦ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὰ ἐξημερωμένα κατοικίδια ζῶα. Μόνο μ' ἓνα ὑγιὲς παιδαγωγικὸ σύστημα σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ μεγαλεπήβολη ἀναπτυξιακὴ οἰκονομικὴ προσπάθεια, ποῦ θὰ θέτει τὴν παιδεία σὰν βάση τῶν κοινωνικῶν ἱεραρχήσεων, θὰ μπορέσει τὸ ἔθνος νὰ ξαναβρεῖ τὰ ἱστορικὰ του βήματα δίπλα στὶς σταθερὲς δυτικὲς δημοκρατίες.

[Σκόπελος, 15/8/1985]

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ

Ἀνακύκλιση

*Τὸ παρόν,
τόπος συνάντησης κυττάρων
ποῦ αἰῶνες τώρα φωλιάζουν μέσα,
καὶ τῶν ἄλλων ξεχασμένων,
πού, ὑποτίθεται,
πάνω στὴ μακρινὴ πορεία μᾶς ἀφῆσαν.*

*Καλὰ καταλάβετε,
γι' αὐτὴν τὴ βίαιη σύγκρουση σᾶς μιλῶ
παρελθόντος καὶ μέλλοντος.
Γιὰ τοὺς ἐξόριστους νεκροὺς σᾶς μιλῶ,
ποῦ ἔρχονται ἀπροσδόκητα ἀπ' τὸ μέλλον.*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Δομές και ιδιομορφίες της Παιδείας στά χρόνια της Τουρκοκρατίας

Δεινὸ πλῆγμα γιὰ τὸ γένος ἡ ὑποδούλωσὴ τοῦ στὸν ἄξεστο καὶ ἀλλόφυλο δυνάστη. Ἀκόμα ὅμως δεινότερες ἦταν οἱ συνέπειες στὸ χῶρο τῆς παιδείας. Κάθε πνευματικὴ ἀναλαμπὴ ἐξαφανίσθηκε καὶ τὸ σκοτάδι τῆς πῶς σκοτεινῆς ἀμάθειας ἀπλώθηκε παντοῦ. Λίγο ἀκόμα καὶ τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἔσβηνε ὁλότελα καὶ ὁ ἑλληνισμός, ὡς πολιτιστικὴ ἰδιαιτερότητα, θὰ περνοῦσε στὴν ἀνυπαρξία, μὲ ἄμεση συνέπεια τὴν ὁλοκληρωτικὴ του ἀφομοίωση ἀπὸ τὸν κατακτητὴ. Ὡστόσο, ἀμέσως μετὰ τὸ πρῶτο ξάφνιασμα καὶ τὴν ὀδυνηρὴ συνειδητοποίηση τῆς τραγικῆς κατάπτωσης, τὸ γένος ἄρχισε νὰ συνέρχεται. Οἱ λίγοι φωτισμένοι ποὺ εἶχαν ἀπομείνει, κυρίως ἱεράρχες καὶ κληρικοί, ἀνέλαβαν τὸ δύσκολο ἔργο νὰ συντηρήσουν τὸ φῶς τῆς ἑλληνικότητος στὰ πνεύματα τῶν ὑποδούλων, ποὺ τὰχε σκοτίσει ἡ ἀμάθεια, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀδιαφορία. Δὲν εἶνα τυχαῖο, πῶς ἀπὸ τὸ δεῦτερο ἔτος τῆς δουλείας, τὸ 1454, ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος ἱδρυσε τὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ, τὴν ἴδια ἐποχὴ, δειλὰ ἀρχίζουν νὰ διδάσκονται τὰ ἑλληνικὰ στὰ παιδιὰ τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν⁽¹⁾.

Βέβαια δὲν μπορεῖ, ἀκόμα, νὰ γίνεῖ λόγος γιὰ ἀνώτερες φιλοσοφικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς σπουδές. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ περισσότερο, ἐδῶ, μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στὴν ὀργάνωση καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς παιδείας, ποὺ παρατηρήθηκε στὰ σκοτεινὰ ἐκεῖνα χρόνια. Ὅσο ποτὲ ἄλλοτε ἡ Παιδεία ἔγινε τώρα ἐξάρτημα καὶ παρακολούθημα τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ περισσότερα ἀνώτερα σχολεῖα ἦταν σαφῶς ἐκκλησιαστικά. Τὰ περισσότερα μαθήματα ἦταν θεολογικὰ καὶ χριστιανικά. Στὴν πλειοψηφία τοὺς οἱ δάσκαλοι ἦταν κληρικοί καὶ ἱερωμένοι. Ὅσο τὰ χρόνια περνοῦσαν αὐξαναν καὶ οἱ ἀνάγκες γιὰ νέα σχολεῖα, καὶ μιὰ παιδεία πῶς εὐρύτερη, ποὺ νὰ καλύπτει ὅλα τὰ πεδία τῶν γνώσεων. Οἱ νέες ἀνακαλύψεις στὸ χῶρο τῶν θετικῶν ἐπιστη-

μῶν, ἡ διάδοση τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς, τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς χημείας, τὸ πνεῦμα τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ, ποὺ ἀναστάτωσε τὰ πνεύματα, ἀπὸ τὰ τέλη κι ὅλας τοῦ 17ου αἰῶνα, δημιουργήσαν νέες ἀνάγκες. Οἱ φιλομαθεῖς καὶ οἱ φιλοπρόοδοι νέοι ζητοῦσαν κάτι πολὺ περισσότερη ἀπὸ ὅσα στοιχειώδη καὶ ἐπουσιώδη τοὺς προσφέρονταν ὡς τότε.

Δυστυχῶς ὅμως τ' ἀνοίγματα φωτισμένων δασκάλων, ὅπως τοῦ Βενιαμίν τοῦ Λέσβιου ἢ τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη, πρὸς τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀποτελοῦσαν τὶς ἐξαιρέσεις. Κατὰ κανόνα, ὅπως μᾶς λέγει ὁ ἅγιος μεγάλος τῆς ἐποχῆς δάσκαλος, ἀληθινὰ φωτισμένος πατριώτης, ὁ Ἀθαν. Ψαλίδας, «... ὅλοι σχεδὸν οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους μας εἶναι δασκαλάκια, τὰ ὅποια, ἢτοι μεταφράζοντα καμμίᾳ γραμματικίτζαν ἢ διδάσκοντα τὸ «τύπτειν» καὶ τὸ ἐκ τρίτου καὶ ἐκ τέταρτου τοῦ Γαζῆ ἢ συγγράφοντα τρεῖς - τέσσαρας στίχους ποιητικούς, νομίζουν ὅτι ἔκαμαν μεγάλον τι εἰς τὸ κοινόν...»⁽²⁾. Δὲν ἔλειπαν μόνο οἱ φωτισμένοι καὶ ἱκανοὶ δάσκαλοι ἀλλὰ καὶ οἱ φωτισμένοι μὲ εὐρύτητα πνεύματος. Τὸ χειρότερο ὅμως ἦταν ἡ δυσμένεια καὶ ἡ δυσπιστία τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὸν ἐκσυγχρονισμό καὶ τὴν ἀνανέωση, τὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν μαθημάτων καὶ τὶς νέες ιδέες. Ἡ «θύραθεν παιδεία» ἀντιμετωπίζονταν μὲ φόβο καὶ καχυποψία, ὅπως καὶ ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ δημώδης, ποὺ ἀναπτύχθηκε ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ χρόνια. Ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοὺς μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ δίδασκαν τοὺς λιγοστοὺς μαθητὲς τοὺς τὴν ἑλληνικὴ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ψαλτηρίου στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν ἀκολουθώντας πρωτόγονες παιδαγωγικὲς μεθόδους.

Παράλληλα ἀρχίζουν νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τοὺς ἀνώτερες σχολές τόσο στὰ Νησιά ὅσο καὶ στὸν κυρίως ἑλληνικὸ χῶρο καὶ τὴν Ἀνατολή, ὅπου τὰ μαθήματα εἶναι περισσότερα, τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν ὑψηλότερο καὶ οἱ διδάσκοντες ἄξιοι τοῦ ὀνόμα-

τός του. "Όσο τὰ χρόνια περνοῦν, ἡ παιδεία εὐρύνεται. Ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἀναρίθμητα κατώτερα σχολεῖα, ποὺ περιορίζονται ἀποκλειστικά στὴν διδασκαλία τῆς λογίας ἐλληνικῆς, λειτουργοῦν μέσα στὰ ὅρια τῆς σκλαβωμένης Ἑλλάδας δώδεκα τουλάχιστον ἀνώτερες Σχολές. "Όσο κι ἂν φαίνεται περίεργο, ἡ φύση καὶ ἡ ὁργάνωση τῶν Σχολῶν αὐτῶν ποτὲ δὲν ἦταν ἐνιαία καὶ ὁμοιόμορφη. "Ἐνα πρῶτο χαρακτηριστικὸν τοὺς ἦταν ἡ ἔντονη ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Οἱ περισσότεροὶ διδάσκαλοι ἦταν καὶ ἐδῶ κληρικοί. "Όταν αὐτοὶ ἦταν ἰδιαίτερα προσκολλημένοι στὴν παράδοση καὶ τὴν θρησκεία, τὰ περιθώρια γιὰ μιὰ πλατεῖα παιδεία, πολυδιάστατη καὶ ἐκσυγχρονισμένη, στένευαν ἀπελπιστικά. Ἐπικρατοῦσε τὸ δόγμα καὶ ἡ περιορισμένη ἀντίληψη, ἐνῶ ἡ θεολογία δέσποζε παντοῦ. Ἀντίθετα, ὅταν οἱ διδάσκαλοι καὶ κυρίως ὁ κορυφαῖος ὅλων, ποὺ διεύθυνε καὶ ρύθμιζε τὸ πρόγραμμα καὶ κανόνιζε τὸ εἶδος τῶν μαθημάτων, ἦταν ἄνθρωπος εὐρείας ἀντίληψης, μὲ θετικὸ πνεῦμα καὶ φωτισμένο μυαλό, τότε τὰ περιθώρια γιὰ κάτι περισσότερο καὶ καλύτερο ἦταν σχεδὸν ἀπεριόριστα.

Παρ' ὅλη τὴν, συνήθως ἔμμεση, ἐπίδραση τῆς Ἐκκλησίας στὴν διαμόρφωση τῆς διδαχτέας ὕλης καὶ τὸ ὅλο πνεῦμα τῆς Σχολῆς, αὐτὴ διατηροῦσε πάντα τὸν ἰδιωτικὸν τῆς χαρακτήρα. Ἄλλωστε τὰ ἔξοδα τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῶν Σχολῶν καλύπτονταν, συνήθως, ἀπὸ τὶς γενναῖες χορηγίες πλούσιων καὶ φιλογενῶν Ἑλλήνων, ποὺ φιλοδοξοῦσαν ἔτσι νὰ βοηθήσουν στὴν πολιτιστικὴ πρόοδο τῶν συμπατριωτῶν τους. Σ' ἄλλες περιπτώσεις τὶς δαπάνες τῆς λειτουργίας τῶν Σχολῶν κατέβαλλαν οἱ Κοινότητες, ποὺ ἦταν αὐτὲς ποὺ διόριζαν καὶ τὸ διδακτικὸ προσωπικόν. Ὁ θεσμὸς τῆς Κοινότητος ἦταν κάτι τὸ σχετικὰ νέον, ποὺ πῆρε τὶς ὁριστικές του διαστάσεις ἀκριβῶς τότε. Οἱ ὑπηρεσίες τους στὸν τόπον ὑπῆρξαν ἀνεκτίμητες. Μέσα ἀπ' αὐτὲς οἱ ὑπόδουλοι ἀντιμετώπιζαν συλλογικὰ τὶς ληστρικές διαθέσεις τῶν κατακτητῶν καὶ ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους. Ἡ Κοινότητα ἦταν, γι' αὐτό, ὁ βα-

σικὸς πυρῆνας τῶν ἐλλήνων καὶ ἡ ὁργανωμένη ἔκφραση τῆς παρουσίας τους. Ἀπ' αὐτὴν ἐκπορεύονταν κάθε κοινὴ προσπάθεια, κάθε δραστηριότητα, καὶ ἦταν ἐπόμενον, στὰ πλαίσιά της, νὰ λειτουργοῦν καὶ τὰ Σχολεῖα. Βέβαια οἱ Κοινότητες εἶχαν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ὁργάνωση, τὴν λειτουργία καὶ τὴν ἐπιχορήγηση τῶν Σχολείων. Τὸ κύρος ὅμως, ἡ φήμη μιᾶς Σχολῆς, ἦταν εὐθέως ἀνάλογη μὲ τὰ προσόντα καὶ τὴν μόρφωση τῶν διδασκάλων της καὶ, κυρίως, τοῦ διευθυντοῦ της. Γι' αὐτό, συχνά, οἱ διάφορες Κοινότητες ἀνταγωνίζονταν μεταξύ τους, γιὰ νὰ προσελκύσουν τοὺς καλύτερους δασκάλους ἢ τοὺς πιὸ ὀνομαστοὺς λογίους.

Ἀπ' αὐτοὺς, τὶς προσωπικὲς τοὺς ἱκανότητες, τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς προσανατολισμούς τους ἐπηρέαζονταν ὁλόκληρη ἡ Σχολή. Αὐτοὶ ἔδιναν ὄχι μόνο τὴν ἰδεολογικὴ κατεύθυνση ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ὥθηση στὰ μαθήματα. Αὐτοὶ εἶχαν τὴν εὐθύνη τῶν προγραμμάτων, τῆς ἐπιλογῆς τῆς διδαχτέας ὕλης καὶ τὴν γενικὴ ἐποπτεία στὸν εὐρύτερον ἐκπαιδευτικὸν σχεδιασμό. Μὲ τὴν προσωπικότητά τους, τὶς γνώσεις τους ἀνέβαζαν ἢ κατέβαζαν τὴ φήμη τῆς Σχολῆς τους, ποὺ ἔπαιρνε ἀπ' αὐτοὺς τὸ ἀνάλογο κύρος.

Συνήθως τὰ μαθήματα ἦταν περιορισμένα στὶς θεωρητικὲς καὶ γλωσσικὲς, κυρίως, γνώσεις ρητορικῆς, γραμματικῆς, ἀρχαῖα ἐλληνικά, λίγη φιλοσοφία καὶ πολλὴ θεολογία... Ἐπόμενο ἀπὸ τέτοια σχολεῖα νὰ βγοῦν ἐκεῖνες οἱ λαμπρὲς μετρίότητες τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν σχολαστικῶν, ποὺ ὡστόσο, μερικοὶ ἦταν βαθύτατοι γνῶστες τῆς ἐλληνικῆς, τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Πλάτωνα. Ὅταν ὅμως σ' αὐτὰ ἔρχονταν νὰ διδάξουν δάσκαλοι, ποὺ ἦταν ταυτόχρονα οἱ ἴδιοι φιλόσοφοι καὶ λόγιοι ὑψηλῆς στάθμης, ὅπως ὁ Θεόφιλος Κορυδαλεὺς ἢ ὁ Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ἢ ὁ Νεόφυτος Βάμβας, τότε τὰ πράγματα ἄλλαζαν. Οἱ πολυμαθεῖς αὐτοὶ ἄνθρωποι, μὲ εὐρύτητα πνεύματος καὶ πιὸ σύγχρονους ἰδεολογικοὺς προσανατολισμούς, ἀφῆναν ἔντονη τὴν σφραγίδα τῆς πνευματικῆς τους ὑπεροχῆς τόσο στὶς Σχο-

λές ὅσο καὶ στὶς προσωπικότητες τῶν μαθητῶν τους.

Δυστυχῶς, γιὰ τοὺς πιὸ πολλοὺς, τοὺς πιὸ φωτισμένους καὶ αὐθεντικούς διδασκάλους τοῦ γένους δὲν ἦταν πάντα εὐκόλη καὶ ἀπρόσκοπη ἡ διδασκαλία. Ὅσο πιὸ τολμηροί, φωτισμένοι καὶ προσανατολισμένοι πρὸς τὶς «νέες» ἐπιστῆμες τῆς φυσικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν ἦταν, τόσο καὶ περισσότερο γίνονταν ἀντικείμενο ἔντονων ἐπικρίσεων. Οἱ συντηρητικοὶ πάτρωνές τους, οἱ προσκολλημένοι στὴν στεῖρα σχολαστικὴ καὶ τετριμμένη διδασκαλία τῆς θεολογίας καὶ τῶν λιγοστῶν φιλοσοφικῶν γνώσεων ὄχι μόνο ἀντιδρούσαν ἔντονα στοὺς νεωτερισμοὺς τους, ἀλλὰ καὶ πολὺς φορὲς κατόρθωσαν νὰ τοὺς ἀπομακρύνουν.

Δὲν θὰ ἔρθουμε σὲ ἄλλες λεπτομέρειες. Αὐτονομία καὶ σχεδὸν ἀπόλυτη ἐλευθερία γιὰ τὴν διαμόρφωση τῶν προγραμμάτων καὶ τῆς διδαχτέας ὕλης, ἐλεύθερη ἐπιλογὴ τῶν διδασκάλων καὶ μεγάλες πρωτοβουλίες στὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος. Ἀπὸ τ' ἄλλο ὅμως: ἔλλειψη κατὰλληλων βιβλίων καὶ μέσων, πνεῦμα υποτέλειας, ἀμάθεια, πενία, στενότητα πνεύματος τῶν διδασκάλων. Κι' ἀκόμα ἡ ἀσφυκτικὴ πίεση τῆς ἐκκλησίας, ὁ παραγοντισμός, ἡ ἔλλειψη μιᾶς κάποιας παιδαγωγικῆς, τὸ πολὺ χαμηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν δασκάλων μὲ τὴν ἀκόμα πιὸ ἐπικίνδυνη σκοταδιστικὴ νοοτροπία τους. Ἔτσι ἂν καὶ «ιδιωτικὴ ὑπόθεση», ἡ παιδεία τῆς τουρκοκρατίας ἦταν κατὰ βάθος ἐξουσιαστικὴ καὶ δὲν πέτυχε τοὺς στόχους τῆς. Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἀθ. Ψαλίδας, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Νεόφυτος Δούκας ἀποτελοῦσαν τὶς ἐξαιρέσεις καὶ ὅσα καταλογίζει στὸ κατεστημένο τῆς ἐποχῆς ὁ Ἀνώνυμος

στὴν «*Νομαρχία*» του γιὰ τοὺς συμβιβασμένους καὶ τοὺς συνεργάτες τῶν τυράννων εἶναι ὀδυνηρὰ ἀλλὰ, κατὰ πολὺ μεγάλο μέρος, ἀληθινά.

Παιδεία στεῖρα, λοιπόν, ἡ παιδεία τῆς τουρκοκρατίας; Ὁχι πάντα. Παράλληλα μὲ τὴν θεολογία καὶ τὸ σχολαστικισμό, οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀπόφοιτους τῶν πιὸ γνωστῶν Σχολῶν, ἀπὸ τὶς 10-12 καλύτερες καὶ θεωρούμενες ἀνώτερες, ὅπως τῶν Ἰωαννίνων ἢ τῆς Ἀρτας, τῶν Ἀγράφων, τῶν Ἀμπελακίων, τῆς Πεδιάδος Χίου, τοῦ Λειμῶνος Λέσβου κλπ., κατόρθωσαν νὰ συνειδητοποιήσουν καὶ κάτι περισσότερο. Τὴν θέληση γιὰ τὴν ἐλευθερία. Μέσα ἀπὸ τὸν ἐφησυχασμό, τὴν ἡττοπάθεια, τὸ πνεῦμα τῆς συνύπαρξης καὶ τῆς ἀποδοχῆς, εὐτυχῶς, ἐπνευσαν καὶ ἰσχυρότερα ρεύματα, πού, οἱ πιὸ εὐφυεῖς κι ἀνήσυχτοι ἀπὸ τοὺς μαθητὲς δὲν ἄργησαν νὰ τὰ αἰσθανθοῦν καὶ ἐνωτισθοῦν.

Ὅταν καὶ ὅπου συνέπεσαν φωτισμένοι δάσκαλοι μὲ πλατεῖες ἀντιλήψεις καὶ προεστοί, ἱεράρχες καὶ κάθε λογῆς ἐποπτεύοντες, χρηματοδότες καὶ διευθύνοντες πατριῶτες, ἐκεῖ ἡ μάθηση ξεπέρασε τὰ γελοῖα ἐπίπεδα τῆς ἀποστήθισης κι ἔφτασε σὲ ἐπίπεδα πολὺ πιὸ ὕψηλά. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτονομία, τὸ ἀντιεξουσιαστικὸ πνεῦμα, ἡ ἔλλειψη ἐξάρτησης ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ τουρκικὸ κατεστημένο ἦταν γενικὰ οἱ ζωογόνοι πόλοι, πού γύρω τους περιστράφηκε ἡ παιδεία τῆς τουρκοκρατίας, καὶ μόνο τότε ἀπέδωσε, ὅταν καὶ ὅπου ἔγινε κάτι τέτοιο δυνατό.. Στὶς ἄλλες περιπτώσεις ἡ τυπολατρία καὶ ἡ ἰδεολογικὴ τῆς ἐπικάλυψη (δεσποτισμός, ἀρχαιοπληξία καὶ ἐφησυχασμός) τὴν ὀδήγησαν σὲ ἀποτυχία καὶ ἀγονὴ πολυμάθεια.

(1) Ἀπ. Βακαλόπουλου, «*Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*», Θεσσαλονίκη 1964, τόμος Β', σελ. 221.

(2) Α. Βακαλόπουλου, ὅπου παρ., τόμος Δ', σελ. 633.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

Ἡ εὐρύτερη πολιτική Παιδεία στὴ Δημοκρατία (μὲ σημεία ἀναφορᾶς στὸ κλασσικὸ ἑλληνικὸ πρότυπο)*

Τὸ νὰ γράψει κανεὶς περιληπτικὰ καὶ περιεκτικὰ γιὰ τὴν παιδεία δὲν εἶναι κάτι τὸ εὐκόλο, ἀκόμα κι ἂν αὐτὸς πού γράφει τυχαίνει ν' ἀσχολεῖται ἐπαγγελματικὰ μὲ αὐτή. Καὶ δὲν εἶναι εὐκόλο, γιατί στὴ σύγχρονη ἐποχὴ δὲν ὑπάρχει ἀρκετὴ τόλμη ἢ γνώση, ὥστε νὰ ὀρίσθῃ μὲ σαφήνεια τί εἶναι παιδεία καὶ νὰ προσδιορισθῇ λεπτομερειακὰ ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς της.

Καὶ αὐτὴ ἡ ἀτολμία καὶ ἄγνοια τόσο στὸν ὀρίσμο τῆς παιδείας ὅσο καὶ στὸν προσδιορισμὸ τοῦ σκοποῦ της ὀφείλεται στὴν ἑλλειψὴ εἰλικρίνειας τῶν ἀπανταχοῦ ὀλιγαρχικῶν καθεστώτων, πού μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο —δηλαδή εἴτε μὲ πομπώδη ὀνόματα, ὅπως *σοσιαλιστικὴ δημοκρατία, λαϊκὴ δημοκρατία ἢ κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία*, εἴτε μὲ ψυχία κοινωνικῆς, ὅπως τὴ λένε, πολιτικῆς— προσπαθοῦν νὰ πείσουν τοὺς ὑπηκόους τοὺς ὅτι εἶναι προοδευτικά, φιλόφθωπα, φιλολαϊκά, δημοκρατικά⁽¹⁾.

Γι' αὐτό, γιὰ νὰ δοῦμε πιὸ ξεκάθαρα τί εἶναι παιδεία καὶ ποιὸς ὁ σκοπὸς της, θὰ πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε σ' ἕνα συγγραφέα πού ἐξῆσε καὶ ἔγραψε ὑπὸ καθεστῶς δημοκρατίας· γιατί μόνο ἕνας διανοητῆς πού κατέχει σαφῶς τί εἶναι δημοκρατία καὶ διαπνέεται ἀπὸ τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ δεῖ μὲ ἀντικειμενικὰ⁽²⁾ κριτήρια καὶ τὸ φαινόμενο τῆς παιδείας. Καὶ ἐπειδὴ δημοκρατία ὑπῆρξε μόνο στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, ὑποχρεωτικά θὰ καταφύγουμε σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, γιὰ νὰ βροῦμε σαφῆ καὶ εἰλικρινῆ ὀρίσμο τῆς παι-

δείας καὶ προσδιορισμὸ τοῦ σκοποῦ της. Νὰ λοιπὸν τί λέει σχετικὰ ὁ Ἀριστοτέλης:

«Καὶ τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔχουν λεχθεῖ γιὰ τὴ διατήρησιν τῶν πολιτικῶν καθεστώτων —πράγμα πού τώρα τὸ παραμελοῦν ὅλοι— εἶναι τὸ νὰ διαπαιδαγωγεῖται κανεὶς ἀνάλογα μὲ τὸ πολιτικὸ καθεστῶς. Γιατί δὲν ὑπάρχει κανένα ὄφελος καὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐεργετικοὺς νόμους, κι ἂν ἀκόμα ἔχουν συναποφασισθεῖ ἀπὸ ὅλους ἐκείνους πού ἔχουν πολιτικὰ δικαιώματα, ἂν δὲν πρόκειται αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι νὰ ἔχουν ἀποκτήσει συνήθειες καὶ νὰ ἔχουν διαπαιδαγωγηθεῖ ἀνάλογα μὲ τὸ πολίτευμά τους· δηλαδή ἂν οἱ νόμοι τοὺς βέβαια εἶναι δημοκρατικοί, θὰ πρέπει νὰ ἔχουν διαπαιδαγωγηθεῖ δημοκρατικά, ἂν ὅμως οἱ νόμοι τοὺς εἶναι ὀλιγαρχικοί, θὰ πρέπει νὰ ἔχουν διαπαιδαγωγηθεῖ ὀλιγαρχικά· γιατί, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι δυνατό νὰ εἶναι ὁ χαρακτήρας ἐνὸς ἀνθρώπου ἀμειγρῆς, ἔτσι εἶναι δυνατό νὰ συμβεῖ καὶ μὲ τὸ πολίτευμα μιᾶς πόλης. Καὶ τὸ νὰ ἔχει διαπαιδαγωγηθεῖ κανεὶς ἀνάλογα μὲ τὸ πολίτευμά του δὲν εἶναι τοῦτο, δηλαδή τὸ νὰ κάνει πράγματα μὲ τὰ ὅποια χαίρονται αὐτοὶ πού ἀσκοῦν τὴν ἐξουσίαν ὀλιγαρχικά ἢ ἐκεῖνοι πού θέλουν τὴ δημοκρατία, ἀλλὰ τὸ νὰ κάνει πράγματα μὲ τὰ ὅποια θὰ μπορούν οἱ πρῶτοι νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐξουσίαν ὀλιγαρχικά καὶ οἱ δεῦτεροι νὰ δημοκρατοῦνται».

(Ἀριστοτ., *Πολ.*, Ε, IX, 11-13 ἢ 1310α, 12-22).

Ἡ πολιτικὴ παιδεία στὸ δημοκρατικὸ καθεστῶς

Θὰ ἐντοπίσουμε τὴν ἀνάλυσή μας ἐδῶ εἰδικὰ στὴ πολιτικὴ παιδεία πού πρέπει νὰ ἰσχύει στὸ πολίτευμα τῆς δημοκρατίας.

Ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ πολίτευμα πού ταιριάζει στὴν ἀνθρώπινη φύση, καὶ γι' αὐτὸ καὶ τὸ μόνο πολίτευμα πού παρέχει παιδεία. Ὅλα τὰ ἄλλα πολιτεύματα μόνο ἐκπαίδευση μποροῦν νὰ παρᾶσχουν, γιατί, ἐ-

πειδὴ δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου παρὰ μόνο στὸ βαθμὸ πού θὰ μπορέσουν νὰ τὴ χρησιμοποιήσουν —ὅπως ἄλλωστε χρησιμοποιοῦν ὁ ἴδιος τὰ ἄλλα ζῶα—, τὸν υποβαθμίζουν καὶ ἀπὸ ἐλεύθερο διανοητὴ προσπαθοῦν νὰ τὸν μετατρέψουν σ' ἕνα καλογυμνασμένο ζῶο ἢ ἕνα καλοαδωμένο τροχὸ στὴ μηχανὴ τοῦ μοναρχικοῦ

* Πρβλ. τὰ τέσσερα ἄρθρα γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τριῶν πολιτευμάτων τοῦ κ. Ἀλέξ. Κόντου, πρῶν καθηγητῆ τοῦ Γαλλικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀλγερίου, πού εἶχαν δημοσιευθῇ στὸ «*Δαυλό*» (τεύχη 39, 40, 41, 42).

ἢ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Γι' αὐτὸ ὁ ὅρος «*παιδεία*» χρησιμοποιεῖται καταχρηστικά, ὅταν ἀναφέρεται στὰ μὴ δημοκρατικά πολιτεύματα.

Πρὶν ἀναλύσουμε τίς συνιστώσες τῆς δημοκρατικῆς παιδείας (ἢ ἀπλᾶ τῆς παιδείας ποὺ ταιριάζει στὸν ἄνθρωπο, χωρὶς κανένα προσδιοριστικὸ ἐπίθετο, μιᾶς καὶ μόνη ἡ δημοκρατία εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν παράσχει), κρίνουμε σκόπιμο νὰ διερευνήσουμε σύντομα αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ ζῶα, τόσο τὰ ἀνώτερα ὅσο καὶ τὰ κατώτερα, ζώντας συνήθως ὁμαδικὰ προσπαθοῦν νὰ διαιωνίσουν τὸ εἶδος τους. Τὴν ἴδια μέθοδο, τῆς συμβίωσης, ἀκολούθησε καὶ ὁ ἄνθρωπος πάντα. Ὅμως ἡ τύχη —καὶ ὄχι ἡ ἐργασία, ὅπως πρεσβεύει ὁ μαρξισμὸς⁽³⁾— τὸ 'φερε, ὅπως τουλάχιστον ὑποστηρίζει ὁ νεοδαρβινισμὸς καὶ ἡ μὴ δαρβινικὴ θεωρία, νὰ προικισθεῖ ἕνα ἄνθρωποιδὲς μὲ ἕνα περίπλοκο ὄργανο, τὸ φλοιὸ τοῦ ἐγκεφάλου, ποὺ τοῦ ἔλλαξε τελείως τὴ φύση του καί, κατὰ συνέπεια, καὶ τὴ ζωὴ του. Ὅλα τὰ ζῶα γενικὰ θέλουν νὰ ζήσουν καὶ σὰν εἶδη καὶ συνήθως καὶ σὰν ἄτομα· ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ εἶναι γνωστὴ σὰν ἐνστικτο αὐτοσυντήρησης καὶ διαίωσισης, καὶ ὥθεϊ τὸ ζῶο στὸ νὰ ἔχει ὑλικὲς ἀνάγκες. Τὴν τάση αὐτὴ γιὰ ἐκπλήρωση τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν θὰ τὴν ὀνομάσουμε ὑλικὴ διάσταση καὶ θὰ ποῦμε ὅτι τὰ ζῶα εἶναι μονοδιάστατα. Ὁ ἄνθρωπος προικισμένος μὲ τὸν περίπλοκο φλοιὸ τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ ἀποκτᾷ ἐπιπλέον τρεῖς ἀκόμα διαστάσεις: τὴν πολιτικὴ («ζῶον πολιτικόν», λέει ὁ Ἀριστοτέλης), τὴν πνευματικὴ («ζῶον περὶεργον», λέει κι αὐτὴ τὴ φορὰ πάλι ὁ Σταγειρίτης) καὶ ζῶο ἐρωτικὸ⁽⁴⁾.

Ὁ φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου κάνει καὶ τὴν πρώτη διάσταση ὅμως τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὑλική, πολὺ πιὸ σύνθετη ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ἄλλων ζώων. Γιατὶ συνειδητοποιώντας τὸ θάνατό του —ἐξαιτίας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου του— δὲν ἀρκεῖται μονάχα στὸ νὰ ζήσει ἢ νὰ ἀμυνθεῖ, ὅπως τὰ ἄλλα ζῶα, καὶ νὰ ἐξασφαλίσαι μιὰ στοιχειώδη μακροβιότητα, «τὸ ζῆν», ὅπως ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀλλὰ θέλει καὶ νὰ βελτιώσει τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς του, νὰ πετύχει «τὸ εὖ ζῆν» τῶν ἀρχαίων. Στὴν προσπάθειά του αὐτῇ:

- α) μεταλλάσσει τὴν τροφὴ του,
- β) προσαρμόζει στὴν ἀρχὴ τὸν τρόπο τῆς

ζωῆς του στὸν περίγυρο, μέσα στὸν ὁποῖο βρίσκεται κάθε φορὰ κι ἔπειτα προσπαθεῖ νὰ προσαρμόσει τὸν περίγυρό του στὶς ἀνάγκες καὶ

γ) μεταρρυθμίζει, μόνος αὐτός⁽⁵⁾ —καὶ γι' αὐτὸ χαρακτηρίζεται πολιτικὸ ζῶο—, τοὺς κανόνες ποὺ διέπουν τὴν ὁμαδικὴ του ζωὴ.

Δύο λοιπὸν εἶναι οἱ στόχοι τοῦ ἀνθρώπου: α) «τὸ ζῆν» καὶ β) «τὸ εὖ ζῆν». Καὶ ὁ πρῶτος στόχος ἐξυπηρετεῖται κυρίως ἀπὸ τὴν πρώτη του διάσταση, τὴν ὑλική, ἐνῶ στὸ «εὖ ζῆν», στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς, εἶναι ἀφιερωμένες κυρίως οἱ ἄλλες τρεῖς διαστάσεις, ἡ πολιτικὴ, ἡ πνευματικὴ, ἡ ἐρωτικὴ. Γιατὶ βέβαια «τὸ εὖ ζῆν» —μέσα στὸ ὁποῖο φυσικὰ περιλαμβάνεται καὶ ἡ διασκέδαση τοῦ φόβου γιὰ τὸ θάνατο, τὸ ξεγέλασμά του— πετυχαίνεται μὲ καλύτερους θεσμοὺς παραδεκτοὺς ἀπὸ ὅλους σχεδὸν τοὺς πολῖτες («πολιτικὸν ζῶον», πολιτικὴ διάσταση), μὲ τὴν κάλυψη τῶν καλλιτεχνικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ γενικότερα πνευματικῶν ἀνησυχιῶν καὶ περιεργειῶν («ζῶον περὶεργον», πνευματικὴ διάσταση), μὲ τὴν ἀπρόσκοπτη —ἀλλὰ ὄχι ἀσύδοτη καὶ σὲ βάρος ἄλλων συμπολιτῶν ἢ συμπολιτιστῶν— ἱκανοποίηση τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας.

Μονοδιάστατα λοιπὸν τὰ ἄλλα ζῶα, τετραδιάστατος ὁ ἄνθρωπος. Καὶ ἡ παιδεία του, γιὰ νὰ τοῦ εἶναι ταιριαστὴ, πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ ἰσόρροπα καὶ τίς τέσσερες αὐτὲς διαστάσεις. Καὶ στὴν πρώτη διάσταση δὲ θὰ μείνω πολὺ. Ἡ παιδεία του, ὡς πρὸς αὐτή, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐπαρκὴς, ὥστε νὰ τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα καὶ νὰ τὸν ὥθεϊ νὰ συμβάλλει στὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν ὑλικῶν αγαθῶν, τὰ ὁποῖα χρειάζεται αὐτὸς καὶ ἡ κοινότητά του. Κι ἔπειτα ἡ σημερινὴ τεχνολογία εἶναι τόσο προηγμένη, ὥστε κάθε πολίτης καὶ κάθε πολίτισσα νὰ μποροῦν νὰ ἱκανοποιοῦν αὐτὴ τους τὴ διάσταση σὲ πολὺ λίγο χρόνο, στὸ ἕνα τέταρτο περίπου τοῦ χρόνου ποὺ ἀφιερώνουν τώρα ζώντας στὰ σύγχρονα πολιτεύματα, τὰ ὁποῖα, ὅλα τους, εἶναι ὀλιγαρχικὲς παραλλαγές, ἄλλες πιὸ φιλελεύθερες κι ἄλλες πιὸ ἀπελπιστικὲς καὶ ἔχουν ἀναγάγει μὲ τὴν ἐπικουρία καὶ τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς θρησκείας τὴν ἐργασία (= δουλειὰ < δουλεία) σὲ ἰδανικό. Στὰ δημοκρατικά πολιτεύματα ἡ δουλειὰ - δουλεία εἶναι ἀναγκαῖο κακό· ἰδανικό εἶναι ὁ ἐλεύθερος χρόνος, κι αὐτὸν τὸν τελευταῖο θὰ τὸν ἐξασφάλιζε ἡ σύγχρονη

τεχνολογία, ἂν τὰ ὀλιγαρχικά μας καθεστῶτα δὲν ἦταν ἔτσι οργανωμένα, ὥστε τὰ τρία τέταρτα τουλάχιστο ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βιοποριστικῆς ἐργασίας μας νὰ ἀπορροφῆται ἀπὸ τὴ διαφήμιση καὶ τὶς πολεμικὲς δαπάνες.

Ἡ δημοκρατία παρέχει στοὺς πολίτες τῆς ἐλευθέρου χρόνου καὶ πλούσιες πνευματικὲς διασκεδάσεις, ὅχι «*panem et circenses*». Καὶ ὁ ἐλεύθερος χρόνος εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ τὸ ἔργο, τὴ δημιουργία πολιτισμοῦ· καὶ οἱ πνευματικὲς ἀπολαύσεις εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πολιτισμός. Ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς πολιτισμός, ἡ βάση τοῦ σημερινοῦ, δημιουργήθηκε ἀπὸ μερικὲς ἑκατοντάδες χιλιάδες πολίτες, ποὺ ζώντας σὲ αὐτόνομες, ἀνεξάρτητες καὶ δημοκρατικὰ οργανωμένες πόλεις εἶχαν ἐλεύθερο χρόνο. Σήμερα δύο δισεκατομμύρια ἐργαζόμενοι — ἂν ὑποθέσουμε πὼς ἓνας στοὺς δύο κατοίκους τοῦ πλανήτη ἐργάζεται βιοποριστικὰ — δὲ μποροῦν νὰ φτιάξουν κάτι παρόμοιο.

Καὶ πρὶν ἀναλύσουμε τὶς σχέσεις τῆς παιδείας καὶ τῶν τριῶν μὴ ὑλικῶν διαστάσεων τοῦ ἀνθρώπου, θὰ πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ Ἕλληνες θεωρώντας ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ζῶο πολιτικὸ δὲν ἔκαναν διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὶς ἔννοιες «πολιτικὸ» καὶ «κοινωνικὸ». Μέσα στὸ «πολιτικὸ» ἐνυπάρχει πάντα ἡ ἔννοια αὐτοῦ ποὺ σήμερα ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὄρο «κοινωνικὸ». Οἱ λέξεις ἄλλωστε «κοινωνία» καὶ «κοινωνικὸς» εἶναι ἀρχαῖες ἐλληνικὲς, κι ἂν ἐκεῖνοι πίστευαν στὸ διαχωρισμὸ τῶν δύο ἐννοιῶν, θὰ τὸν εἶχαν ἐπισημάνει καὶ λεκτικὰ. Ὁ διαχωρισμὸς ἐγίνε μεταγενέστερα, ὅταν ἡ σύγχρονη πολιτικὴ σκέψη ξέχασε καὶ παράβλεψε τὰ δημοκρατικὰ διδάγματα, γιὰ νὰ ἀπορροφηθεῖ τελείως ἀπὸ τὶς μεταμεσαιωνικὲς μοναρχικῆς ἢ ὀλιγαρχικῆς ἐμπνευσης ἰδέες (πρβλ. Montchretien, Hobbes, Locke, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Hegel, Marx, γιὰ νὰ ἀναφέρω τοὺς κυριότερους εἰσηγητὲς πολιτειολογικῶν θεωριῶν⁽⁶⁾).

Ἡ παιδεία, γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὴν πολιτικὴ διάσταση τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ τοῦ δώσει μιὰ βαθύτατη γνώση τῆς μητρικῆς του γλώσσας μὲ ἓνα λεξιλόγιο πλουσιότατο, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ σκέφτεται, νὰ σχηματίζει δικές του γνώμες καὶ νὰ μὴ γίνεται ἔρμαιο τῶν πιὸ σπουδαγμένων καὶ τῶν ἐπιτηδίων, νὰ ἀνταλλάσσει γνώμες, νὰ νομοθετεῖ, νὰ δικάζει, νὰ κυβερνᾷ.

Γιατὶ στὴ δημοκρατία, ὅπως πραγματοποιήθηκε στὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα, ὁ πολίτης συμμετέχει καὶ στὶς τρεῖς λειτουργίες τῆς ἐξουσίας αὐτοπρόσωπα. Καὶ σὲ μία ἐκσυγχρονισμένη μορφή τῆς δημοκρατίας, ὅπου οἱ γυναῖκες θὰ ἔχουν τὰ ἴδια πολιτικὰ δικαιώματα, οἱ πολίτισσες θὰ συμμετέχουν αὐτοπρόσωπα καὶ ἰσάριθμα καὶ στὶς τρεῖς λειτουργίες τῆς ἐξουσίας.

Ἡ βαθειὰ γνώση τῆς μητρικῆς γλώσσας κάνει τὸν ἄνθρωπο πολὺ πιὸ εὐστροφὸ καὶ πιὸ ἀποτελεσματικὸ σ' ὅποιαδήποτε ἀσχολία, ὅλοποιεῖ τὴν ἐλευθερία του, γιὰτὶ μόνο ὁποῖος σκέφτεται εἶναι πραγματικὰ ἐλεύθερος, καὶ μπορεῖ καὶ σκέφτεται ὁποῖος ἔχει βαθειὰ γνώση τῆς μητρικῆς του γλώσσας. Ἡ σκέψη, ἡ γνώση, τὸ πλούσιο λεξιλόγιο εἶναι τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ ὅπλο, κι ἂν οἱ ἔντεκα χιλιάδες Ἀθηναῖοι καὶ Πλαταιεῖς νίκησαν δεκαπλάσιους ἀντίπαλους στὸ Μαραθῶνα, αὐτὸ ὀφείλονταν καὶ στὸ γεγονός πὼς οἱ ἄλλοι ἦρθαν ἔχοντας στὸ νοῦ τους ἓνα λεξιλόγιο ἀπὸ πεντακόσιες περίπου λέξεις, ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς χρήσης, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι ὀπλίτες πολεμοῦσαν ἔχοντας στὸ κεφάλι τους τὸ λεξιλόγιο τοῦ Ὀμήρου, τῶν Λυρικών, τῶν πρώτων Τραγικῶν, τῶν συζητήσεων στὴν ἀγορὰ καὶ τῶν ἀγορεύσεων στὴν Πνύκα· ἐννοεῖς ἀφηρημένες, λεξιλόγιο δέκα χιλιάδων τουλάχιστο λέξεων, ποὺ τοὺς ἔκανε τὸ πνεῦμα πιὸ εὐστροφὸ καὶ τὰ χέρια πιὸ ἐπικίνδυνα γιὰ τοὺς ἀντίπαλους· πολεμοῦσαν ἄνθρωποι ἐναντίον ὑποβαθμισμένων — ἐξαιτίας τῆς λειψῆς τους γνώσης — ἀνθρωποειδῶν. Καὶ δὲν ἦταν ἀδόκητη οὔτε ἡ νίκη στὸ Μαραθῶνα οὔτε ἡ νίκη στὴ Σαλαμῖνα παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη ξένων μελετητῶν⁽⁷⁾. Ἦταν ἀποτέλεσμα ἀνώτερης παιδείας. Ἡ τέχνη τῆς γλώσσας στοὺς ἀρχαίους κλασσικοὺς χρόνους ὀνομάστηκε «*ρητορικὴ*». Ἀργότερα, ὅταν ἡ δημοκρατία ἐσβησε, μετονομάστηκε σὲ «*γραμματικὴ*».

Μιὰ σύγχρονη (δημοκρατικὴ) παιδεία θὰ στηρίζεται κατὰ πρῶτο λόγο στὴν ἐκμάθηση τῆς μητρικῆς γλώσσας, κι ἐπειτα οἱ νόμοι πρέπει νὰ εἶναι τέτοιοι, ὥστε οἱ πολίτες καὶ οἱ πολίτισσες νὰ συμμετέχουν στὶς τρεῖς λειτουργίες τῆς ἐξουσίας κατὰ τὸν ἀκόλουθο σὲ γενικὲς γραμμὲς τρόπο· στὴ νομοθετικὴ θὰ συμμετέχουν καὶ θὰ ἀποφασίζουν ὅλοι ἀπὸ τὰ δεκαοχτὼ τοὺς χρόνια· στὴ δικαστικὴ θὰ συμμετέχουν ἐναλλακτι-

κά ὅλοι οἱ κληρωμένοι πολῖτες καὶ πολίτισσες σὲ ἴσο ἀριθμό. Αὐτὸ σημαίνει βέβαια ὅτι οἱ δικαστὲς δὲν θὰ εἶναι ἐπαγγελματίες.

Ὡς πρὸς τὴν πρωτοβάθμια καὶ τὴ δευτεροβάθμια ἐκδίκαση τῶν υποθέσεων ἰσχύει ἡ δημοκρατικὴ ἀρχή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δικαστήριο πολυπληθέστερο κρίνει δευτεροβάθμια ἀποφάσεις ἄλλου δικαστηρίου. Οἱ δικαστὲς εἶναι ἰσόβαθοι μεταξὺ τους καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι. Ὑπάρχουν μόνο δικαστήρια ὀλιγοπληθέστερα καὶ πολυπληθέστερα.

Στὴν ἐκτελεστικὴ λειτουργία πάλι τὰ ἀξιώματα θὰ διανέμονται μὲ κλῆρο σ' ὅλους τοὺς πολῖτες καὶ τὶς πολίτισσες ἰσάριθμα. Σπανιότατα θὰ χρησιμοποιεῖται ἡ ἐκλογή, καὶ αὐτὸ σὲ περιπτώσεις ὅπου ἀπαιτοῦνται ἐιδικὲς γνώσεις. Ἄν τις ἴδιες περίπου ἀπαιτούμενες γνώσεις τὶς ἔχουν περισσότεροι ἀπὸ ἓναν ἢ μία, τότε πάλι ἡ κλήρωση θὰ ἀποφαίνεται γιὰ τὸ ποῖος ἢ ποία θὰ ἀναλάβει τὸ ἀξίωμα. Κανένα ἀξίωμα δὲ θὰ περνᾷ τὴ διετία. Θὰ ἰσχύει πάντοτε ἡ δημοκρατικὴ ἀρχή ὅτι ὄργανο πολυπληθέστερο εἶναι ἀρμοδιότερο ἀπὸ ὄργανο ὀλιγοπληθέστερο καὶ ἡ ἐπίσης δημοκρατικὴ ἀρχή ὅτι ὅσο περισσότερες ἀρμοδιότητες ἔχει ἓνα ὄργανο καὶ ὅσο πιὸ ὀλιγοπρόσωπο εἶναι τόσο ἡ θητεία του θὰ εἶναι μικρότερη.

Δὲν θὰ ὑπάρχουν κόμματα καὶ παρατάξεις· αὐτὰ εἶναι συνθετικὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν καθεστώτων.

Ὁ στρατός, ὀργανωμένος ἀμυντικά καὶ ποτὲ ἐπιθετικά, δὲ θὰ ἔχει ἐπαγγελματίες. Κάθε πολίτης καὶ πολίτισσα θὰ εἶναι δυνητικὰ ἓνας στρατιώτης καὶ θὰ ἔχει τὸν ἀτομικὸ του ὅπλισμό στὸ σπῆτι του, ὅπως γίνεται στὴν Ἑλβετία τῶρα καὶ ὅπως γινόταν στὶς ἀρχαῖες ἐλληνικὲς πολιτείες. Μόνο οἱ δοῦλοι στὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα δὲν ἤξεραν τὴ χρήση τῶν ὅπλων καὶ μόνο αὐτοὶ ζοῦσαν ἄοπλοι. Οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες καὶ πολίτισσες πρέπει νὰ ἔχουν τὰ ἀτομικά τους ὅπλα σπῆτι τους, καὶ αὐτὸ εἶναι τελείως ἐφικτὸ σήμερα ποὺ ἡ τεχνολογία ἔχει τόσο προχωρήσει, ὥστε ἡ χρήση τῶν ὅπλων δὲν ἀπαιτεῖ σωματικὴ ρώμη ἀλλὰ κάποια σχετικὴ ἐξάσκηση. Κι ἔπειτα ἡ δημοκρατία πρέπει νὰ εἶναι ὀργανωμένη ἀμυντικά· σπάνια εὐδοκίμησε στὴν ἐπίθεσιν —αὐτὸ δείχνει τοῦλάχιστο ἡ ἱστορία— καὶ οὐτὴ χρειάζεται ἄλλωστε. Κάθε λαὸς καὶ κάθε ἔθνος μὲ δημοκρατικὴ πολιτικὴ ὀργάνωση

μὲ τὴ βοήθεια τῆς σύγχρονης τεχνολογίας μπορεῖ νὰ ζήσει μὲ αὐτάρκεια στὸν τόπο του. Καὶ ἐπειδὴ ἡ δημοκρατικὰ —δηλαδή χωρὶς ἐπαγγελματίες στρατιωτικούς καὶ μὲ πάνδημη ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν συμμετοχή— ὀργανωμένη ἀμυνα δὲ μπορεῖ νὰ νικηθεῖ παρὰ μὲ πυρηνικὴ ἐνέργεια καὶ ἐπειδὴ ὁ περιορισμένος τοπικὰ πυρηνικὸς πόλεμος δὲν εἶναι ἐφικτός καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐπιτιθέμενος, καὶ ἂν ἀκόμα δὲν ὑποστῇ ἀντεπίθεσιν, θὰ ὑποστῇ καὶ ὁ ἴδιος ἐπιπτώσεις ποὺ θὰ προκαλέσει ἡ ἐπίθεσιν του, ἓνας τέτοιος πόλεμος εἶναι πραγματικὰ ἀπίθανος. Ὁ ἀγώνας γιὰ ὑπεροπλία σκοπὸ ἔχει νὰ στηρίξει τὰ ὀλιγαρχικὰ καθεστώτα σ' ὅλο τὸν κόσμον, σ' Ἀνατολή καὶ Δύση, Βορρᾶ καὶ Νότο.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο μπορούμε νὰ πούμε πὼς οἱ εἰρηνιστικὲς ὀργανώσεις δὲν ἔχουν καμμιὰ οὐσιαστικὴ σχέση μὲ τὴν υπεράσπισιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ πυρηνικοῦ πολέμου. Οἱ εἰρηνιστικὲς ὀργανώσεις, βασισμένες στὴν ἐπιθυμία τῆς ἀνθρωπότητος γιὰ εἰρήνην, παίζουν τὸ ρόλο τοῦ εὐρύτερου «μαντριοῦ» καὶ προσπαθοῦν νὰ μαντρώσουν τὸν κόσμον ποὺ δὲν εἶναι μαντρωμένος στὰ κόμματα. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε κομματικὸ μαντρί ποὺ διαθέτει βουλευτὲς —ἐδῶ τοῦλάχιστο, στὴν Ἑλλάδα— ἔχει τὸ δικό του εὐρύτερο εἰρηνιστικὸ μαντρί καὶ, γιὰ νὰ τὸ στήσῃ, χρησιμοποιεῖ σὰ μαγιά τὰ μέλη τοῦ κομματικοῦ του μαντριοῦ· ἔτσι τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ. ἔχει τὴν Κ.Ε.Α.Δ.Ε.Α., τὸ Κ.Κ.Ε. ἔχει τὴν Ε.Ε.Υ.Ε.Α., τὸ Κ.Κ.Ε. ἔσ. ἔχει τὴν Α.Κ.Ε. καὶ ἡ Ν.Δ. τὴν Κ.Υ.Π.Α.Ε.Α.⁽⁸⁾ Ἀποδείξη: ἂν ρωτοῦσε κανεὶς τὰ μέλη τῶν τεσσάρων εἰρηνιστικῶν ὀργανώσεων καὶ αὐτοὺς ποὺ συμμετέχουν στὶς «εἰρηνιστικὲς» τοὺς ἐκδηλώσεις, τί ψηφίζουν, τὸ 99%, ἂν ὄχι τὸ 100%, θὰ ἀπαντοῦσε ὅτι ψηφίζει τὸ ἀντίστοιχο κομματικὸ μαντρί.

Οἱ εἰρηνιστικὲς ὀργανώσεις, δομημένες μὲ τὴν ὀλιγαρχικὴ ἀρχὴ τῆς ἐκλογῆς (καὶ ὄχι τὴ δημοκρατικὴ τῆς κλήρωσης), ἀποπροσανατολίζουν καὶ αὐτές, ὅπως καὶ τὰ κόμματα, τὸν κόσμον ἀπ' τὸ κυρίαρχον θέμα, τὴ δημοκρατία. Γιατὶ βέβαια λύση γιὰ τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης μόνον ἡ δημοκρατία μπορεῖ —μὲ τὸν *πάνδημον* ἐξοπλισμό— νὰ ἐξασφαλίσῃ, μὲ τὴν *μονομερῆ* μείωσιν τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν καὶ βαθμιαία ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπιστοσύνης ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς, ἔτσι ὥστε νὰ καταργηθοῦν τελείως

οὐ στρατιωτικὲς δαπάνες.

Οἱ εἰρηνιστικὲς ὀργανώσεις ἀποπροσανατολίζοντας τὸν κόσμον ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς δημοκρατίας στὴν πραγματικότητα δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἐνισχύουν τὴν καχυποψία ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς καὶ νὰ διαιωνίζουν τὴ φιλοπόλεμη διάθεση.

Οἱ ἐξοπλισμοὶ μὲ τὸ νὰ ἀνανεώνονται διαρκῶς σκοπὸ ἔχουν νὰ ἀκριβαίνουν μέσῳ τῆς ἄμεσης καὶ τῆς ἔμμεσης φορολογίας —μιάς καὶ πραγματοποιοῦνται μὲ τοὺς φόρους ποὺ πληρώνουμε ὅλοι— τὶς τιμὲς τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ἔτσι ὥστε τὸν ἐλεύθερο χρόνο ποὺ μᾶς ἐξοικονομεῖ ἡ προηγμένη τεχνολογία νὰ τὸν μετατρέπουμε σὲ ἐργασία βιοποριστική καὶ ὄχι σὲ δημιουργικὸ ἔργο. Ἡ δημιουργία, ἐπιναλαμβάνουμε, χρειάζεται ἐλεύθερο χρόνο· ἡ ἐργασία εἶναι δουλειά - δουλειά καὶ πλοῦσιος εἶναι ὁποιος διαθέτει ἐλεύθερο χρόνο· εἶναι ἀσχολία, ἔλλειψη σχολῆς ἐλεύθερου χρόνου. Μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ ἐργαζόμαστε, γιὰ νὰ σκέφτεται ἄλλος στὴ θέση μας, καὶ ἐμεῖς νὰ ἐκτελοῦμε· νὰ μὴν ἔχουμε χρόνο γιὰ πολιτική, καὶ αὐτὴ νὰ τὴν ἀναλαμβάνουν ἐπαγγελματίες πολιτικοί. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ζῶο ἐργαζόμενο, ὅπως τὸν θέλει ἡ ἰουδαιοχριστιανικὴ θρησκεία καὶ ὁ μαρξισμός, ἀλλὰ ζῶο, πολιτικὸ ἐλεύθερο. Ἡ δημοκρατικὴ ὀργανωμένη ἄμυνα μπορεῖ νὰ σημάνει ἄμεση μείωση μονομερῆ τῶν πολεμικῶν δαπανῶν καὶ ὁ λαὸς ἢ τὸ ἔθνος, ποὺ πρῶτον θὰ τὴν ἐφαρμόσουν, θὰ μεγαλοουργήσει δίνοντας ἔτσι τὸ παράδειγμα καὶ στοὺς ἄλλους, γιὰτὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ χρήματα ποὺ κατασπαταλοῦνται γιὰ τοὺς ἐξοπλισμούς, θὰ διατεθοῦν γιὰ παραγωγικὲς ἐπενδύσεις καὶ γιὰ βελτίωση τῆς ποιότητος τῆς ζωῆς, γιὰ τὸ «εὖ ζῆν».

Ἡ πάνδημη συμμετοχὴ στὴν πολιτική καὶ στὴν ἄμυνα θὰ μειώσει ἀκόμα τὰ ἔξοδα γιὰ ἀστυνόμευση, γιὰτὶ ἡ ἐγκληματικότητα θὰ κατέλθῃ καὶ ἡ κρατικὴ γραφειοκρατία θὰ συρρικνωθεῖ σὲ ὅριακὰ ἐπίπεδα, ἐνῶ ὁ δικαστικὸς καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἐπαγγελματισμὸς μὲ τὰ ἔξοδα ποὺ συνεπιφέρουν θὰ καταργηθοῦν⁽⁹⁾. Ἡ ἄμυνα σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαιοελληνικὰ πρότυπα πρέπει νὰ στηρίζεται σὲ ἐλεύθερους πολίτες καὶ ὄχι σὲ δούλους· γιὰτὶ βέβαια τὰ σύγχρονα ὀλιγαρχικὰ καθεστῶτα μεταχειρίζονται τοὺς ὑπηκόους τοὺς, ὅπως ματαχειρίζονταν τοὺς δούλους στὴν ἀρχαιότητα, τοῦλάχιστο στὸ

ζήτημα τῆς κατοχῆς τῶν ὀπλων⁽¹⁰⁾. Εἶναι λοιπὸν μέσα στὰ πλαίσια τῆς (δημοκρατικῆς) παιδείας νὰ διαδοθεῖ ἡ ἰδέα τῆς πάνδημης συμμετοχῆς σ' ἓνα ἐνδεχόμενο ἀμυντικὸ πόλεμον καὶ τῆς μονομεροῦς μείωσης τῶν ἐξοπλισμῶν.

Ἄλλο. Ἡ (δημοκρατικὴ) παιδεία πρέπει νὰ δώσει ἰδιαίτερη σημασία στὸ θέατρο. Ἡ ἀπαγγελία, ἡ ὀρθοφωνία, ἡ συμμετοχὴ σὲ κάποιο θεατρικὸ ἔργο καταπολεμώντας τὴν ἀγοραφοβία, ποὺ συνήθως μᾶς συνέχει, θὰ διευκολύνει τὴν συμμετοχὴ στὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, γιὰτὶ θὰ τὴν κάνει πιὸ ἀποτελεσματική.

Ἄλλο. Ἡ ταιριαστὴ στὸν ἄνθρωπον, σὰ ζῶο ἐρωτικὸ ποὺ εἶναι, ἐρωτικὴ διαπαιδαγώγηση —μέλημα καὶ αὐτὸ τῆς σύγχρονης (δημοκρατικῆς) παιδείας— θὰ μειώσει τὴν ὁμοφυλοφιλία καὶ τὰ ἀποτελέσματά της. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς σύγχρονης ὁμοφυλοφιλίας, ἀνδρικής καὶ γυναικείας, εἶναι καὶ ἡ σύγχρονη ὑποβάθμιση τῆς γυναικός. Γιὰτὶ ἡ ὑποβάθμιση αὐτὴ εἶναι μιὰ πραγματικότητα —καὶ θὰ ἐπανεέλθουμε στὸ ζήτημα αὐτὸ ἀμέσως πάρα κάτω— σ' ὅλο τὸν κόσμον, παρὰ τὶς ἐνδεχόμενες σ' ὅλο τὸν κόσμον γυναικόφιλες νομοθεσίες!

Ἡ σωστὴ σεξουαλικὴ διαπαιδαγώγηση θὰ ἔγκειται στὴν ἰσοβάθμιση τῶν δύο φύλων καὶ στὴ διαφώτιση ὅτι ἡ σχέση μέσα στὸ ἐρωτικὸ ζευγάρει δὲν εἶναι ἐξουσιαστική καὶ εἶναι σωστὴ μόνο ὅταν ὁ ἓνας δὲ φροντίζει μονάχα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς δικῆς του ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἐρωτικοῦ του συντρόφου.

Ἡ γυναίκα γεννώντας παιδιά καὶ ἀναλαμβάνοντας τὴν ἀνατροφή τοὺς σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα βρίσκει ἓνα εὐκολο, γρήγορο καὶ ἀσφαλὲς τρόπο νὰ ξεθυμαίνει τὴν ἐξουσιαστικὴ τῆς διάθεση. Ἡ γυναίκα ὁμως ἀσκώντας ἐξουσία πάνω στὰ παιδιά της —καὶ ἔπειτα μέσω τῶν παιδιῶν της καὶ πάνω στὸν ἄντρα της— δὲν ἔχει πιά διάθεση νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐξουσία. Αὐτὸ βόλεψε καὶ βολεύει καὶ τοὺς ἄνδρες· καὶ γίνεται ἡ μοιρασιά: ἡ γυναίκα ἐξουσιάζει στὰ παιδιά, στὸ σπίτι, ὁ ἄνδρας ἀγωνίζεται ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι νὰ ἀσκήσει ἐξουσία, νὰ ἀποκτήσῃ πολιτικὰ δικαιώματα.

Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται ἡ γυναίκα γιὰ τὴ «θύραθεν» ἐξουσία, οἱ ἄνδρες φτιάχνουν νόμους ποὺ συχνά εἶναι σὲ βάρος της. Γιὰ νὰ ὑπάρξει πλήρης ἰσότητα ἀ-

νάμεσα στα δύο φύλα, πρέπει να ξαναγίνει ή μοιρασιά: ή ανατροφή των παιδιών, ή εξουσία πάνω στα παιδιά, πρέπει να γίνεται και από τους δύο γονείς και ή εξουσία έξω από το σπίτι πρέπει να ασκείται και από τα δύο φύλα με ίση εκπροσώπησή τους στα διάφορα πολιτειακά όργανα. Για να γίνει όμως αυτό, οι γυναίκες θα πρέπει να μην κάνουν παιδιά σε νεαρή ηλικία, γιατί μεταβάλλονται άμέσως σε επαγγελματίες μητέρες και αποπέμπουν τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν στα κοινά. Κι επειδή ο πληθυσμός της Γης είναι ήδη μεγάλος, ένα άτομο, γυναίκα ή άνδρας, αν ζει μόνο του, θα πρέπει να αρκείται στο ένα παιδί και το ζευγάρι δε θα πρέπει να έχει πάνω από δύο παιδιά· κι επειδή, αν οι άνθρωποι κάνουν παιδιά σε νεαρή ηλικία, θα έχουμε ή αύξηση ανεπιθύμητη του πληθυσμού ή γήρασή του, ή σωστή ηλικία για να γεννάει μία γυναίκα είναι το μισό του μέσου όρου ζωής (δηλαδή 35-40 για τις χώρες της Ευρώπης και της Β. Αμερικής). Έτσι οι γυναίκες αλλά και οι άνδρες που τεκνοποιούν σε μεγάλες ηλικίες θα έχουν τον καιρό να ασχοληθούν με την πολιτική, και να αναπτύξουν πνευματικές δραστηριότητες που θα τις και θα τους καταξιώσουν καλύτερα σαν ανθρώπους.

Βέβαια οι φεμινιστικές οργανώσεις περιμένουν να πείσουν οι νόμοι τους άνδρες να παραχωρήσουν την εξωτερική εξουσία, χωρίς εκείνες να βγουν από το σπίτι και να καλύψουν το κενό· και μιλούν για «έλευθερία της αναπαραγωγικής λειτουργίας»⁽¹¹⁾, λες κι αυτή ή τελευταία είναι μόνο πρόβλημα των γυναικών ή μπορούν να αναπαράγουν μόνες τους χωρίς ανδρική επέμβαση. Έλευθερία όμως είναι πρώτα απ' όλα ή δημοκρατία και τα πολιτικά δικαιώματα, όπως μόνο αυτή τα παρέχει και τα προστατεύει. Κάθε άλλη έννοια που δίνουν στον όρο «έλευθερία» είναι δευτερεύουσα —και μάλιστα από πολύ μακριά— και εξαιτίας της φύσης του ανθρώπου και γιατί χωρίς

την προϋπαρξη της δημοκρατίας ούτε φθογγικό αλφάβητο θα υπήρχε ούτε πνευματικός πολιτισμός ούτε αφηρημένη σκέψη ούτε διάδοση της γνώσης, γιατί όλα αυτά είναι προσφορά της δημοκρατίας στην ανθρωπότητα. Τη δημοκρατία οι ολιγαρχικοί εξουσιαστές της ανθρωπότητας φρόντισαν να την καταχωνιάσουν, έτσι ώστε οι καλύτεροι συνταγματολόγοι, Έλληνες και ξένοι, μιλώντας γι' αυτή να μη μπορούν να αναδιφήσουν πιά πέρα από τον Μοντεσκιέ, τον Λόκ ή τη Magna Charta, κι αν ακόμα αναφέρουν παρεπιπτόντως τον Άριστοτέλη⁽¹²⁾.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν λέω, ότι ή (δημοκρατική) παιδεία μυεί τους πολίτες και τις πολιτίσες στη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος τονίζοντας ότι:

α) Δεν πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στις έννοιες «πολιτικό» και «κοινωνικό».

β) Οι άρχοντες στη διοικητικό - εκτελεστική και στη δικαστική λειτουργία της εξουσίας πρέπει να είναι κληρωτοί κι όχι αίρετοί ή διορισμένοι, έτσι ώστε να εξαιρεθεί ο επαγγελματισμός στην εξουσία.

γ) Ο θεσμός των κομμάτων πρέπει να καταργηθεί, γιατί είναι ολιγαρχικός και ο μόνος του ρόλος πιά δεν είναι παρά να διαιωνίζει τον επαγγελματισμό στην εξουσία και το ολιγαρχικό σύστημα.

δ) Κάθε πολίτης και κάθε πολιτίσα έχοντας τον ατομικό του όπλισμό στο σπίτι του ευθύνεται για την υπεράσπιση του δημοκρατικού πολιτεύματος από έσωτερικό και εξωτερικό έχθρο.

ε) Οι ειρηνιστικές οργανώσεις πρέπει να έχουν την τύχη των κομμάτων (δηλαδή να καταργηθούν και να μετατραπούν, σε περίπτωση που θα ήθελαν να παίξουν κάποιο εποίκοδομητικό για την ανθρωπότητα ρόλο, σε οργανώσεις διάδοσης των ιδεωδών της δημοκρατίας).

ζ) Οι γυναίκες να γαλουχούνται σαν ισότιμες πολιτίσες.

Ή ανεπίσημη πολιτική δημοκρατική παιδεία

Σαν αντίσταθμισμα στην ολιγαρχικά διαρθρωμένη σύγχρονη ελληνική παιδεία οι Έλληνες, όπου Γης κι αν βρίσκονται, έχουν διατηρήσει ζωντανή την ανάμνηση της αρχαίας δημοκρατικής αγοράς: τὰ καφενεία. Στο χωριό ή στις γειτονιές των μεγαλουπόλεων, στην Ελλάδα ή στο έξωτε-

ρικό, όπου υπάρχουν αρκετοί Έλληνες μετανάστες, οι ενήλικοι άνδρες συνανθροίζονται και σχολιάζουν την κοινωνική (δε μπορούμε να μη χρησιμοποιήσουμε τόν όρο, γιατί έχει πιά επικρατήσει) και την πολιτική επικαιρότητα. Αυτή είναι ή ανεπίσημη παιδεία, που έχει καθαρά δημοκρατική την

προέλευση καὶ τὴ λειτουργία. Ἐκεῖ ὁ κάθε πολίτης μαθαίνει νὰ συζητάει καὶ ἐνημερώνεται γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἐλληνικὰ καὶ ξένα.

Ἡ συζήτηση στὰ καφενεῖα, ἂν καὶ συχνὰ εἶναι κομματικοποιημένη, ἔχει ἐπίσης συχνὰ τὴ δυνατότητα νὰ διαφύγει ἀπὸ τὸ φραγμὸ τῶν κομμάτων καὶ νὰ ἀκολουθήσει τὴν πορεία μιᾶς κριτικῆς ἐλεύθερης, δημοκρατικῆς, καὶ σ' αὐτὸ διαφέρει ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ κομματικοποιημένη κριτικὴ τῶν φοιτητῶν στὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα. Καὶ θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ, πῶς τὰ ἐλληνικὰ καφενεῖα μὲ τὴν πολιτικὴ - δημοκρατικὴ παιδεία, πού συχνὰ προσφέρουν, ἀξίζουν πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς Ἑλλάδας ἢ ἄλλων χωρῶν, πού κύριο μέλημά τους εἶναι νὰ παράγουν τεχνοκράτες ἐπιστήμονες, οἱ-

κονομολόγους, φυσικοὺς, χημικοὺς, βιολόγους καὶ ἄλλους, πού σκοπὸ τους ἔχουν νὰ αὐξήσουν τὴν παραγωγή (διάβαζε: τὴν παραγωγή τῶν ὄπλων, μιὰ καὶ ἡ παραγωγή καταναλωτικῶν ἀγαθῶν μπορεῖ εὐκόλα νὰ ὑπερκαλυφθεῖ ἀπὸ τὶς δυνατότητες τῆς τωρινῆς τεχνολογίας καὶ ἔτσι, ἀντὶ, ἐξαιτίας τῆς αὐξημένης παραγωγικότητος στὸν τομέα τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, νὰ μειώνεται ὁ κοινωνικὰ ἀναγκαῖος χρόνος βιοποριστικῆς ἐργασίας καὶ νὰ δίνεται χρόνος ἐλεύθερος γιὰ δημιουργία, γιὰ ἔργο, τὰ ὀλιγαρχικὰ καθεστῶτα ἐπιβάλλουν στοὺς ἐπιστήμονες ὑπὲρ τοῦ νὰ ἐργάζονται πυρετωδῶς γιὰ τὴν κατασκευὴ ὀλοένα καὶ πιὸ βελτιωμένων ὀπλικῶν συστημάτων ἀλληλοκαταστροφῆς). Στὰ ἐλληνικὰ καφενεῖα, ἂν ὅχι τίποτε ἄλλο, οἱ ὑπῆκοοι γίνονται πολῖτες καὶ ἀσκοῦν κατὰ κάποιον ὑποτυπώδη τρόπο τὶς πολιτικὲς λειτουργίες.

Ἡ παιδεία σὲ ἓνα μεταβατικὸ πρὸς τὴ δημοκρατία καθεστῶς

Σὲ ἓνα μεταβατικὸ ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχία στὴ δημοκρατία καθεστῶς ἡ παιδεία θὰ πρέπει νὰ ὑποστῇ τὶς ἀνάλογες μεταβολές. Ἔτσι ἡ παιδεία μέχρι τὸ τέλος τοῦ γυμνασίου πρέπει νὰ ἔχει τὰ ἀκόλουθα μαθήματα: 1) Μητρικὴ γλῶσσα. 2) Θέατρο. 3) Δύο ξένες γλῶσσες· μιὰ λαοῦ γειτονικοῦ καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς λεγόμενες διεθνεῖς. Κι αὐτὸ ὅχι τόσο γιὰ λόγους πρακτικοὺς ὅσο γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη, μιὰ καὶ ἡ συγκριτικὴ ἐκμάθηση γλωσσῶν ἀναπτύσσει τὸ νοῦ καὶ ὑποδείχνει τρόπους σκέψης διαφορετικούς ἀπὸ αὐτοὺς τῆς μητρικῆς γλώσσας. 4) Μαθηματικά. 5) Γυμναστική. 6) Μουσική. 7) Χειρωνακτικὲς ἐργασίες ἀγροτικῆς καὶ μηχανοκατασκευαστικῆς μορφῆς, γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ ἐπιδεξιότητα τῶν χειρῶν καὶ νὰ καλλιεργηθεῖ ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὶς ἀγροτικὲς καὶ γενικὰ τὶς χειρωνακτικὲς ἀσχολίες.

Ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα θὰ γίνονται κατ' ἐπιλογὴν στὸ λύκειο καὶ στὶς ἀνώτερες σπουδές. (Πρβλ. «*Σχέδιο Παιδείας*»: ἄρθρο πού δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα «*Ἰδιωτικὸς ἐκπαιδευτικός*», τεύχ. 151, Δεκ. 1981 — Γεν. 1982, ὄργανο τῆς Ὁμοσπονδίας Ἰδιωτικῶν Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν Ἑλλάδας, σ.σ. 6-7).

Οἱ μαθητικὲς κοινότητες θὰ ἀναδείχνουν τὰ προεδρεῖα τους μὲ κλήρωση, γιὰ νὰ ἀρχίσει νὰ γίνεται ὁ ἀπεθισμὸς ἀπὸ τὴν κομματικοποίηση καὶ τὶς ἐκλογικὲς διαδικα-

σίες.

Στὸ θεσμικὸ ἐπίπεδο θὰ πρέπει νὰ γίνουν οἱ ἀκόλουθες ἀλλαγές: Ὁ νόμος 1264/82 (περὶ σωματείων) θὰ πρέπει νὰ τροποποιηθεῖ ἔτσι, ὥστε νὰ δώσει τὴ δυνατότητα στὸ ἄρθρο 12 τοῦ Συντάγματος (τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι) νὰ λειτουργεῖ πιὸ ἐλεύθερα καὶ νὰ μὴ ἐπιβάλλεται στὰ σωματεῖα ἡ ἐκλογὴ σάν τρόπος ἀνάδειξης τῶν διοικητικῶν ὀργάνων, ἀλλὰ νὰ μπορεῖ ὁποιοὺ σωματεῖο θέλει νὰ χρησιμοποιοῖ τὴν κλήρωση σάν τρόπο ἀνάδειξης τῶν διοικητικῶν τοῦ ὀργάνων.

Νὰ δοθοῦν περισσότερες ἀρμοδιότητες στὰ ὀρκωτὰ δικαστήρια καὶ ἑνορκιοὶ νὰ μποροῦν νὰ γίνουν ὅσοι ἔχουν τὴν ἡλικία ἐκλογῆς τοῦ βουλευτῆ. Εἶναι γελοῖο νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ κανεὶς βουλευτὴς στὰ εἴκοσι πέντε τοῦ καὶ ἐπομένως καὶ ὑπουργὸς καὶ πρωθυπουργὸς καὶ γιὰ νὰ κληρωθεῖ ἑνορκος νὰ πρέπει νὰ κλείσει τὰ σαράντα του!

Συμπέρασμα

Ἡ παιδεία εἶναι δημοκρατικὴ, ὅταν δίνει μιὰ γνώση βαθύτατη καὶ πολὺλεξὴ τῆς μητρικῆς γλώσσας καὶ προετοιμάζει τὸν πολίτη, ὥστε νὰ ἀσκήσῃ αὐτοπρόσωπα ὅλα τὰ πολιτικὰ του δικαιώματα καὶ στὶς τρεῖς λειτουργίες τῆς ἐξουσίας μὲ βάση τὴν ἀνάδειξη τῶν ἀρχόντων μὲ κλήρωση καὶ ὅχι μὲ ἐκλογές.

Ἡ παιδεία εἶναι δημοκρατική, ὅταν εἶναι κυρίως μὴ ὠφελιμιστική καὶ ἀποσυνδεμένη ἀπὸ τὴν παραγωγή, στὸ βαθμὸ ποὺ οἱ ὑλικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου ἐκπληρώνονται ἀρκετὰ εὐκόλα, μιὰ καὶ ἡ σύγχρονη τεχνολογία ἐπιτρέπει τὴν αὐξηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου καὶ τὴ μείωση τοῦ κοινωνικὰ ἀναγκαίου χρόνου βιοποριστικῆς ἐργασίας (δουλειᾶς - δουλείας) καλ-

λιεργώντας τὴν ἰδέα τῆς ἀέαναης μόρφωσης, τῆς πνευματικῆς ψυχαγωγίας, τῆς ἀθλήσεως, τῆς ἐλεύθερης ἐρωτικῆς ἐκφράσεως.

Ἡ παιδεία εἶναι δημοκρατική, ὅταν δια φωτίζει γιὰ τὸ ἀνόητο καὶ μάταιο τῆς ἀγορᾶς ἀκριβῶν ὀπλων, ὅταν στηρίζει τὴν ἀμυνα τῆς χώρας στὴν ἐνεργητική καὶ ἀνδημη συμμετοχή τοῦ κάθε πολίτη

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δὲν ἔχει παρὰ νὰ δεῖ κανεὶς τὴν εἰσηγητική ἐκθεση, μέρος Γ καὶ τὰ ἄρθρα 1, 2, 3, 4 καὶ 5 τοῦ σχεδίου νόμου γιὰ τὴν πρωτοβάθμια καὶ τὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, ποὺ πρόκειται νὰ ἀντικαταστήσει τὸ ν. 309. (Σημ. τῆς σύντ.: Τὸ ἄρθρο γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ψήφιση τοῦ τελευταίου γιὰ τὴν παιδεία νόμου). Τὸ νομοσχέδιο μιλάει γενικά καὶ ἀόριστα γιὰ διαμόρφωση ἐνὸς ὁλοκληρωμένου καὶ καθολικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πολιτικὴ διδασκαλία δὲν εἶναι προφανῆς καὶ ἡ γνώση γιὰ τὴ δημοκρατία παραμένουν βέβαια μέσα στὸ ἀσαφὲς πλαίσιο τοῦ ὀλιγαρχικοῦ μας συστήματος.

2. Στὰ ἀνθρώπινα ἀπόλυτα ἀντικειμενικὸ δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρξει· μόνο τὰ διάφορα δόγματα πιστεύουν ὅτι κατέχουν τὴν ἀναλλοίωτη, τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια, αὐτὰ καὶ μόνον αὐτὰ. Στὴν πραγματικότητα ἀντικειμενικὸ εἶναι τὸ ὑποκειμενικὰ πλατύτερο, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ γίνεται δεκτὸ ἀπὸ τὴ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν· κι ἐπειδὴ τὸ ὑποκειμενικὰ πλατύτερο τῆς δημοκρατίας εἶναι πλατύτερο ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ ὅλων τῶν ἄλλων πολιτευμάτων, μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε σὰν ἀντικειμενικὸ αὐτὸ ποὺ γίνεται δεκτὸ στὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Σ' ὅλα τὰ ἄλλα πολιτεύματα ἡ ἀντικειμενικότητα εἶναι πολὺ ἐπισηφαλὲς ἔννοια.

3. Βλ. Μ. Ἰλιν — Ε. Σεγκάλ, «*Ἀνθρώπος, αὐτὸς ὁ γίγας*», ἔκδ. «Ἀρδηττός», Ἀθήνα 1976 σ. 38. Κώστα Κριμπά, «*Ὁ Δαρβινισμὸς στὶς μέρες μας*»· σειρά ἄρθρων στὸ περ. «*Δεκαπενθήμερος Πολίτης*» στὰ τεύχη 41-43.

4. Καὶ εἶναι ἐρωτικὸ ζῶο ὁ ἄνθρωπος, τὸ μόνο, γιατί στὸν ἄνθρωπο ἡ ἐρωτικὴ του πράξη ἔχει σχεδὸν ὁλότελα ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὴ διαιώνιση τοῦ εἶδους· καὶ ἡ ἀποψη αὕτη δὲ χρειάζεται νὰ ἐνισχυθεῖ μὲ καμμιὰ παραπομπή· ἀρκεῖ νὰ σκεφθεῖ καθένας μας ὅτι, ὅταν κάνει ἐρωτα, τὴ διαιώνιση τοῦ εἶδους τὴν ἔχει στὸ νοῦ του κυρίως γιὰ νὰ τὴν ἀποφύγει καὶ ὅτι ἓνα ἄτομο πενήντα ἐτῶν ἀπὸ τὶς τρεῖς χιλιάδες περίπου ἐρωτικὲς του συνεντεύξεις μία ἢ δύο εἶχαν τὴ διαιώνιση σὰν ἀποτέλεσμα θελητό.

5. Οἱ μέλισσες ἢ τὰ μυρμήγκια, γιὰ παράδειγμα, δὲ μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν πολιτικά ζῶα, γιατί οἱ κανόνες ποὺ διέπουν τὶς κοινότητές τους εἶναι ἀπαράλλαχτοι ἐδῶ καὶ ἑκατομμύρια χρόνια καὶ δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἐνδειξὴ ὅτι θὰ ἀλλάξουν.

6. Ἔτσι ὁ Marx στὸν περίφημο «Πρόλογό» του στὴν «*Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*» γράφει: «*Τὸ κοινωνικὸ τους (= τῶν ἀνθρώπων) καθορίζει τὴ συνείδησή τους*» (Κάρλ Μάρξ, «*Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*», ἔκδ. Οἰκονομικῆς καὶ Φιλοσοφικῆς Βιβλιοθήκης, Ἀθήνα, σελ. 7). Ἡ ἐκφραση εἶναι καθαρὰ ὀλιγαρχική· σὲ δημοκρατικὴ διάλεκτο θὰ μετατρέπονταν σέ: «*Τὸ πολιτικὸ τους εἶναι... κλπ.*». Καὶ ἐφαρμόζοντας στὸν ἴδιο τὸ Marx τὴ ρήση του συμπεραίνουμε πὼς οἱ ἰδέες του, ἡ συνείδησή του εἶναι ὀλιγαρχικὲς, γιατί εἶναι περισσότερο ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς ὀλιγαρχικὲς ἰδέες τῆς ὀλιγαρχικῆς Εὐρώπης τοῦ 19ου αἰῶνα παρὰ ἀπὸ τὶς δημοκρατικὲς ἰδέες, ποὺ θὰ τὶς βρῆκε ἀσφαλῶς στὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ δὲν τὸν συγκίνησαν, ἀκριβῶς ἐξαιτίας τοῦ ὀλιγαρχικοῦ του πνευματικοῦ ὑπόβαθρου. Ὁ τεχνοκρατισμὸς του ἄλλωστε («*κοινωνικὲς σχέσεις*», «*σχέσεις παραγωγῆς*», «*ἐργαλεῖα παραγωγῆς*») καὶ ὁ οἰκονομισμὸς του (ἐμφαση στὴν οἰκονομικὴ ὀργάνωση καὶ θέση σὲ δευτέρη μοῖρα τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης μιᾶς κοινωνίας) εἶναι ἰδέες τελειῶς ὀλιγαρχικὲς. Ἡ δημοκρατικὴ πολιτικὴ θεωρία θέτει σὲ πρώτη μοῖρα τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Αὐτὰ τὰ λίγα γιὰ τὴν κριτικὴ ἀριστερά (Καστοριάδης) ἢ τὸν κριτικὸ μαρξισμό (Πουλαντζᾶς), ποὺ βαυκαλιζοῦνται πὼς μιὰ ὀλιγαρχικὴ θεωρία, ὁ μαρξισμὸς, εἶναι σὲ θέση νὰ λύσει τὸ ἀνθρώπινο πρόβλημα.

7. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ κατανοήσει εὐκόλα ἓνα πολίτευμα ποὺ ποτὲ δὲ γνώρισε. Ἔτσι πολλοὶ μελετητές, ἰδιαίτερα ξένοι, δυσκολεύονται νὰ δοῦν τὴν αἰτία, δηλ. τὸ πολίτευμα,

πού όδηγησε στην έκβαση τής μάχης στο Μαραθώνα και στη Σαλαμίνα. Καί μιλοῦν γιά θαῦμα· γιατί ἀκριβῶς θαῦμα εἶναι ἓνα συμβάν πού ξεφεύγει ἀπό τίς κατανοητικές μας δυνατότητες. (Πρβλ. Will Durant, «*Παγκόσμιος Ἱστορία*», ἔκδ. «Ἀφοῖ Συρόπουλοι Ο.Ε.», τόμ. Β, σελ. 247).

8. Τά ἀρχικά σημαίνουν: Α.Κ.Ε. Ἀδέσμευτη Κίνηση Εἰρήνης. Ε.Ε.Δ.Υ.Ε. Ἑλληνική Ἐπιτροπή γιά τή Διεθνή Ὑφεση καί Εἰρήνη. Κ.Ε.Α.Δ.Ε.Α. Κίνηση γιά τήν Ἑθνική Ἀνεξαρτησία, τή Διεθνή Εἰρήνη καί τόν Ἀφοπλισμό. Κ.Υ.Π.Α.Ε.Α. Κίνηση γιά τήν Ὑπεράσπιση τοῦ Πολιτισμοῦ, τής Ἀνεξαρτησίας, τής Εἰρήνης καί τοῦ Ἀφοπλισμοῦ.

9. Καί φυσικά θά πρέπει νά μὴ λησμονοῦμε ὅτι οἱ δικαστές εἶναι μισθωτοὶ πολιτικοί, ἀφοῦ συνθέτουν τή δικαστική λειτουργία τής ἐξουσίας· τὸ ἴδιο καί οἱ στρατιωτικοί καί τὰ σώματα ἀσφαλείας, ἀφοῦ συνθέτουν τμήμα τής διοικητικο-εκτελεστικῆς λειτουργίας τής ἐξουσίας.

10. Βέβαια ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν πολιτῶν καί τῶν πολιτιστῶν δὲν εἶναι δυνατό νά ὑλοποιηθεῖ, ἐφόσον ὑπάρχουν κόμματα, γιατί θά κινδυνεύσαμε νά ἀλληλοσφαγοῦμε μὲ τὸ κλίμα ἐμφύλιου πολέμου, πού καλλιεργεῖται στὶς προεκλογικὲς περιόδους καί ἀπὸ τὰ δύο μεγάλα κόμματα. Μία κατάλληλη μεταβατική πολιτική — γιά τὴν ὁποία μιλάμε μέσα στὸ ἄρθρο καί ἡ ὁποία μὲ βάση τὴν κλήρωση θά ἔχει σκοπὸ τὴν κατάργηση τῶν κομμάτων καί τῶν παρατάξεων χωρὶς βέβαια προσφυγὴ στὴ βία, μιᾶς καί ἡ δημοκρατία ἔχει σὰν ὅπλα κρούσης μόνο τὴν Πειθὴ καί τὴ Δημοσιότητα — θά πρέπει νά προηγηθεῖ τοῦ πάνδημου ἐξοπλισμοῦ.

11. Πρβλ. σχετικὸ ἄρθρο τῆς κ. Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου στὴν ἐφημ. «*Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς*» 4-8-1985.

12. Πρβλ. Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον κατὰ τὰς πανεπιστημιακὰς παραδόσεις τοῦ καθ. Ἀριστοβ. Ι. Μάνεση, ἔκδ. Ἀφοῖ Π. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1963, σελ. 339 κ.π.π.

ΕΥΑΓΓ. Ν. ΑΣΠΙΩΤΗΣ

Μυστικά μιλήματα

*Μιά φωνή μυστική μου πυρώνει
τὴν καρδιά μου, τὸ νοῦ, τὸ κορμί
καὶ τὴ σκέψη μου πάλι φτερώνει
καὶ μου δίνει κουράγιο κι ὁρμή.*

*Ν' ἀνεβῶ τὴν τρανὴν ἀνηφόρα,
σὰν θὰ λάμψει τὸ φῶς τῆς αὐγῆς.
Πόθοι κι ὄνειρα πάντα πληθώρα
σκεπασμένα μὲ πέπλο σιγῆς.*

*Πρωτουργὲ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου,
τὴν φωνή σου γροικῶ ν' ἀντηχεῖ
καὶ σεισμὸ δυνατό νιώθω ἐντός μου,
πού κλονίζει βαθιά τὴν ψυχή.*

*Ἵπιθυμιὰ δυνατὴ κι ἀτσαλένια
στοῦ ναοῦ σου νὰ μπῶ τὴ σκεπή.
Κάθ' ἀνθρώπινη ἀφήνοντας ἐννοια
τὴν οὐράνια νὰ ζήσω σιωπή.*

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Τὰ οἰκονομικὰ μιᾶς ἐλεύθερης Παιδείας

Εὐθύς ἐξαρχῆς μπορῶ νά πῶ, ὅτι δέν ὑπάρχει ἀξιόλογο θέμα οἰκονομικῶν καί χρηματοδοτήσεως τῆς ἐλεύθερης παιδείας. Ὅχι μόνο γιατί ἡ ἐλεύθερη παιδεία στοχεύει στήν συνειδησιακή ὁλοκλήρωση καί ἀτομική ἀκεραίωση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου τὰ οἰκονομικά δέν ἔχουν θέση, ἀλλά καί γιατί ἱστορικά ἡ ἐλεύθερη παιδεία ποτέ δέν συσχετίστηκε μέ διδασκτρα, μισθοὺς καί ἐπενδύσεις. Στήν Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος οὔτε ὁ Πλάτωνας, ὁ Ἰσοκράτης καί οἱ ἄλλοι διδάσκαλοι εἰσέπρατταν μισθό, οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης πλήρωνε διδασκτρα στὸν Πλάτωνα. Κι ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ἀργότερα ἱδρυσε τὸ «Λύκειο» στὸν Ἴλισό, τὸ ἴδιο ἔκανε, καθὼς καί οἱ διάδοχοί του Θεόφραστος, Στράτων κλπ. Ἀλλὰ καί μυθολογικά νά τὸ πάρουμε τὸ πράγμα, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ σοφοῦ Κενταύρου διδάσκαλου Χείρωνος, τὸ ὅλο σύστημα τῆς ἐλεύθερης παιδείας διδασκονταν ἐκτὸς μηχανισμοῦ τιμῶν καί χρήματος, σὰν «ἐλεύθερο ἀγαθό», ὅς ποῦμε ὅπως ὁ ἀέρας, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς λόγω τῆς τεραστίας καί ἀναντικατάστατης ἀξίας ποῦ ἔχει γιὰ τὴν ζωὴ καί τὸν ἄνθρωπο δέν ἔχει τιμὴ. Οὔτε ἀγοράζεται, οὔτε πουλιέται. Εἶναι ἐλεύθερος.

Ἡ ἐλεύθερη παιδεία εἶναι ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὴν παγίδα τοῦ οἰκονομισμοῦ, γιατί τὸ περιεχόμενό της δέν ἔχει σχέση μέ προσπόριση οἰκονομικῶν ὠφελειῶν καί σκοπύς. Ἡ ἐλεύθερη παιδεία δέν ἐκπαιδεύει ἐπαγγελματίες, ὅπως λ.χ. γιατροὺς, δασκάλους, φαρμακοποιούς, δικηγόρους, μηχανικοὺς, οἰκονομολόγους, οἱ ὅποιοι ἐπιδιώκουν νά ζήσουν ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση. Εἶναι τὸ σταθερὰ ὑπάρχον καί διαρκῶς ἐμπλουτιζόμενο καί ἀνανεούμενο, μέσα ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση, παίσιον τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Εἶναι ἡ ἀπαραίτητη συνθήκη γιὰ τὴν ἀξιοποίηση καί καλὴ λειτουργία τοῦ ἐπαγγέλματος. Γιατί ἕνας ἐπαγγελματίας ποῦ στερεῖται παιδείας εἶναι ἕνας ἀνεπαρκής, ἀτελής καί τελικὰ κακὸς ἐπαγγελματίας. Καί πηγαίνοντας λίγο παραπέρα θὰ προσθέσω, ὅτι πρόκειται γιὰ ἄτομο μέ περιορισμένη ἐλευθερία, ποῦ πορεύεται στὰ σκοτεινὰ καί μοιραίως ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς ἀλήθειας καί τῆς δημοκρατίας.

Κάνοντας τὴν σαφὴ διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐκπαίδευση καί τὴν παιδεία ἀλλὰ καί τὴν θεμελιακὴ συμπληρωματικότητα τῆς δεύτερης ἐπὶ τῆς πρώτης, χρειάζεται νά πῶ, ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς παιδείας, ὡς φιλοσοφία, μαθηματικά, λογοτεχνία, ἀστρονομία, φυσικὴ, μουσικὴ, ρητορικὴ, ποίηση, ἱστορία, θέατρο, κοινωνιολογία, ψυχολογία, γεωγραφία, λαογραφία, ἀνθρωπολογία, πολιτικὴ, οἰκονομία, ἀρχιτεκτονικὴ κ.λ.π., δέν ἀπολήγει σὲ ἐπαγγελματικὴ μόρφωση ἀλλὰ σὲ πνευματικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖο μέσα ἀπὸ τίς στερεές βάσεις τῆς πολυδιάστατης παιδείας μπορεῖ νά δεῖ μέ καθαρή καί ἐμβριθῆ ματιά τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς (ἄδηλα καί φανερά), ἀνακαλύπτοντας κάθε φορὰ τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν ἑαυτό του. Καί γιὰ παράδειγμα ἀναφέρω τὸν Πυθαγόρα, ποῦ μετέτρεψε τὴν γνώση γύρω ἀπὸ τὴν γεωμετρία σὲ μιὰ μορφή ἐλεύθερης παιδείας.

Σήμερα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση (δημοτικὴ, μέση, ἀνωτέρα) δαπανᾶται τὸ 11% περίπου τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ, δηλ. γύρω στὶς 100.000 δρχ. κατὰ ἐκπαιδευόμενο (1.700.000 περίπου μαθητές, σπουδαστές καί φοιτητές). Τὸ ποσὸ εἶναι ἱλιγγιώδες γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δεδομένα (χωρὶς νά λογαριάσω τὴν δαπάνη τῆς ἰδιωτικῆς ἐκπαίδευσης, σπουδὲς ἐξωτερικοῦ κλπ.), καί γίνεται ἀκόμη πιὸ ἱλιγγιώδες, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὸ μικρὸ ἀντίκρουσμα ποῦ ἔχει σὲ ἐκπαιδευτικὸ περιεχόμενο καί μάθηση ἡ ὑπέρογκη δαπάνη. Καί ὄχι μόνο αὐτό. Ὅταν πρὸ 20ετίας περίπου ἡ δαπάνη γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ἀπορροφοῦσε ἐλάχιστα χρήματα σὲ σύγκριση μέ τὰ σημερινὰ δεδομένα, δέν πιστεύω ὅτι ποιοτικὰ ὑστεροῦσε τῆς σημερινῆς. Ἀλλὰ αὐτὰ συμβαίνουν, γιατί μιλάμε

γιά ἐκπαίδευση πού παράγει ἀλλοτριωμένα ἄτομα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀδάπανη παιδεία πού μάχεται κάθε ἀλλοτριώση, καλλιεργώντας τὴν ἐλευθερία.

Ἡ ἐλεύθερη παιδεία στὴν πιὸ ἀπλουστευμένη της μορφή εἶναι ἐντελῶς ἀδάπανη, καὶ γι' αὐτὸ ἴσως ἀνακουφίζει, γεμίζει τὴν ψυχὴ καὶ τελικὰ δίνει διέξοδο στὰ ἀδιέξοδα τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Καὶ πρόκειται γιὰ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς παιδείας πού συντελεῖται μὲ τὴν «αὐτοδιδασχὴ». Εἶναι ἡ παιδεία τῆς ἐλεύθερης μελέτης κατ' ἰδίαν· πρόκειται γιὰ τὴν προσωπικὴ, ἀδέσμευτη, καὶ ἄνευ καθοδηγήσεως μελέτη καταξιωμένων ἀπὸ τοὺς αἰῶνες κειμένων, ἔξω ἀπὸ δόγματα καὶ ὑποποτους προσανατολισμούς. Πρόκειται γιὰ τὴν μετὰ πάθους καὶ χωρὶς χρονικὰ ὅρια καθημερινὴ σπουδὴ, πού ἀποβλέπει στὴν ἀκεραΐωση τοῦ μελετητῆ καὶ στὴν ἀναζήτηση. Αὐτὴ ἡ μορφή, λοιπόν, παιδείας (αὐτοπαιδεία) δὲν χρειάζεται λεφτά. Εἶναι ἐντελῶς δωρεάν καὶ μπορεῖ νὰ προσφερθεῖ στὸν καθένα ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ὁ Σεφέρης συνήθιζε νὰ λέει, ὅτι ἦταν αὐτοδιδάχτος, καὶ οἱ μόνοι του δάσκαλοι ἦσαν ὁ Μακρυγιάννης καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος.

Ἡ κλασσικὴ ὁμαλὴ μορφή ὀργανωμένης ἐλεύθερης παιδείας, πού ἐγγυᾶται ὕψηλὴ ποιότητα μαθήσεως καὶ ἔχει δικαιωθεῖ ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὴν ἱστορία, εἶναι αὐτὴ τῶν ἐλευθέρων Σχολῶν, οἱ ὁποῖες λειτουργοῦσαν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ λειτουργοῦν ἀκόμη σποραδικῶς. Κάθε φορὰ πού βρίσκεται ἓνας φωτισμένος δάσκαλος μὲ κέφι γιὰ δουλειὰ καὶ φροντίζει νὰ σκορπίσει τὸ φῶς του στὴν οἰκουμένη, ἔχουμε τὴν περίπτωση τῆς συστηματικῆς καὶ ἐγγυημένης ἐλεύθερης παιδείας. Γιὰ παράδειγμα θὰ ἀναφερθῶ στὴν ἑλληνικὴ περίπτωση τοῦ Γιάννη Θεοδωρακόπουλου, πού ἱδρυσε καὶ λειτούργησε τὴν Σχολὴ Φιλοσοφικῶν Σπουδῶν «Ὁ Πλήθων» στὸν Μυστρά. Αὐτὴ ἡ σχολὴ εἶχε τὶς πόρτες τῆς ἀνοικτῆς στὸν κάθε ἐνδιαφερόμενο, δὲν μοίραζε πτυχία, δὲν ὑπῆρχαν μισθοὶ καὶ διδάκτρα, ἐνῶ ἡ διδασκόμενη ὕλη ἦταν μὴ ἐπαγγελματικὸ περιεχομένου καὶ ἀπέβλεπε στὴν εὐρύτερη παιδεία.

Ἀκόμη θὰ συναντήσουμε περιπτώσεις ἐλευθέρων σχολῶν γύρω ἀπὸ διάσημους φυσικούς, ζωγράφους, μουσικούς, χορευτές, γιατροὺς, πολεοδόμους, οἰκονομολόγους, φιλοσόφους, μαθηματικούς, θεολόγους κλπ. στὶς μέρες μας. Καὶ δὲν νομίζω, ὅτι οἱ σπουδὲς αὐτὲς ἀποσκοποῦν στὴν τεχνικὴ βελτίωση τῶν διδασκομένων (αὐτὸ ἔρχεται μόνο του καὶ ἐμμέσως), ἀλλὰ στὴν διεύρυνση τῆς βάσεως πρόσληψης τῶν, ὥστε νὰ ἀποκτήσουν καθαρότερη ὄραση γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως. Τὸ ἐρώτημα εἶναι, πῶς μπορεῖ νὰ γενικευθεῖ καὶ νὰ τύχει εὐρύτερης ἐφαρμογῆς τὸ σύστημα τῶν ἐλευθέρων σπουδῶν, ὥστε νὰ ἀγκαλιάσει ὅσους ἐνδιαφέρονται. Στὶς ΗΠΑ συναντᾶει κανεῖς φιλομαθεῖς, πού ἔχουν 5-10 masters καὶ διδακτορικὰ διπλώματα, ἄσχετα πρὸς τὸ ἐπάγγελμα πού ἀσκοῦν ἐπιδιώκοντας, τρόπον τινά, τὴν ἐλεύθερη παιδεία. Ἀλλὰ αὐτὸ κοστίζει πολὺ.

Τὸ πλαίσιο τῶν ἐλευθέρων σπουδῶν πού ζητᾶμε ἀσφαλῶς καὶ κυρίως θὰ πρέπει νὰ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὰ ὅρια καὶ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Κράτους. Οἱ ἐλεύθερες σπουδὲς, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐκπληρώσουν τὸν προορισμό τους, θὰ πρέπει νὰ ἐξασφαλίσουν προκαταβολικὰ τὴν πλήρη ἀπουσία τοῦ Κράτους, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν διδασκτέα ὕλη, τοὺς διδάσκοντες καὶ τοὺς διδασκόμενους. Ἄλλωστε δὲν πρόκειται νὰ χορηγοῦνται πτυχία, πού θὰ χρειάζονται τὴν κρατικὴ ἔγκριση. Αὐτὸ καὶ μόνο, μοιραίως, ὁδηγεῖ στὴν ἀποχὴ τοῦ Κράτους ἀπὸ τὰ τυχόν οἰκονομικὰ θέματα πού θὰ ἀνακύψουν κατὰ τὴν λειτουργία τῶν ἐλευθέρων σχολῶν. Μιὰ τέτοια ἀναγκαστικὴ συνάρτηση εἶναι λίαν εὐσπρόδεκτη καὶ ἐξυπηρετεῖ τὸ ὄραμα τῶν ἐλευθέρων σπουδῶν, γιατί κράτος καὶ ἐλεύθερες σπουδὲς εἶναι ἐννοεῖς ἀσύμπτωτες καὶ ἀντιμαχόμενες. Ὁ Λένιν εἶπε, ὅτι, ὅπου ὑπάρχει κράτος, δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία· καὶ ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερία, δὲν ὑπάρχει κράτος. Κατὰ συνέπεια οἱ ἐλεύθερες σπουδὲς εἶναι ὑπόθεση τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, καὶ στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς κοσμοθεώρησης θὰ προχωρήσουμε παρὰπέρα.

Κατ' ἀρχὴν ἡ ἐλεύθερη παιδεία ἀναφέρεται σὲ νέους ἀνθρώπους καὶ συγκεκριμένα στὴν ἡλικία ἐκείνη πού ἀντιστοιχεῖ στὶς ἀνώτερες σπουδές. Δηλαδή σὲ ἀνθρώπους ἡλικίας 18-25 ἐτῶν περίπου. Σήμερα στὴν πανεπιστημιακὴ αὐτὴ κατηγορία ἐκπαιδεύονται ἐνεργᾶ γύρω στὰ 120.000 ἄτομα. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων, πού κατὰ τεκμήριο ἀποτελεῖ τὴν δεξαμενὴ ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἀντλήσουμε αὐτοὺς πού θὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ ἐλεύθερη παιδεία (τοὺς ἀρίστους). Τὸ ἐρώτημα εἶναι, τί ποσοστὸ τοῦ συνόλου ἀντιπροσωπεύουν οἱ ἄριστοι, αὐτοὶ πού θὰ δείξουν πραγματικὸ ἐνδιαφέρον. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει προηγούμενο, παγκοσμίως, γιὰ νὰ στηριχτοῦμε. Μόνο ὑποθέσεις μποροῦμε νὰ κάνουμε. Ὑποθέτω, ὅτι οἱ ἄριστοι δὲν μποροῦν νὰ εἶναι τὸ 20% ἢ καὶ τὸ 10% ἀκόμη. Πιὸ λογικὸ μοῦ φαίνεται, ὅτι οἱ ἄριστοι βρίσκονται στὸ ἐπίπεδο τοῦ 5% καὶ κάτω. Ἴσως 3%, ἴσως καὶ 1%. Ἀλλὰ γιὰ λόγους καθαρὰ προϋπολογισμοῦ ἂς δεχτοῦμε 5%. Μὲ βάση τὸ ποσοστὸ αὐτὸ τὰ ἄτομα πού θὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ ἐλεύθερη παιδεία, στὴν ἀνώτερη βαθμίδα, εἶναι στὴ χώρα μας τῆς τάξεως τῶν 6.000 (120.000 X 5%). Ὡστε στὸ ξεκίνημα τοῦ συστήματος τῆς ἐλεύθερης παιδείας, καὶ στὴν βαθμίδα πού μιλάμε, οἱ συνολικὰ ἐνδιαφερόμενοι σὲ ἓναν τετραετὴ κύκλο σπουδῶν φθάνουν τὰ 6.000 πρόσωπα, καὶ γιὰ κάθε ἐτησίᾳ τάξη τὰ 1.500. (Καὶ θὰ τὸ ξαναποῦμε, ὅτι δὲν ἀποκλείεται οἱ ἄριστοι νὰ εἶναι πολὺ λιγότεροι). Ἀλλωστε ἡ ἐλεύθερη παιδεία δὲν μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει τοὺς πολλοὺς. Οἱ πολλοὶ εἶναι ἡ μάζα τῶν ἀνθρώπων, πού δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀξία τῆς ἐλεύθερης παιδείας. Οἱ πολλοὶ ζοῦν σὲ μιὰ κατάσταση λήθης καὶ ἀποξένωσης, κλεισμένοι στὴν ἰδιοτυπία τῆς γνώμης των, παρόντες καὶ ὁμῶς ἀπόντες. Ἡ ἐλεύθερη παιδεία ἀφορᾷ στοὺς ἀρίστους, γιὰ αὐτοὺς ἔχουν τὴν δύναμη νὰ ἀκούσουν τὸ «λόγο» τῶν πραγμάτων, καὶ ἀγωνίζονται νὰ τὸν κάνουν τρόπο ζωῆς. Καὶ ἡ διάκριση ἀνάμεσα στοὺς ἀρίστους καὶ τοὺς πολλοὺς δὲν εἶναι πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ, ἀλλὰ φυσιολογικὴ καὶ τελικὰ πράξις.

Παραπάνω εἶδαμε, ὅτι γιὰ κάθε ἐκπαιδευόμενο ξοδεύονται γύρω στὶς 100.000 δρχ. τὸ χρόνο. Ἄν πάρουμε ὡς βάση αὐτὴ τὴ δαπάνη, τότε γιὰ τοὺς 6.000 μαθητὲς στὴν ἐλεύθερη παιδεία χρειάζονται γύρω στὰ 600.000.000 δρχ. τὸ χρόνο. Γιὰ νὰ καλυφθεῖ αὐτὴ ἡ δαπάνη, ὑπάρχουν διάφορες λύσεις, ἀποκλειστικὰ ἰδιωτικοοικονομικοῦ χαρακτῆρα, μιᾶς καὶ ἡ οἰκονομικὴ συνδρομὴ τοῦ κράτους ἔχει ἀποκλεισθεῖ ἐκ προοιμίου. Θὰ ἀναφέρω μιὰ γενικὴ λύση, γιὰ νὰ καταδεχθῇ, ὅτι τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα πάντα ξεπερνῶνται, ἂν ὑπάρχει καλὴ θέληση καὶ εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον:

— Ὑπολογίζεται, ὅτι ἓνας ἀριθμὸς μαθητῶν εἶναι σὲ θέση νὰ πληρώνουν κάποια δίδακτρα. Λογικὸ κρίνεται, ὅτι ἀπὸ τοὺς 6.000 μαθητὲς οἱ 2.000 εὐποροῦν καὶ μποροῦν νὰ πληρώνουν 100.000 δρχ. τὸ χρόνο. (Ὑπενθυμίζω, ὅτι 100.000 δρχ./χρόνο εἶναι τὰ ἐτήσια δίδακτρα φτηνοῦ ἰδιωτικοῦ δημοτικοῦ σχολείου). Κατὰ συνέπεια ἀπὸ δίδακτρα προβλέπονται ἔσοδα 200.000.000 δρχ.

— Εἶναι βέβαιο, ὅτι διάφορα ἰδρύματα καὶ μεγάλοι δωρητὲς ἄνετα μποροῦν νὰ καλύψουν ἓνα σοβαρὸ ποσοστὸ τῆς δαπάνης λειτουργίας τοῦ συστήματος, ἂς ποῦμε τῆς τάξεως τῶν 200.000.000 δρχ./χρόνο. Ὁ τόπος μας πάντοτε ἀνάδειχνε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀναδείχνει μικροὺς καὶ μεγάλους δωρητὲς γιὰ ἀληθινὴ παιδεία.

— Τὸ ὑπόλοιπο ποσὸ τῶν 200.000.000 δρχ. μπορεῖ νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ πάσης φύσεως ὑποτροφίες τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, πού συνήθως χορηγοῦνται ἀπὸ ἰδιωτικὰ καὶ κρατικὰ ἰδρύματα, ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἰδρύματα, ἀπὸ ἰδιῶτες κλπ.

Κατὰ συνέπεια, ἓνας ἐτήσιος προϋπολογισμὸς τῆς τάξεως τῶν 600.000.000 δρχ. γιὰ τὴν ἐκπαίδευση 6.000 μαθητῶν μπορεῖ νὰ καλυφθεῖ χωρὶς μεγάλες δυσκολίες ἀπὸ δίδακτρα ὠρισμένων μαθητῶν, ἀπὸ δωρητὲς καὶ ἀπὸ ὑποτροφίες. Θὰ τονίσω, ὅτι τὸ ποσὸ τῶν 600.000.000 δρχ. εἶναι *maximum* μέγεθος, καὶ πιθανώτατα θὰ μειωθεῖ γιὰ δύο λόγους:

α. γιὰτι θὰ βρεθοῦν πολλοὶ δάσκαλοι νὰ διδάξουν δωρεὰν ἢ σχεδὸν δωρεὰν καὶ

KARL JASPERS

Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας

(Ἑβδομὴ συνέχεια)

Στὴν ἐκλογίκευση καὶ στὴν καθολικοποίηση τῆς ζωϊκῆς τάξης ἀναπτύχθηκε, ταυτόχρονα μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ ἐπιτυχία της, ἡ συνειδητοποίηση τῶν ἐπικειμένων ἐρειπίων, ἰσοδύναμη μὲ τὸν τρόπο τοῦ ἐπερχόμενου τέλους, γιὰ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ κάνουν τὴν ζωὴ ἀξία γιὰ νὰ τὴν ζήσεις. Δὲν φαίνεται μόνο ἡ κατασκευή, ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴν τελειοποίηση, ν' ἀπειλεῖ τὴν ἐκμηδένιση τοῦ παντός, ἀλλὰ ἀπειλεῖται καὶ ἡ ἴδια ἡ κατασκευή. Προκύπτει ἓνα παράδοξο. Ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατασκευή, ποὺ ἀποδεικνύεται ἰσοπεδωτικὴ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος ταυτόχρονα μὲ τὴν τελειοποίησίν της καὶ τὴν διάσπασή της.

Ἡ προοπτικὴ ἐνὸς τόσο ὀλέθριου μέλλοντος ἐμπνέει τρόπον τὸν αἰσθητὸν, καθὼς βλέπει ὅτι δὲν ἱκανοποιεῖται καθιστάμενο μιὰ ἀπλὴ λειτουργία, ἀποσπασμένο ἀπὸ τὴν ρίζα του. Ἕνας τρόμος ζωῆς, ποὺ δὲν εἶχε ἴσως προηγούμενο στὴν ἔντασή του, γίνεται ὁ φαῦλος σύντροφος τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Τρομάζει, μὲ τὴν πιθανότητα ὅτι θὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ κερδίσει τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ζωὴ του στὸ ἐγγὺς μέλλον. Βλέποντας ἔτσι νὰ κινδυνεύει ἡ προσφορά τους, ἡ προσοχὴ τοῦ καθηλώνεται σ' αὐτὰ ἰσχυρότερα παρὰ πρωτότερα· ἐμπνέεται ὅμως κι' ἀπὸ ἓνα πολὺ διαφορετικὸν τρόπον γιὰ τὴν ἐαυτοτήτά του, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ προσατενίσαι.

Ὁ τρόμος προσδένεται μὲ τὸ κάθε τι. Ὅλες οἱ ἀβεβαιότητες χρωματίζονται ἀπὸ αὐτόν, ἐκτὸς ἂν ἐπιτύχουμε νὰ τὸν ξεχάσουμε. Ἡ μέριμνα μᾶς ἐμποδίζει νὰ προστατεύσουμε ἀρκετὰ τὶς ζωές μας. Οἱ ὠμότητες, ποὺ συνήθως πλησμονοῦσαν παντοῦ χωρὶς νὰ τὶς παρατηροῦμε, εἶναι λιγότερο συχνές ἀπ' ὅ,τι παλαιότερα, ἀλλὰ ἔχομε συνειδητοποιήσει ἐκεῖνες ποὺ παραμένουν καὶ ἐμφανίζονται περισσότερο τρομαχτικὲς παρὰ ποτέ. Αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ μείναι ζωντανός, πρέπει νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ἐργατικὴν του δύναμιν, πρέπει νὰ ἐργάζεται ἀκατάπαυστα καὶ νὰ ὑποβάλλεται σ' ἓνα περισσότερο ἐντονὸν ἐξαναγκασμό. Ὁ καθένας γνωρίζει, ὅτι αὐτὸς ποὺ εἶχε μείναι πίσω στὴ διαδρομὴν, θὰ πέσει καὶ δὲν θὰ τὸν φροντίσῃ κανεὶς, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ ἔχει ὑπερβεῖ τὴν ἡλικία τῶν σαράντα, νοιώθει ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἔχει γι' αὐτὸν καμμιά χρησιμότητα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχομε τὰ ἰδρύματα μας, εὐποιῖας, τὶς κοινωνικὰς ἀσφαλίσεις, Τράπεζες ἀποταμιεύσεων καὶ κάθε τι. Αὐτὸ ὅμως ποὺ μπορεῖ νὰ προσφέρει ἡ δημόσια ἀρωγὴ καὶ ἡ ἰδιωτικὴ φιλευσπλαχνία, πέφτει ὅλο καὶ περισσότερο κάτω ἀπὸ αὐτὸ ποὺ θεωρεῖται κριτήριον μιᾶς ἀξιοπρεποῦς ὑπαρξεως, ἔστω κι' ἂν δὲν ἐπιτρέπεται πιά στοὺς ἀνθρώπους νὰ πεθάνουν ἀπὸ πείνα.

Ὁ τρόμος τῆς ζωῆς προσδένεται στὸ σῶμα. Μολονότι αὐτὸ ποὺ οἱ θεράποντες τῆς στατιστικῆς ἀποκαλοῦν «*προσδοκία διάρκειας ζωῆς*» ἔχει σημαντικὰ ἀυξηθεῖ, ὅλοι μας ἔχομε μίαν ἀυξανόμενὴ αἴσθησιν ζωτικῆς ἀνασφάλειας. Οἱ ἄνθρωποι ζητοῦν θεραπείαν πολὺ ἐπέκεινα αὐτοῦ ποὺ θεωρεῖται λογικὸ ἀπὸ τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἄποψιν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος φθάσῃ στὸ σημεῖον νὰ θεωρήσῃ τὴν ζωὴν του πνευματικὰ ἀπαράδεκτὴ καὶ ἀνυπόφορη,

δὲν ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι δὲν κατανοεῖ πιά τὴν σπουδαιότητά της, προσφεύγει στὴν ἀρρώστια ποὺ τὸν ἀναπτύσσει σὰν ἕνας ὁρατὸς προστάτης. Στὶς περιορισμένες αὐτὲς καταστάσεις, ποὺ (ἀπλῶς σὰν ἐμπειρίες ζωῆς) τὸν κατατροπώνουν ἐσωτερικά, ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται εἴτε τὴν ἐαυτότητα τῆς ἐλευθερίας εἴτε κάποιο ἄλλο ἀντικειμενικὸ σημεῖο ὑποστήριξης.

Ὁ τρόμος ἢ ἡ ἀγωνία αὐξάνει σ' ἓνα τέτοιο ὕψος, ὥστε αὐτὸς ποὺ ὑποφέρει, μπορεῖ νὰ νοιώθει ὅτι ὁ ἑαυτὸς του δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα χαμένο σημεῖο στὸν κενὸ χῶρο, στὸν βαθμὸ ποὺ ὅλες οἱ κοινωνικὲς σχέσεις φαίνονται νὰ μὴν ἔχουν τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα προσωρινὸ κύρος. Τὸ ἔργο ποὺ δένει τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰ κοινότητα εἶναι φυγαλεὰς διάρκειας. Στὶς ἐρωτικὲς σχέσεις δὲν ἐγείρεται ποτὲ τὸ ἐρώτημα τοῦ καθήκοντος. Ἐκεῖνος ποὺ ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἀγωνία δὲν ἔχει σὲ κανένα ἐμπιστοσύνη, οὔτε θὰ ἰδρῦσει ἀπόλυτους δεσμοὺς μὲ κανένα ἄλλο πρόσωπο. Αὐτὸς ποὺ δὲν συμμετέχει σ' ἐκεῖνο πδὺ πράττουν οἱ ἄλλοι ἐγκαταλείπεται μόνος. Ἡ ἀπειλὴ νὰ θυσιασθεῖ κανεὶς, ἐγείρει τὴν αἴσθησις ὅτι ἔχει ἀπόλυτα κλονισθεῖ, γεγονός ποὺ τὸν ἐλαύνει ἔξω ἀπὸ τὴν κούφια προσωρινότητα σὲ κυνικὴ σκληρότητα καὶ ὕστερα σὲ ἀγωνία. Γενικὰ ἡ ζωὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἐμπληρὸς τρόμου.

Ἡ ἀγωνία παρεμβαίνει στὴ λειτουργία τῶν ποικίλων ἰδρυμάτων ποὺ ὑπάρχουν σὰν μέρος τῆς ζωικῆς τάξης, γιὰ νὰ καθησυχάζουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ τοὺς κάνουν νὰ ξεχνοῦν. Οἱ ὀργανισμοὶ αὐτοὶ ἔχουν σχεδιασθεῖ, γιὰ νὰ διεγείρουν μιὰν αἴσθησις συναδελφότητος. Ἡ κατασκευὴ ὑπόσχεται ἀσφάλεια στὰ μέλη της. Οἱ γιατροὶ ἐξετάζουν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ μιλοῦν μαζί τους ἢ μ' ἐκείνους ποὺ θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς κατελιημμένους ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ θανάτου. Τὰ ἰδρύματα ὅμως αὐτὰ λειτουργοῦν ἀποτελεσματικά, μόνον ὅταν τὰ πράγματα ἐξελίσσονται καλὰ μὲ τὸ ἄτομο. Ἡ ζωικὴ τάξις δὲν μπορεῖ νὰ διασκορπίσει τὸ φόβο, ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κλήρου κάθε ἀτόμου. Ἡ ἀγωνία αὐτὴ μπορεῖ νὰ τεθεῖ σὲ ἔλεγχον μόνον ἀπὸ τὸν περισσότερο ἐξηρμένο φόβο ποὺ νοιώθει ἡ ἀπειλούμενη ὑπαρξὴ μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐαυτότητας, γεγονός ποὺ προκαλεῖ μιὰ πανίσχυρη θρησκευτικὴ ἢ φιλοσοφικὴ ἔπαρση. Ὅταν παραλύει ἡ ὑπαρξὴ, ὁ φόβος τῆς ζωῆς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μεγεθυνθεῖ. Ἡ παντοδύναμη κυριαρχία τῆς ζωικῆς τάξης θὰ ἐξολοθρευθεῖ τὸν ἄνθρωπο σὰν ὑπαρξὴ, χωρὶς νὰ μπορεῖ ποτὲ νὰ τὸν λυτρώσει ἀπὸ τὸν φόβο τῆς ζωῆς. Εἶναι μάλιστα ἡ τάξις τῆς ζωικῆς τάξης νὰ γίνῃ ἀπόλυτη ποὺ προκαλεῖ ἓνα ἀνεξέλεκτο τρόπο γιὰ τὴ ζωὴ.

Τὸ πρόβλημα τῆς χαρᾶς στὴν ἐργασία.

Ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ἡ ἰσχυρογνώμων ἐπιμονὴ ἔχουν τὶς ἐλάχιστες τιμὲς τοὺς στὴ χαρὰ ἐκείνη ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἐργασία καὶ ποὺ χωρὶς αὐτὴ τὸ ἄτομο σὲ τελευταία ἀνάλυσις θὰ παρέλκε. Κατὰ συνέπεια, ἡ διατήρησις τοῦ αἰσθήματος χαρᾶς στὴν ἐργασία ἔχει καταστρεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ θεμελιώδη προβλήματα στὸν κόσμον τῆς τεχνικῆς. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ καὶ στιγμιαῖα γίνεται ἀντιληπτὸς ὁ ἐπείγων χαρακτήρας της, καὶ τότε τὸ αἶνιγμα παραμερίζεται. Διαρκῶς καὶ γιὰ ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινότητος εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνεπίλυτη.

Σὲ κάθε περίπτωσις ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἀνάγονται στὴ θέσις ἐκείνων ποὺ ἄ-

πλῶς ἔχουν νὰ ἐπιτελέσουν ἓνα προδιαγραφμμένο ἔργο, τὸ πρόβλημα τοῦ χάσματος μεταξύ τοῦ νὰ εἶσαι ἄνθρωπος καὶ ἐργαζόμενος διαδραματίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἀτομικὴ μοῖρα. Ἡ ζωὴ κάποιου ἀποκτᾷ μιὰ νέα ὑπεροχὴ καὶ ἡ χαρὰ τῆς ἐργασίας ἀναπτύσσεται σχετικὰ. Ἡ κατασκευὴ ἐκβιάζει τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ζωῆς σ' ἓνα ὅλο καὶ μεγαλύτερο ἀριθμὸ προσώπων. Γιὰ τὴν διασφάλιση ὅμως τῶν μέσων ζωῆς γιὰ ὅλους πρέπει νὰ διατηρηθοῦν τὰ ἐπαγγέλματα, ὅπου ἡ ἐργασία δὲν μπορεῖ ἀπλῶς νὰ κατανεμηθεῖ καὶ νὰ ἐπιτελεῖται μὲ ὁδηγίες κι' ὅπου τὸ πραγματικὸ ἐπίτευγμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθεῖ ἐπαρκῶς μὲ ἀντικειμενικὰ κριτήρια. Τὸ ἔργο ἐνὸς γιατροῦ, ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ, ἐνὸς ἱερέα κλπ. δὲν μπορεῖ νὰ ἐκλογικευθεῖ, καθὼς στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἐνδιαφερόμεθα μὲ τὴν ζωὴ τῆς ὑπαρξῆς. Στὰ ἐπαγγέλματα αὐτά, ποὺ ὑπηρετοῦν τὴν ἀνθρώπιν ἀτομικότητα, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπομόνωσης τῆς τεχνικοῦ κόσμου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς εἰδικευμένης ἱκανότητος καὶ ποσότητος τοῦ ἔργου, ἐπακολουθεῖ σὰν πρώτη καὶ συντρέχουσα συνέπεια ἡ ταυτόχρονη παρακμὴ στὸ πρακτικὸ ἐπάγγελμα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ζωικὴ τάξι ἀξιώνει ἀναπόφευκτα τὴν ἐκλογίκευσιν τῶν ὑλικῶν μέσων ποὺ ἔχει στὴν διάθεσίν της. Στὰ ἐπαγγέλματα ὅμως ποὺ ἀναφέρομαι τώρα, ζωτικὸ ἐρώτημα εἶναι, μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ μπορεῖ νὰ φθάσει ἡ διεργασία αὐτὴ τῆς ἐκλογίκευσης καὶ μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ αὐτοπεριορίζεται, γιὰ νὰ ἀφήσει εὖρος δράσης στὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ ὄχι στὴν τυφλὴ ὑπακοή ὁδηγίων. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ χαρὰ ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἐργασία ἀναπτύσσεται ἀπὸ μιὰν ἀρμονία μεταξύ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καὶ τῆς δραστηριότητος, ὅπου οἱ πράττοντες ἀφοσιώνονται χωρὶς ἐπιφύλαξιν, ἐπειδὴ αὐτὸ ποὺ γίνεται, τὸ πράττουν γιὰ τὸ ὅλο. Ἡ χαρὰ αὐτὴ τῆς ἐργασίας ἐξολοθρεύεται, ὅταν ἡ λειτουργία τῆς παγκόσμιας τάξεως εἶναι τέτοιας φύσεως, ὥστε στὴν διαίρεσιν τοῦ ὅλου σὲ μερικὲς λειτουργίες αὐτοὶ ποὺ τίς ἐπιτελοῦν εἶναι ἀδιάφορα ἀντικαταστάσιμοι.

Ὅταν συμβαίνει αὐτό, ἡ ἰδέα τοῦ ὅλου παρακμάζει. Αὐτὸ ποὺ προηγουμένως ἀξίωνε τὴν στήριξιν ὅλου τοῦ εἶναι στὴν συνέχεια τῶν δημιουργικῶν ἐπιτευγμάτων, ἔχει τώρα ἀπλῶς ὑποβαθμισθεῖ σ' ἓνα ἀπλὸ πάρεργο. Σήμερα ἡ ἀντίστασιν ἐκείνων ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν γνήσια ἐκπλήρωσιν ἐνὸς ἐπαγγελματικοῦ ἰδανικοῦ, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι διασπαρμένη καὶ ἀνίκανη, καὶ μάλιστα φαίνεται νὰ τελεῖ σὲ παρακμὴ ἀκατάπαυτα καὶ ἀναπόφευκτα. Σὰν παράδειγμα, ἐπιτρέψατέ μου ν' ἀναφερθῶ στὴν μεταβολὴ ποὺ πραγματοποιήθηκε στὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα. Εὐρύτατα οἱ πάσχοντες ἀντιμετωπίζονται τώρα σὰν μάζες σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς ἐκλογίκευσης, ἀποστέλλονται στὰ ἰδρύματα γιὰ τεχνικὴ θεραπεία, οἱ ἀσθενεῖς κατατάσσονται σὲ ὁμάδες καὶ ἀναφέρονται σ' αὐτὸ ἢ σ' ἐκεῖνο τὸ ἐξειδικευμένο τμήμα. Ἔτσι ὅμως ὁ ἀσθενὴς ἀποστερεῖται τὸ γιαιτρό του. Ἡ ὑπόθεσιν εἶναι, ὅτι, ὅπως κάθε τι ἄλλο, ἡ ἱατρικὴ θεραπεία ἔχει τώρα μετατραπῇ σ' ἓνα εἶδος κατασκευαζόμενου ἀντικειμένου. Γίνεται προσπάθεια ἀντικατάστασιν τῆς προσωπικῆς ἐμπιστοσύνης στὸν γιαιτρό ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνην στὸ θεραπευτικὸ ἴδρυμα. Ἀλλὰ τόσο ὁ γιαιτρός ὅσο καὶ ὁ ἀσθενὴς ἀρνοῦνται νὰ ἐπιτρέψουν στοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ὅπως τεθοῦν στὴν «ζώνη μεταφορᾶς» ἐνὸς ὀργανισμοῦ. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ ὑπηρεσία ἀμεσης βοήθειας, σὲ περιπτώσεις ἀτυχημάτων, λειτουργεῖ, ἀλλὰ ἡ ζωικὴ ἱατρι-

κὴ βοήθεια ποὺ δίδεται ἀπὸ τὸν γιατρό στὸν ἄρρωστο στὴν συνέχεια τῆς ζωῆς του καθίσταται ἀδύνατη μὲ τὴν μέθοδο τῆς «ζώνης μεταφορᾶς», ποὺ ἰσχύει στὰ ἐργαστήρια. Ἀναφύεται μιὰ γιγαντιαία «ἐπιχείρηση» ἱατρικῆς πρακτικῆς μὲ τὴν μορφή τῶν ἰδρυμάτων, τῶν γραφειοκρατιῶν, ἕνα κωδικοποιημένο σύστημα ὑλικῶν ἐπιτευγμάτων. Ἡ κλίση ἐφαρμογῆς μιᾶς νέας, νεώτερης καὶ νεώτατης μεθόδου θεραπείας στὴν πλειονότητα τῶν ἀσθενῶν συμπίπτει μὲ τὴν ὀργανωτικὴ θέληση τῶν μαζῶν, ποὺ ἔχουν ἐκπαιδευθεῖ στὰ σχολεῖα τῆς σύγχρονης τεχνικῆς — μὲ τὴν θέληση ἐκείνων ποὺ διατείνονται (κυρίως κάτω ἀπὸ τὴν πίεση πολιτικῆς ἐκτιμήσεως) ὅτι μποροῦν νὰ θεραπεύουν τοὺς πάντες. Ἡ «ἐπιχείρηση» ἔχει λάβει τὴ θέση τῆς ἀτομικῆς φροντίδας. Θὰ ἐφαίνετο, ὅτι, ἂν τὸ βῆμα αὐτὸ ἀκολουθεῖ στὸ λογικὸ τοῦ συμπέρασμα, ὁ ἀπόλυτα ἐκπαιδευμένος καὶ πολιτισμένος ἱατρός, ποὺ ὄχι μόνον ὑποστηρίζει τὰ λόγια του σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικὴ του εὐθύνη ἀλλὰ προϋποθέτει μιὰ τέτοια εὐθύνη, καὶ ποὺ κατὰ συνέπεια μπορεῖ ν' ἀσχοληθεῖ μ' ἕνα περιορισμένο ἀριθμὸ πασχόντων (καθὼς μόνον μ' ἕνα ὀρισμένο ἀριθμὸ μπορεῖ ὁ γιατρός νὰ ἀποκατάστησει προσωπικὴ ἐπαφή), εἶναι πιθανὸν νὰ ἐκλείψει. Ἡ οὐμανιστικὴ χαρὰ στὴν ἐξάσκηση ἑνὸς ἐπαγγέλματος ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὴν χαρὰ τῆς ἐργασίας, ποὺ προκύπτει ἀπὸ πρακτικὰ ἐπιτεύγματα στὴν σφαῖρα ὅπου τὸ ρῆγμα μεταξὺ ἑαυτότητας καὶ ἐργαζομένου ἔχει δημιουργηθεῖ. Τὸ ρῆγμα αὐτό, ἀναπόφευκτο στὶς ἄλλες σφαῖρες δραστηριότητος, κυριαρχεῖ παρόμοια στὸ ἐπίτευγμα. Στὴν ἀπορρόφηση τῆς ἱατρικῆς δραστηριότητος στὴ ζωικὴ τάξη ἐπιβάλλονται ἀναπόφευκτοι περιορισμοί. Ἡ δημόσια ὀργάνωση τῶν ἐπιτευγμάτων διασπᾶται, ὅταν γίνεται κατάχρηση.

Ἡ μέγιστη ἐκμετάλλευση τῶν πλεονεκτημάτων τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν παραπλανᾷ τόσο τὸν γιατρό ὅσο καὶ τὸν ἀσθενῆ. Ἐμφανίζεται μιὰ τάση συμπερίληψης στὸν κατάλογο τῶν ἀσθενῶν γιὰ τὴν ἀπόλαυση τῶν εὐεργετημάτων τῆς ἀσθενείας. Ὁ γιατρός τείνει νὰ θεραπεύει τὸν εὐρύτερο ἀριθμὸ ἀσθενῶν μὲ ἀστραπιαία ταχύτητα, καθὼς μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ κερδίσει τὴ ζωὴ του ἐν ὄψει τῶν μηδαμινῶν ἀμοιβῶν ποὺ καταβάλλονται γιὰ τὶς ὑπηρεσίες ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν πασχόντων. Ἐχουν καταβληθεῖ προσπάθειες τερματισμοῦ τῶν καταχρήσεων τοῦ συστήματος μὲ τὴν διεύρυνση τῆς νομοθεσίας καὶ τοῦ ἐλέγχου, ποὺ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμά τους νὰ περιορισθοῦν ἀκόμη περισσότερο οἱ δυνατότητες τοῦ ἔργου αὐτοῦ σὲ σύγκριση μὲ τὸ ἔργο ἑνὸς ἀληθινοῦ γιατροῦ. Πάνω ἀπ' ὅλα ὁμως, ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι πραγματικὰ ἄρρωστοι, τὸ βρίσκουν ὅλο καὶ λιγότερο δυνατό νὰ ἔχουν τὴν πίστη ὅτι θεραπεύονται ἀπόλυτα, ἐπιστημονικὰ καὶ σὲ λογικὴ βάση ἀπὸ ἕνα γιατρό, ποὺ ἔχουν τεθεῖ στὴν διάθεση του τώρα ὅλες οἱ ὑπηρεσίες. Ὁ ἄνθρωπος σὰν ἀσθενὴς φαλκιδεύει τὰ δικαιώματά του, ὅταν δὲν ὑπάρχουν πιά πραγματικὰ γιατροί, ἐπειδὴ ἡ κατασκευὴ ποὺ σχεδίασε νὰ τοὺς θέσει στὴ διάθεση τῶν μαζῶν, ἔχει κάνει ἀδύνατη τὴν ὑπαρξὴ ἀληθινῶν ἱατρῶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν λειτουργία της.

Ἡ σπουδὴ ἄλλων ἐπαγγελμάτων θὰ ἔδειχνε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πόσο ἀπειλεῖται παγκόσμια ἡ οὐσία τους ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἐξελίξεις. Κατὰ θεμελιώδη τρόπο ἡ καταστροφή αὐτὴ τῆς ἐπαγγελματικῆς χαρᾶς στὴν ἐργασία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ζωικῆς τάξης, ποὺ, στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, δὲν μποροῦν

νά κάνουν κάτι, αλλά μπορούν εύκολα νά εξολοθρευσουν αυτό που είναι ἀναπόφευκτο. Τότε προκύπτει ἡ βῆθιά δυσανασχέτηση τοῦ ἀτόμου, πού λεηλατεῖται ἀπὸ τίς δυνατότητές του, τοῦ ἱατροῦ καὶ τοῦ ἀσθενοῦς, τοῦ δασκάλου καὶ τοῦ μαθητοῦ κ.ο.κ. Ὅσονδῆποτε ὅμως σθεναρὰ καὶ νά ἐργάζονται ἢ νά ὑπερεργάζονται, ἐξακολουθοῦν νά στεροῦνται τὴν συνείδηση τῆς ἀληθινῆς πληρότητος. Ὅλο καὶ περισσότερο βρίσκομε, ὅτι αὐτὸ πού ὑπάρχει μόνο σὰν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, μετασχηματίζεται σὲ συλλογικὴ ἐπιχείρηση στὴν ἐλπίδα ἐπίτευξης ἐνὸς ἀόριστα συλλαμβανόμενου σκοποῦ μὲ συλλογικὰ μέσα καὶ προφανῶς μὲ τὴν πίστη ὅτι οἱ μάζες μπορούν νά ἱκανοποιηθοῦν, σὰν νά συνέθεταν ἓνα κυρίαρχο εἶδος προσώπου. Ὡ-
χριοῦν τὰ ἰδεώδη τοῦ ἐπαγγέλματος. Οἱ ἐπαγγελματίες ἀφοσιώνονται σὲ ἰ-
διαίτερους σκοποὺς, σχέδια καὶ ὀργανισμούς. Ἡ ἰσοπέδωση πού ἐπέρχεται, ἀγγίζει τὸ ὕψος τῆς, ὅταν τὰ ἰδρύματα φαίνονται νά βρίσκονται σὲ τέλεια τε-
χνικὴ τάξη, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι πού ἐργάζονται σ' αὐτὰ δὲν μπορούν ν' ἀναπνεύ-
σουν.

Τὸ ἄθλημα

Τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης σὰν μορφή ζωτικότητας βρίσκει τὸ εὖ-
ρος του στὰ σπόρ, ἐνῶ σὰν ἵχνος ἱκανοποίησης τῆς ἄμεσης ζωῆς παίρνει τὴν
θέση του στὴν πειθαρχία, στὴν εὐστροφία, στὴν ἐπιδειξιότητα. Μὲ τίς σωματι-
κὲς δραστηριότητες, ὑποκείμενες στὸν ἔλεγχο τῆς θέλησης, ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ
θάρρος ὑποστηρίζονται, ἐνῶ τὸ ἄτομο πού ζητᾷ ἐπαφή μὲ τὴ φύση, ἔλκεται
ἐγγύτερα στὶς στοιχειώδεις δυνάμεις τοῦ σύμπαντος.

Τὸ ἄθλημα σὰν ἓνα μαζικὸ φαινόμενο, ὀργανωμένο σὲ ὑποχρεωτικὲς
γραμμές, σὰν ἓνα παιχνίδι πού ἐξελίσσεται σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα, παρέχει
διέξοδο γιὰ τίς παρορμήσεις, πού διαφορετικὰ θὰ ἔθεταν σὲ κίνδυνο τὴν κα-
τασκευή. Καταλαμβάνοντας τὸ χρόνο τῆς ἀναψυχῆς τους, διατηρεῖ τίς μάζες
ἡσυχες. Πρόκειται γιὰ τὴν θέληση τῆς ζωτικότητος μὲ τὴν μορφή κίνησης
στὸν καθαρὸ ἀέρα καὶ στὸν ἥλιο, πού ἐλαύνει στὴν κοινοτικὴ αὐτὴ ἀπόλαυση
τῆς ζωῆς. Δὲν ἔχει θεωρητικὴ σχέση μὲ τὴ φύση, σὰν ἓνας γρίφος πού πρέπει
νὰ διαφωτισθεῖ, καὶ θέτει τέρμα στὴν γόνιμη μοναξιά. Ἡ ἐξάσκηση τοῦ ἀντα-
γωνιστικοῦ ἐνστίκτου ἢ ἡ ἐπιθυμία τῆς ὑπεροχῆς στὸ ἄθλημα ἀπαιτεῖ τὴν με-
γαλύτερη ἐπιδειξιότητα, ἐνῶ ὁ κάθε ἀνταγωνιζόμενος ἐπιθυμεῖ νὰ καθιερώσει
τὴν ὑπεροχή του ἐναντι τῶν ἄλλων. Γιὰ ἐκείνους πού ἐμψυχώνονται ἀπὸ τὴν
παρόρμηση αὐτή, τὸ σημαντικότερο εἶναι νὰ παρουσιάσουν ἓνα ρεκόρ. Ἡ
δημοσιότητα καὶ τὸ χειροκρότημα εἶναι οὐσιώδη. Ἡ ἀνάγκη συμμόρφωσης
στοὺς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ ἐγκαθιδρύει τὴν ὑπακοή στὴν καλὴ μορφή, πού
χάρη σ' αὐτὴν οἱ κανόνες τοῦ πραγματικοῦ ἀγῶνα τῆς ζωῆς τηροῦνται παρό-
μοια, διευκολύνοντας ἔτσι τὴν κοινωνικὴ ἐπικοινωνία.

Τὰ ἐγχειρήματα ἀτόμων δὲν προβάλλουν αὐτὸ πού εἶναι ἀνεπίτευκτο γιὰ
τίς μάζες, ἀλλὰ αὐτὸ πού οἱ μάζες θαυμάζουν σὰν ἡρωισμό καὶ νοιώθουν ὅτι
οἱ ἴδιες θὰ τὸ ἔκαναν, ἂν μπορούσαν. Διακινδυνεύουν τὴ ζωὴ τους μὲ πρότυ-
πα, ὅπως τὴν ἀναρρίχηση σὲ βουνά, σὰν κολυμβητές, σὰν ἀεροπλόοι, σὰν
μποξέρ. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ εἶναι θύματα, καὶ ἐν ὧσιν τῶν ἐπιτευγμάτων τους οἱ

μάζες ενθουσιάζονται, παροξύνονται και ίκανοποιούνται, καθώς εμπνέονται
 όλοι με την μυστική έλπίδα ότι οι ίδιοι ίσως μπορέσουν να κάνουν εξαιρετικά
 κατορθώματα.

“Ένας παράγοντας όμως, συνεργαζόμενος στην προαγωγή της εὐφροσύνης στὰ ἀθλήματα, μπορεί νὰ εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ στὴν κλασσικὴ πηγὴ ἀναντίρρητα βοήθησε στὴν συγκέντρωση τοῦ πλήθους σὲ θεάματα μονομαχιῶν, δηλαδή στὴν χαρὰ, ποὺ γίνεται αἴσθηση μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ κινδύνου καὶ τὴν ἐξολόθρευση προσώπων ἀπομακρυσμένων ἀπὸ τὸν ἄμεσο κλῆρο τοῦ θεατοῦ. Κατὰ παρόμοιο τρόπο ἡ ἀγριότητα τοῦ πλήθους ἐκδηλώνεται ἐπίσης σὲ μιὰ ἱκανοποίηση μὲ τὴν ἀνάγνωση ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων, σ’ ἓνα πυρετῶδες ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς περιγραφές ἀπὸ δίκες ἐγκληματιῶν, σὲ μιὰ ροπὴ πρὸς τὸ παράλογο, τὸ πρωτόγονο καὶ τὸ σκοτεινὸ. Στὴν διαύγεια τῆς λογικῆς σκέψης, ὅπου τὸ κάθε τι εἶναι γνωστὸ ἢ ἀναντίρρητα μπορεί νὰ γνωσθεῖ, ὅπου ἡ μοῖρα ἔπαυσε νὰ ἐπικρατεῖ καὶ παραμένει μόνο ἡ τύχη, ὅπου (σὲ πείσμα κάθε δραστηριότητος) τὸ σύνολο γίνεται ἀνυπόφορα ἀνιαρὸ καὶ ἀπόλυτα ἐστερημένο ἀπὸ κάθε μυστήριον — παρακινεῖται ἐκεῖνοι ποὺ δὲν πιστεύουν καὶ ὅτι ἔχουν κάποια μοῖρα νὰ καθιερώνουν δεσμοὺς μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ τοῦ σκοτεινοῦ τῆς ἀνθρώπινης ὥθησης πρὸς τὴν δελεαστικὴ θεώρηση ἐκκεντρικῶν δυνατοτήτων. Ἡ κατασκευὴ βλέπει σ’ αὐτό, ὅτι ἡ παρόρμησις αὕτῃ πρέπει νὰ ἱκανοποιηθεῖ.

‘Ακόμη κι’ ἔτσι οἱ δραστηριότητες τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου στὸ ἄθλημα δὲν γίνονται πλήρως εὐσύλληπτες μὲ τὴν κατανόηση ἐκείνου ποὺ τὰ μαζικὰ αὐτὰ ἐνστικτα, ὅπως αὐτὸ ποὺ ἀναφέραμε, μποροῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὸ ἄθλημα. Στὴν ἔξαρση γιὰ τὸ ἄθλημα σὰν ὀργανωμένη ἐπιχείρηση, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐκβιαζόμενος σ’ ἓνα μηχανισμό ἐργασίας δὲν ἀναζητᾷ τίποτα ἄλλο παρὰ κάτι τὸ ἰσοδύναμο πρὸς τὴν ἄμεση ὥθηση αὐτοσυνητήρησης, διακρίνομε, ὅπως πιστεύομε, στὸ κίνημα τῶν ἀθλημάτων κάτι ποῦ παρ’ ὅλα αὐτὰ εἶναι μεγάλο. Τὸ ἄθλημα δὲν εἶναι μόνο παιχνίδι καὶ ἐπίτευξη ρεκόρ, ἀλλὰ εἶναι ὑψηπετές καὶ ἀνανεωτικό. Σήμερα ἐπιβάλλει στὸν καθένα τὶς ἀπαιτήσεις του. Ἀκόμα καὶ μιὰ ὑπερβολικὰ ἐπιτηδευμένη ζωὴ σταματᾷ ἐνώπια στὰ ἀθλήματα κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ φυσικοῦ κινήτρου. Ὅρισμένοι μάλιστα συγκρίνουν τὰ ἀθλήματα τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων μὲ ἐκεῖνα τῶν ἀρχαίων καιρῶν. Τότε ὅμως τὸ ἄθλημα, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, ἀποτελοῦσε μιὰ ἔμμεση συμμετοχὴ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου στὴ θεία του ρίζα — καὶ γι’ αὐτὸ δὲν γίνεται πιά καμμιά σκέψη σήμερα. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦν νὰ ἐκφρασθοῦν κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, τὸ ἄθλημα γίνεται μιὰ φιλοσοφία. Οἱ ἄνθρωποι ἐξεγείρονται κατὰ τοῦ περιορισμοῦ, τῆς στεγανοποίησης, τοῦ περικοχίσματος, καὶ ἐπιζητοῦν ἀνακούφιση στὸ ἄθλημα, ἔστω καὶ ἂν στερεῖται ὑπερβατικῆς οὐσιαστικότητας. Ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμπεριέχει τὸ ὑψηπετές αὐτὸ στοιχεῖο-ἠθελημένα ἀσυνείδητο, ἔστω χωρὶς κοινοτικὴ συγκράτηση σὰν πρόκληση τοῦ ἀπολιθωμένου παρόντος.

Τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἀξιώνει τὰ δικαιώματά του, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ κατασκευὴ ἀνηλέγτα ἐκμηδενίζει τὸν ἕνα ἄνθρωπο μετὰ τὸν ἄλλο. Τὸ σύγχρονο ἄθλημα κατὰ συνέπεια ἀναπτύσσεται σὲ μιὰ αὖρα, πού, ἔστω κι ἂν οἱ ἀντί-

στοιχεις ιστορικές ρίζες διαφέρουν, τὸ κάνει συγγενικὸ μὲ τὰ ἀθλήματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ὅταν δεσμεύεται μὲ ἀθλήματα, δὲν γίνεται στὴν πραγματικότητα Ἑλληνας, ἀλλὰ ταυτόχρονα δὲν εἶναι φανατικὸς στὰ ἀθλήματα. Τὸν βλέπομε, ὅταν ἀσχολεῖται μὲ σπόρ, σὰν ἓνα ἄνθρωπο, ποὺ σφιγμένος στὸ στενόχωρο γιλέκο τῆς ζωῆς, σὲ συνεχῇ κίνδυνο, σὰν νὰ καταπιάνετο μὲ ἐνεργὸ πόλεμο, δὲν συντρίβεται παρ' ὅλα τοῦτα ἀπὸ τὸν πιὸ ἀνυπόφορο κλῆρο του, ἀλλὰ ἐπιφέρει ἓνα χτύπημα γιὰ χάρη του, εἶναι ὀρθίος νὰ ἐκσφενδονίσει τὸ κοντάρι του.

Ἄλλὰ ἀκόμη κι' ἂν τὸ ἄθλημα ἐπιβάλλει σὲ κάποιον τὰ ὅρια στὴν ἐκλογικευμένη ζωϊκὴ-τάξη, μὲ τὸ ἄθλημα καὶ μόνο ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ κερδίσει τὴν ἐλευθερίαν του· ὄχι μόνο διατηρώντας τὸ σῶμα του σὲ καλὴ κατάσταση, ἀλλὰ ἰπτάμενος ψηλὰ μὲ ζωτικὸ θάρρος καὶ ὄντας προσεχτικὸς στὴν διεξαγωγὴ τοῦ παιχνιδιοῦ, μπορεῖ νὰ ξεπεράσει τὸν κίνδυνο ἀπώλειας τοῦ ἑαυτοῦ του.

4. Ἀδυναμία μιᾶς σταθερῆς ζωϊκῆς - τάξης.

Ἄν ἡ ζωὴ θὰ μπορούσε νὰ διευθετηθεῖ ἱκανοποιητικὰ, θὰ προϋπέθετε κανεῖς τὴν δυνατότητα μιᾶς σταθερῆς ζωϊκῆς τάξης. Εἶναι ὅμως φανερό, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸς ἓνας τέτοιος σταθερὸς ὅρος. Ἡ ζωὴ, οὐσιαστικὰ ἀτελὴς καθὼς εἶναι καί, ὅπως γνωρίζομε, ἀνυπόφορη, ἀναζητᾷ συνεχῶς ν' ἀναμορφώσει τὴ ζωϊκὴ τάξη κάτω ἀπὸ νέες μορφές.

Οὔτε ἀκόμη καὶ ἡ τεχνικὴ κατασκευὴ μπορεῖ νὰ πετύχει τελειότητα. Μποροῦμε νὰ συλλάβομε τὰ ἄχρηστα σὰν τὸν τύπο καὶ τὴν οὐσία ἐνὸς γιγάντιου ἐργοστασίου διοικουμένου ἀπὸ τὶς μάζες τῆς ἀνθρωπότητος. Στὸν πλανήτη, ὅπως συλλαμβάνεται ἔτσι, δὲν θὰ παραμείνει τίποτα καθαρὰ καὶ ἄμεσα φυσικό. Τὸ ὑλικό, ποὺ ἀπὸ αὐτὸ ἔχει συγκροτηθεῖ ἡ κατασκευὴ, θὰ εἶναι ἀσφαλῶς ἓνα δῶρο τῆς φύσης, ἀλλὰ, καθὼς ἔχει ἐφαρμοσθεῖ σὲ ἀνθρώπινους σκοποὺς, θὰ καταναλωθεῖ καὶ δὲν θὰ ἔχει ἀνεξάρτητη ὕπαρξη. Ἡ μόνη οὐσία ποὺ θὰ παραμείνει στὸν κόσμον, θὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔχει ἤδη διαπλασθεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἴδιος ὁ κόσμος θὰ μοιάζει μὲ ἓνα τεχνητὸ τοπίο, συνιστάμενο ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη αὐτὴ κατασκευὴ στὸ χῶρον καὶ στὸν χρόνον, ἓνα μοναδικὸ προϊόν ποὺ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ μέρη του θὰ διατηρεῖται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἄλλο, μὲ τὰ ἀκατάπαυτα ἐργαζόμενα μέσα ἐπικοινωνίας. Οἱ ἄνθρωποι θὰ δεσμεύονται στὴν κατασκευὴ, γιὰ νὰ συνεχίσουν μὲ τὴν ἐνωμένη ἐργασία τους νὰ ἐξασφαλίζουν τὶς ζωϊκὲς ἀνάγκες. Ἔτσι θὰ ἐπιτευχθεῖ ἓνας σταθερὸς ὅρος. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ὅλη ἡ ὕλη καὶ ὅλη ἡ ἐνέργεια στὸν κόσμον θὰ χρησιμοποιεῖται διαρκῶς χωρὶς ἐπιφύλαξη. Ὁ πληθυσμὸς θὰ ἐρρυθμίζετο μὲ τὸν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων. Οἱ ἐπιστῆμες τῆς εὐγονικῆς καὶ τῆς υἱείας θὰ ἐβλεπαν σ' αὐτό, ὅτι γεννῶνται τὰ κατὰ τὸ δυνατόν καλύτερα ἀνθρώπινα ὄντα. Οἱ ἀσθένειες θὰ ἐκμηδενίζοντο. Θὰ ὑπῆρχε μιὰ σχεδιασμένη οἰκονομία, ὅπου οἱ ἀνάγκες ὅλων θὰ ἱκανοποιοῦντο μὲ ὑποχρεωτικὴ κοινωνικὴ ὑπηρεσία. Δὲν θὰ ἐλαμβάνετο καμμιά ἄλλη ἀπόφαση. Στὸν κύκλον τῶν γενεῶν τοῦ μέλλοντος τὸ κάθετι θὰ ἐσυνεχίζετο ἀμετάβλητο. Χωρὶς ἀγῶνα καὶ χωρὶς τὴν γεύση τοῦ κινδύνου θὰ προσφέροντο οἱ χαρὲς τῆς ζωῆς γιὰ ὅλους μὲ ἀμετάβλητες κατανομές, μὲ τὴν δαπάνη μικρῆς ἐργασίας καὶ μὲ ἄνετες δυνατότητες ἀναψυχῆς.

(Συνεχίζεται)

[Μεταφράζει ὁ ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ]

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεῖνὰ μὲν, δίκαια δέ.

ΠΡΩΤΑ ΤΑ ΧΡΕΗ — γιὰ τὸν κ. Δημ. Βαλασκαντζή

Στὸ περιοδικό σας, τεύχος 79, ἀναδημοσιεύοντας δύο ἀρθρίδιά μου (ἀπ' τὸ Δαυλὸ — 40), σχολιάζετε «στριφνὸ» τὸ σκεπτικό μου καὶ... «κομποδιασμένη» τὴν φρασεολογία μου. Δὲν εἶναι πρὸς θάνατον. Ὅμως ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ... «κομποδιασμένη φρασιολογία (sic) καὶ τόσα ἄλλα (λογουχάριν τὰ πολὺ χαριτωμένα σας «στιχοπλοκισμένα ποιήματα» — sic) μὲ ὑποψιάζουν πὼς σᾶς πέφτει στριφνὸ ἀκόμα καὶ τὸ «Φεγγαράκι μου λαμπρό...», σᾶς ὑπενθυμίζω πὼς ἀναποδογυρισμένο καράβι στὴν ἐφημερίδα δὲν σημαίνει ντὲ καὶ καλὰ.. ναυάγιο!

Σχετικὰ μὲ τὸν ἰσχυρισμό σας, ἐξ ἄλλου, «Δὲν μᾶς ἀφορᾷ ὁ Σιμόπουλος» (sic — εἶδατε τὰ... ναυάγια;) «ἀλλὰ ὁ σιμπουλισμός» (ὑπερτονίζοντας, μὲ κατάφωρη πειθῶ, πὼς βάλλετε ἐναντίον ὄχι προσώπων, δῆθεν, ἀλλὰ θεσμῶν, καταστάσεων κ.λπ.), εἰσθε ἀκριβῆς κατὰ τὸ βαθμὸν ἐπαφῆς σας μὲ τὰ πράγματα... Ὅσο γιὰ τὰ λοιπὰ, δὲν φαίνεται ἐπαρκὴς ἡ καλὴ σας πρόθεσις νὰ σώσετε τὴν «Ἑταιρία» καὶ τὴν... πατρίδα — παρὰ τὴν ἀθάνατη σιγουριά σας πὼς «κάνετε ὅ,τι σᾶς ἀναλογεῖ». Πολὺ περισσότερον ποὺ σᾶς ἐνοχλεῖ ὄχι ἢ ὑπαρξίς τῶν γνωστῶν ἐπιτροπῶν (ἀγορᾶς βιβλίων, βραβείων, συντάξεων...) ἀλλὰ τὸ ὅτι κυριαρχεῖ σ' αὐτέες ὁ κ. Σιμόπουλος — ὄχι ποὺ καταληστεύεται ὁ λαός, ἀλλὰ ποὺ σὲ σᾶς φθάνουν μόνο «ψίχουλα» ἀπ' τὸ... παντεσπάνι...

Ἀναδημοσιεύετε λοιπόν, ἂν σᾶς βολεύουν οἱ ἐκτιμήσεις καὶ ἀναλύσεις μου, μὰ μὴ σχολιάζετε κείμενά μου — τουλάχιστον πρὶν σᾶς τὰ ἐξηγήσει κάποιος ποὺ μπορεῖ νὰ διαβάσει προσεκτικὰ.

Δὲν εἰσθε ὁ στόχος μου, κ. Βαλασκαντζή. Καὶ δὲν θὰ γίνετε ποτέ.

ΤΟ ΨΑΡΙ ΣΤΗ ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΘΑΛΑΣΣΑ — Ρίτσος καὶ Ἀριστερά

Στὸ προηγούμενο τεύχος, ἀπὸ ἄλλη Στήλη, διατυπώσαμε τὶς ἀντιδράσεις μας γιὰ τὸ μηδενικὸ καὶ ἐπαίσχυντο βιβλίο τοῦ κ. Γιάννη Ρίτσου «Ἴσως νὰ 'ναί κι ἔτσι». Τοῦτο, ἐπειδὴ, κατὰ τὴν ἀντίληψί μας, καθὼς θὰ διαβαστεῖ ἄγρια ἀπ' ὅλη τὴν νεολαίαν μέσης ἐκπαίδευσης (τουλάχιστον!), θὰ βλάψει ἀνυπολόγιστα τὴν παραπαίουσα ἐλληνικὴ κοινωνία (τὶ λέω: θὰ «κόψει τὰ πόδια» τῶν δυστυχῶν γεννητόρων) — στὸ μέτρο τῆς ἐωσφορικᾶ καὶ μοιραίως ἀβανταδόρικα ὑποδανιζόμενης διεκδίκησης γιὰ ὄλο καὶ λιγότερη «καταπίεσι», γιὰ ὄλο καὶ περισσότερη «ἀπελευθέρωσι»...

Σήμερα γιὰ τὸ ἴδιο βιβλίο ἐκθέτουμε σχόλια ἐπὶ διανοούμενων ὄχι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετου, πρὸς τὸν συγγραφέα του, πολιτικοῦ χώρου, μὲ σκοπὸ νὰ καταδείξουμε θριαμβεύουσα τὴ λογικὴ τοῦ Καραγκιόζη — καθ' ἣν ὁ ἴδιος δικαιοῦται νὰ κερδίζει τὴν κοντσίνα, μὰ ποὺ ἡ τράπουλα εἶναι.. δική του!

Εὐθέως λοιπόν: Φρονοῦμε πὼς, ἀντὶ ν' ἀπορρίπτεται καὶ καταδικάζεται τὸ ἐκτρωματικό καὶ κατὰπτυστο βιβλίο ἀπεριφράστως, ἀντὶ ν' ἀποκαλύπτεται καὶ ξεμπροστιάζεται ἀπροσχημάτιστα ὁ σκοτεινὸς σκοπὸς τοῦ συγγραφέως, τουτέστι ἡ ἐξώθησις τῶν νέων στὴν ὁμοφυλοφιλία, ἀντίθετα, ἐπιδιώκεται εὐλογητικὰ ἓνα πέρασμα «ντούκου», ἢ ἀπὸ μέρους τῆς Μειζονος Ἀριστερᾶς συγκάλυψις τοῦ σκοποῦ — ὑπάρχουν, ἢ ἐλέγχονται χλιαρά, ἀναφορὲς στό... «ἀπέραντο ἥθος τοῦ Ρίτσου» ἢ στὴν «ὕψηλὴ ποιότητα τοῦ ποιητῆ» καί, φυσικά, στὴν «πολιτικὴ του ταυτότητα». Κύριε ἐλέησον! (Ποὺ θὰ εἰπεῖ πὼς ὁ ἀπὸ χέρι «ἀγωνιστής» κ. Ρίτσος βεβαιώνεται ἀπὸ χέρι ὑπεράνω ἐλέχου καὶ κριτικῆς)!

Μὰ νὰ οἱ θέσεις τῶν ἐπὶ διανοομένων («ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ», 120) καὶ τὰ δικά μας σχόλια κατὰ περίπτωσι. Ἡ ἔμφασις, ὅπου, δική μας:

Τῆς Ἑλλῆς Ἀλεξίου

«... Ἀλλὰ τὸ νὰ βγαίνουνε δύο κριτικοὶ καὶ νὰ ἔναι κι οἱ δύο τῆς Ἀριστερᾶς καὶ νὰ ἔναι κι ὁ συγγραφέας τῆς Ἀριστερᾶς καὶ ν' ἀλληλοτρῶγονται εἶναι μιά, τὸ λιγότερο, ἀσχημία πού ἐμένα τουλάχιστον μ' ἐνοχλεῖ. Τὰ βιβλία τοῦ Ρίτσου τὰ εἶδα, τὰ διάβασα, δὲν αἰσθάνθηκα τὴν ἀνάγκη νὰ γράψω κριτική. Δὲν εἶμαι κριτικὸς καὶ δὲν ἔχω βέβαια καθῆκον νὰ γράψω κριτική...» [Δεινίας: *Παρά ταῦτα ἡ κ. Ἀλεξίου ὀρκίζεται: «... κάνω στὸ ἔργου μου καταγγελία τῶν ἀδυναμιῶν τῆς κοινωνίας...». Αὐτὸ προφανῶς σημαίνει πῶς, γιὰ τὴν κ. Ἀλεξίου, «ἀδυναμία τῆς κοινωνίας» εἶναι πού ὁ κακὸς ἐργοδότης ἐκμεταλλεύεται τὸν καλὸν ἐργάτην. Ποτέ πού ὁ καλὸς ἐργάτης παίρνει «τριακόσια» ἀπ' τὸν φουκαρὰ τοῦ 3 x 4 «αὐθαίρετου» (γιὰ νὰ τὰ κουμπήσει τὸ βράδυ στὸ μπαρμποῦτι — κατὰ πού ἡ «ἀτιμὴ κερωνιά» τὸν ὑποχρεώνει. Ποτέ πού τὰ «καμάκια» ἐμπορεύονται τὸν συζητήσιμο ἀνδρισμὸ τοὺς Ρόδο καὶ Μύκονο (ὅλα παιδιὰ, ὡς γνωστὸν... Ἀναβρύτων καὶ Κολλεγίου — ἐργοδοτῶν, καρχαριῶν κ.λπ.). Ποτέ, λέγω, πού ὁ κ. Ρίτσος δυναμιτίζει ὅ,τι ἀπομένει ἀπ' τὰ θεμέλια τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας στ' ὄνομα μιᾶς Ἐπανάστασης πού ἐξαλείφει τὸν ἐπαναστατημένον καὶ στέλλει στὸ μουσεῖο τὴν ἐξεγερμένη συνείδησι· πού συνθλίβει στὸ γκισὲ τοῦ συνοικιακοῦ προποτιζίδικου ἐμπνευσιν, ἀνάτασι, οἷστρον — ὅταν, σπανιότατα, τὰ καταφέρουν νὰ παρακάψουν οὐφο, πορνοταινίαν, τσιγαριλίκι, «χτύπημα» καί, πάνω ἀπὸ ὅλα, τὸν πιὸ ἀνάνδρο, τὸν πιὸ φοβερὰ ἐκφυλιστικὸ νεοελληνικὸ «τηβρισκωτροπισμόν»...].*

«Τὸ βιβλίο τοῦ Ρίτσου», *συνεχίζει ἡ μάμμη μας*, «εἶναι ἡ προσωπικὴ γραφή τοῦ ἀτόμου του, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ θέματά μου...» (σημ. Δ.Δ.: *ἄκου: «ἡ προσωπικὴ γραφή τοῦ ἀτόμου του», ἄκου «ἔξω ἀπὸ τὰ θέματά μου». Ἄκου, πού ἡ κ. Ἀλεξίου «καταγγέλλει τὴν ἀδυναμία τῆς κοινωνίας» μόνον, ἂν δὲν εὐρίσκονται... ἔξω ἀπὸ τὰ θέματά της*). «Μπορεῖ νὰ μὴ θέλω τὴ λογοκρισία τοῦ Παπαδόπουλου, ἀλλὰ τὰ κείμενα τὰ δικά μου θέλω νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατό ὠραιότερα καὶ ἀρεστότερα. Ἐπομένως γίνεται λογοκρισία. Ὁ Ρίτσος σ' αὐτὰ τοῦ τὰ βιβλία δὲν ἔκαμε ἀτομικὴ λογοκρισία. Δικαίωμά του...» — ἡ κ. Ἀλεξίου ἀννοεῖ τι σημαίνει «λογοκρισία»...

Τὶ νὰ πρωτοθαυμάσεις, ἐδῶ; Ἀς τὰ πάρουμε μὲ τὴ σειρά;

α) Ἀν οἱ κριτικοὶ καὶ ὁ συγγραφέας δὲν ἦταν τῆς Ἀριστερᾶς, ὅλα θὰ ἐμοιαζαν καλὰ καὶ βλοημένα, οὔτε ἀσχημία θὰ ὑπῆρχε οὔτε ἡ κ. Ἀλεξίου θὰ ἐνοχλεῖτο. Ἀλλ' αὐτὸ, κ. Ἀλεξίου, εἶναι πολιτεία κατὰ τὴν περιστάσεις — ὅχι βάσει ἀρχῶν. Καὶ τὸ ὅτι τὴν ἐπιλέγετε σὰς τιμὰ κατὰ πού σὰς ἀξίζει.

β) Φανερὴ ἡ αἰτία πού ἡ κ. Ἀλεξίου δὲν βλέπει «ἀδυναμία τῆς κοινωνίας» στὸ βιβλίο τοῦ κ. Ρίτσου· ἀκόμα κι ἂν τὴν στριμώξουμε, θὰ μᾶς ἀπαντήσει πῶς «δὲν βρίσκει νὰ ἔχει καθῆκον...».

γ) Γιὰ τὴν ὀλοκάθαρη, ἐκ μέρους τοῦ κ. Ρίτσου, ἐξώθησι τῶν ἐλληνόπουλων στὴν ὁμοφυλοφιλία, οὔτε λέξι — μαζί μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους, ἡ κ. Ἀλεξίου προσποιεῖται πῶς τὸ μόνον καὶ μεῖζον (μεταξύ... ἐλασσόνων...) θέμα εἶναι ἡ... ἀθυροστομία τοῦ Ρίτσου. Τὸ νὰ βάζει ὁ κ. Ρίτσος δύο ἐφήβους νὰ «δουλεύουν» ὁ ἓνας τὸ «ὄργανο» τοῦ ἄλλου, τὸ νὰ «μὴ κοιτοῦνται, τὸ νὰ κοιτᾶι ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου, τὸ νὰ λαχανιάζουν...», εἶναι δικαίωμά του, βρίσκει ἡ «γιαγιά τῶν γραμμάτων μας»: Δὲν τὴν πειράζει διόλου ἐκεῖνο τὸ «κοιτᾶι ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου», τὸ πόσο κοντὰ στὸ πρόσωπο τοῦ ἑνὸς εἶναι τὸ ὄργανο τοῦ ἄλλου, τὸ πόσο ΚΟΝΤΑ ΣΤΟ ΣΤΟΜΑ ΤΟΥ!...

δ) Τὸ νὰ θέλετε, κ. Ἀλεξίου, τὰ κείμενά σας μὲν «ὅσο τὸ δυνατό ὠραιότερα κι ἀρεστότερα», ὁ κ. Ρίτσος δὲ ὅχι («γοῦστο του», λέτε!) εἶναι παρλαπίπα ὀλκῆς: Γιὰ μὲν τὸ «ὠραιότερα» παρακαλεῖσθε νὰ μᾶς δείξετε τὸν λογοτέχνη πού προτιμᾶει τὰ κείμενά του «ὅσο τὸ δυνατό ἀσχημότερα», γιὰ δὲ τὸ «ἀρεστότερα» σὰς πληροφορῶ πῶς ὁ ἀξιὸς διανοούμενος ὅχι «ἀρεστό» μὰ θετικὸ θέλει τὸ κείμενό του.

ε) Ἀφοῦ μᾶς ἐξηγήσετε τὶ σημαίνει «προσωπικὴ γραφὴ τοῦ ἀτόμου του» (ὁρολογία ποὺ ὁμολογοῦμε μᾶς διαφεύγει...), πῆτε μας: τὶ θὰ γίνῃ μὲ τοὺς, κατὰ τομέα, πνευματικοὺς ἀγῶνες, ἀμιλλα, διακίνησι ἰδεῶν — γιὰ τὰ ὁποῖα τόσο κόβεσστε, μὰ ποὺ σᾶς ἐνοχλοῦν, ὅταν ἀποκαλύπτουν - ἐνοχοποιοῦν τὴν Ἀριστερά; Νὰ τὰ σταματοῦμε — δημοκρατικὰ (ἐμεῖς) «ἀποφασίζοντες καὶ διατάσσοντες»;

Τοῦ Γιώργου Διζιρίκη

«... Πιστεύω όμως ότι από αισθητική άποψι δεν προσθέτει απολύτως τίποτε» (Δεινίας: τὸ βιβλίο τοῦ Ρίτσου) «στὸ ὅλο ἔργο του, ἄρα θὰ μπορούσε καὶ νὰ ΛΕΙΨΕΙ — μιλιὰ γιὰ τὸν ἀλληλοαντανισμὸ! Παρ' ὅλα αὐτὰ «... ὁ Ρίτσος ἦταν καὶ εἶναι πάντα ὁ ποιητὴς τῆς Ῥωμιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης κι ἕνας ἀπ' τοὺς πρὸ μεγάλους τοῦ τόπου μας...».

‘Αλλ’ ἂν, κ. Διζιρίκη, δὲν ἐννοεῖτε πῶς ὁ κ. Ρίτσος εἶναι ἀπ’ αὐτοὺς ποὺ Μηχανισμοὶ Προβολῆς διορίζουν (ἐπιβάλλουν) «μεγάλους», ἂν δηλαδὴ ἐννοεῖτε πῶς ὁ Ρίτσος εἶναι ὁ-
χι δῆθεν, μὰ ὄντως μεγάλος, εἰσθε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῆτε ἀδύνατον τὸ νὰ ‘χει
φθάσει στὴν μεγαλωσύνη, κι ὅμως νὰ γράφει πράγματα ποὺ «θὰ μπορούσαν νὰ λείψουν».
Στὴν ἡλικία τῶν ἐβδόμηνταπέντε του χρόνων, τουτέστι στὴν ἡλικία τῆς μεγίστης ὠριμότη-
τας, ποῦ, δηλαδὴ, μὴ ἔχοντας πιά δικό του μέλλον, θὰ ἔπρεπε ἀπερίσπαστα, μεγαλόπρεπα,
θεϊκὰ νὰ σκέπτεται τὸ μέλλον τῆς Ζωῆς, πῶς μπορεῖ ὁ... μεγάλος σας κ. Ρίτσος νὰ γρά-
φει πράγματα ποῦ ἀπὸ μὲν τὴν αἰσθητικὴ ἀποψι εἶναι οἱ γνωστὲς παραμορφωμένες κοῦ-
κλες τῆς σατανικῆς ἐμπορίας καὶ τῆς σχιζοφρενικῆς κατανάλωσης, ἀπὸ δὲ τὴ νοητικὴν -
ὄντολογικὴ βεβαιώνονται αὐτοδηλῶς ἀρνητικὰ; Ἄλλο ποῦ ἐδῶ τὰ καταφέρνετε νὰ σωπαί-
νετε ἐκεῖ ποῦ δὲν πρέπει: Δύο ἔφηβοι, ποῦ ὁ ἓνας κανακεύει τὸ «πουλί» τοῦ ἄλλου, ξέρετε
ποῦ θὰ ὀδηγηθοῦν σχεδὸν ἀμέσως; Ξέρετε ἢ δὲν ξέρετε, ἢ κάνετε «τὸ μοσκιο»; Καὶ πῶς ἔ-
νας ῥάιτος, πρῶος σοφὸς ὁ βόδωμηνταπέντε χρόνων, δὲν ἔχει νὰ περάσει στοὺς
νέους τίποτ’ ἄλλο πᾶρξ αὐτὸ ποῦ ξέρετε ἢ δὲν ξέρετε ἢ γιὰ τὸ ὁποῖο κάνετε «τὸ μοσκιο»;

Τῆς Λιλιάνας Δρίτσα

«... 'Ακόμα πιο πολύ που το περιεχόμενο του έπιμαχου βιβλίου του Γιάννη Ρίτσου κα-
μιά σχέση δεν έχει με τα ΙΔΑΝΙΚΑ για τα όποια αγωνίζεται καθημερινά ο «Ριζοσπάστης»
και το Κ.Κ.Ε. και με τα όποια διαπαιδαγωγεί τη νεολαία του... Άλλωστε, για να τα πού-
με έξω απ' τα δόντια, μόνο οι έχθροι του Γιάννη Ρίτσου και του ΚΚΕ χαίρονται για τις τε-
λευταίες λογοτεχνικές του επιδόσεις. Έμεις βαθιά θλιβόμαστε, που τους παρέχει άφειδώς
τα ΟΠΛΑ ΝΑ ΜΑΣ ΠΟΛΕΜΑΝΕ».

Ἄπάνου πὺν λέγαμε νὰ σᾶς συγχαροῦμε, κ. Δρίτσα, θυμηθῆκαμε μιὰ παλιὰ δίκη (Γαλ-
λία — συνήγορος πολιτικῆς ἀγωγῆς ὁ περίφημος Λαμπορί), κατὰ τὴν ὁποίαν... ἀπεδείχθη
περίτρανα (λόγω τιμῆς), πὺς ἔνοχος δὲν εἶναι αὐτὸς πὺν πυροβολεῖ, ἀλλ' αὐτὸς πὺν
σκοτῶνεται ἀπ' τὴ σφαῖρα... Ὅχι ἡ σύζυγος τοῦ καταγγελέντος στὸν τύπο γιὰ μεῖζον οἰ-
κονομικὸ σκάνδαλο ὑπουργοῦ, πὺν ὀπλίζεται, πάει στὸ γραφεῖο τοῦ δημοσιογράφου καὶ τὸν
ἐκτελεῖ, ἀλλὰ τὸ... θῦμα: ἂν δὲν εἶχε σκύψει (βλέποντας τὸ πιστόλι νὰ τὸν σκοπεύει), ἡ
σφαῖρα δὲν θὰ τὸν εἶχε τραυματίσει... θανασίμως — ἀθῶα ἡ ὑπουργίνα, ζήτω ἡ δικαιοσύνη
τῆς Γαλλίας...

Βλέπετε, κ. Δρίτσα, πού σās ὁδήγησαν τὰ ἰδανικὰ μὲ τὰ ὁποῖα σās διαπαιδαγώγησαν «Ριζοσπάστη» καὶ ΚΚΕ; Ὁχι; Νὰ σās τὸ εἰποῦμε. Σās ὁδήγησαν στὸ νὰ βγάξετε ἐνόχους (ἐν ἀδίκῳ, ἐχθροὺς σας — οἱ ἐχθροὶ μας εἶναι πάντα οἱ ἄδικοι, μὴ πὺν ἐμεῖς εἴμαστε πάντα οἱ δίκαιοι...) ὅχι τοὺς Ρίτσους (πὺν αὐτοβουλῶς, ἐλεύθερα καὶ προγραμματισμένα γράφουν βιβλία, τῶν ὁποίων «τὸ περιεχόμενο ΚΑΜΙΑ ΣΧΕΣΙ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΜΕ ΤΑ ΙΔΑΝΙΚΑ...

κ.λπ., κ.λπ.)», ἀλλ' ὅσους πολεμοῦν τὴν ΥΠΟΝΟΜΕΥΟΥΣΑ ΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ἀνεπάρκεια, ἀπρέπεια, παρανομίαν, ἀπιστίαν, δολερότητα, σκοτεινότητα! *Κι ἐπειδὴ αὐτὸ δὲν φθάνει, τοὺς συκοφαντεῖτε ἀπὸ πάνω, πῶς δῆθεν, οἱ κάκιστοι, δὲν πολεμοῦν τὶς μόλις ἀναφερθεῖσες κυρίες, ἀλλὰ τὴν καλὴ, σᾶς, τὸ «καλὸ» ΚΚΕ...* Ἄν ἐξακολουθήσετε νὰ κοιμᾶστε μὲ ἡσυχὴ συνείδησι, παρακαλῶ νὰ μοῦ γνωρίσετε τὶ ἡρεμιστικὰ χρησιμοποιοεῖτε: Ἴσως μοῦ χρειαστοῦν γρήγορα κάνα δυὸ κιλά, δὲν ξέρετε τὶ γίνεται, ὑπάρχει κι... ἀνάστασις, Δευτέρα Παρουσία, ἃς φυλαχθοῦμε καλοῦ κακοῦ...

Τοῦ Αὐγουστοῦ Μπαγιόνα (Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης)

«... Στὸ δεύτερο δημοσίευσμά του ὁ «Ριζοσπάστης» προσπαθεῖ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξει δημιουργικὴ τέχνη, πού νὰ χρησιμοποιεῖ περιγραφῆς αἰδοίων...» — γιὰ «περιγραφῆς» *ΜΟΝΟΝ* πρόκειται, κ. Μπαγιόνα;

«Ἡ αἰσθητικὴ αὐτὴ δὲν εἶναι αὐτονόητη, ἂν θυμηθεῖ κανεὶς τὴν αὐστηρότητα, τὴν τάσι γιὰ ἐξιδανίκευση, τὸν ἀσκητισμὸ, τὴ λιτότητα καὶ τὴν ἀφαίρεση πού ὑπάρχει στὸν Μπετόβεν, τὸν Σίλλερ, τὸν Ντοστογιέφσκι καὶ πολλοὺς ἄλλους. Ὁ Ρεμπράντ, πού ἀναφέρει ὁ «Ριζοσπάστης», οὐδέποτε ἀπεικόνισε αἰδοῖα (...) Ἔτσι ὁ Ριζοσπάστης ἐκθειάζει τὸ «ἦθος» τοῦ Ρίτσου, χωρὶς ν' ἀποσαφηνίζει τὶ ἐννοεῖ ὡς ὑψηλὸ «ἦθος» καὶ γιὰτι μιά διαφορετικὴ ἀντίληψη περὶ ἦθους ἀπὸ αὐτὴν πού ἐνσαρκώνει ὁ Ρίτσος, π.χ. τὸ «ἦθος» ἐνὸς ἐπιστήμονα ἢ ἐνὸς φιλοσόφου πού ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθεια, εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀπορριπτέα.

»Ἡ «Αὐγὴ» ἐξάλλου διέκρινε στὸ «ἀνθολόγιο» τῆς «Πολιτιστικῆς» ἡθικολογικὴ διάθεση, προφανῶς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐμμονῆς ιδέας (...) ὅτι ἡ ἀθυροστομία γιὰ τὰ σεξουαλικά συνιστᾷ «ἐπαναστατικὸ λόγον». Οἱ λόγικες συνέπειες τῆς ιδεοληψίας αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ «Fanny Hill» τοῦ John Cleland ἀποτελεῖ στὸ 18ο αἰῶνα τὴν πεμπτουσία τοῦ «ἐπαναστατικοῦ λόγου», ἐνῶ τὰ κείμενα τοῦ Ροβεσπιέρου, ὅπως καὶ στὸν 20ο αἰῶνα τοῦ Λένιν, εἶναι... «συντηρητικὰ» καὶ «μικροαστικά».

»Ἀλίμονο ἂν ἡ τύχη τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν θαυμασμό του γιὰ τὸ πραγματικὸ ἢ μὴ ταλέντο τοῦ Ρίτσου....

» Ἀπὸ τὶς πολλὰς ἐξηγήσεις πού θὰ μπορούσε νὰ σκεφθεῖ κανεὶς, μία, εἶναι ἡ ροπὴ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὴν ἄκριτη ἡρωολατρεία καὶ προσωπολατρεία, πού φοβοῦμαι ὅτι θ' ἀρχίσει νὰ κουράζει τὶς γενιὲς πού ἔρχονται, μία ἄλλη εἶναι (...) νὰ μὴν ἐξετάζεται ἡ οὐσία τῶν ζητημάτων πού συζητοῦνται ἀλλὰ ποιὸς εἶναι αὐτὸς πού ὑποστηρίζει μιά ἄποψι, ποιὲς εἶναι οἱ προθέσεις του, ποιὸ εἶναι τὸ «βαθυτέρο ἐγώ» του καὶ «ποιὸν ὑπηρετεῖ» ἡ ἄποψή του. Κοντὰ σ' αὐτὲς τὶς ἐπιδράσεις τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας, ἡ ἀριστερά (...) θέλει νὰ φανεῖ εἰκονοκλαστικὴ καὶ μοντερνίζουσα καὶ φοβᾶται μὴν κατηγορηθεῖ γιὰ «μικροαστικὴ» ροπὴ πρὸς τὴν «ἡθικολογία». Ὅλα αὐτὰ τὰ αἷτια ὀφείλονται μὲ τὴ σειρά τους στὸν παρασιτικὸ τρόπο ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας μας, πού εἶναι κι αὐτὴ ἱστορικὰ προσδιοριζόμενη πραγματικότης καὶ ὄχι μεταφυσικὴ ὄντοτητα. Ἡ ἀριστερά πάντως εἶναι ἡ μόνη δύναμη πού ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΕΙ τὸν κοινωνικὸ παρασιτισμὸ καὶ τὶς διάφορες παραλλαγὰς τῆς ἀνορθόλογης ιδεολογίας καὶ τοῦ ἀνορθόλογου τρόπου σκέψης, πού ὁ κοινωνικὸς παρασιτισμὸς ἐκτρέφει, ἔστω κι ἂν ἐπηρεάζεται ἀπὸ αὐτές. Γιὰ ΝΑ ΜΠΟΡΕΣΕΙ ΝΑ ΤΙΣ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΕΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΑ ἡ ἀριστερά, πρέπει νὰ προσπαθήσει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή τους».

...

Σοφὸς εἰσθε, φιλόσοφος εἰσθε, σοφὰ τὰ λέτε, κ. Μπαγιόνα. Ὅμως ἐμεῖς διερωτώμεθα ἀμήχανοι, πῶς γίνεται νὰ συμβαίνουν καὶ τὰ δύο: καὶ νὰ εἶναι «ἡ ἀριστερά ἢ μόνη δύναμη πού μπορεῖ νὰ καταπολεμήσει» καὶ «γιὰ νὰ μπορέσει νὰ καταπολεμήσει ἀποτελεσματικὰ...». Μήπως ἐπειδὴ οἱ σοφοὶ καὶ φιλόσοφοι ἀποφεύγουν νὰ εἰποῦν τοῦ Γιαννάκη (δεκάξι χρονῶν γειτονόπουλό μου), ἂν πρέπει ν' ἀλληλοαυνανίζετα ἢ ὄχι, μὲ τοὺς φίλους του; Ἄν πρέπει νὰ προχωρήσουν ἢ ὄχι σὲ πῶς ἐντονούς τρόπους ἡδονῆς; Ἀκριβῶς: ἂν,

κρατώντας καὶ κανακεύοντας τὸν «σκανταλιάρικου μελωμένου μάκρους» σοκολατὶ πολιορκητικὸ κριὸν (ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου), πρέπει νὰ κρούσουν τὴν... πίσω καστρόπορτα, ἐναλλάξ;

— Ἄκου, μπάριμπα, ἔλεγε τὶς προάλλες ὁ Γιαννάκης στὸν θεῖο του, ποὺ τὸν νουθετοῦσε. Ἐδῶ ἔχω μπροστά μου τρεῖς καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφίας (ἐννοοῦσε Μπαγιόνα, Μπιτσάκη καὶ Ρίτσον — ἐπίτιμον τὸν τελευταῖο), ἐσένα θ' ἀκούσω; Γιατὶ αὐτοὶ δὲν μοῦ φέρνουν τὸν ἀποκλεισμό, ποὺ μοῦ φέρνεις ἐσύ; Ἄν ὅλα αὐτὰ ἦτανε τόσο φοβερά, ὅπως ἐσύ κι ὁ πατέρας μου τὰ παρασταίνεις, δὲν θὰ μοῦ τὸ 'λεγαν;

Τετράγωνος ὁ Γιαννάκης.

Τῆς Ἑλένης Ἀστρινάκη

«... Γιατὶ ἡ εἰρωνία ἢ ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ (Δεινίας: τοῦ καλλιτεχνήματος, τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου) εἶναι μέσα ποὺ σπρώχνουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ σχηματίζουν ἀντίληψι, νὰ σκεφτοῦν. Δὲν κάνουν ζημιὰ. Ὅταν μάλιστα ἡ ἰδεολογία καὶ αἰσθητικὴ ἀντίληψι ποὺ διοχετεύει ἕνα ἔργο σὰν τὸ «Ἴσως νὰ 'ναι κι ἔτσι» τοῦ Γιάννη Ρίτσου, ἔχει τὴ σφραγίδα τοῦ «προοδευτικοῦ» καὶ ἐπηρεάζει καθοριστικὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀντίληψι καὶ τὴν κοινωνικὴ συνείδησι.

» Ἡ δὲν εἶναι ἔτσι; Ὁ Λένιν, πάντα ὀξὺς στὶς κρίσεις του καὶ σὲ κομματικούς καλλιτέχνες, μιλοῦσε γι' «ἀσυναρτησιές καὶ ἀνοησίες», γιὰ ἀλαζονικὴ ἀσχέμια (...), γιὰ ἀνημπόρια κάποιων καλλιτεχνῶν ν' ἀντιληφθοῦν τὸ πρόσωπο τῆς ἐργατικῆς τάξης· καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου «Ἴσως νὰ 'ναι κι ἔτσι» ἰδεολογικὰ εἶναι λαϊκίστικο, ἐπιφανειακὸ, μετριότατο ἀπὸ αἰσθητικὴ ἄποψι καὶ ἐντάσσεται στὴν ψευτομοντερνιστικὴ λογοτεχνία τῶν καιρῶν μας. Δὲν τὸ γλιτώνει οὔτε ἡ πολιτικὴ ταυτότητα τοῦ Γ. Ρίτσου...».

...

Μπράβο, κ. Ἀστρινάκη. Μιὰ μόνη παρατήρησι - ἀπορία — πλὴν τῆς γενικῆς γιὰ τὴ συγκάλυψιν τοῦ βρώμικου σκοποῦ: μήπως θὰ 'πρεπε ν' ἀποκλείσουμε ἀποσχημάτιστα τὴν ἀμπάριζα τῆς «πολιτικῆς ταυτότητας»; Ἄν παραδεχθούμε πὼς ἡ πολιτικὴ δὲν ἀλλάζει τὴ φύσι τοῦ ἀνθρώπου, πὼς μόνο τὴν διαστρέφει (δι' ὑποβολῆς, συναισθηματικῶν φορτίσεων, πραγματικῆς ἢ ἐλπιζόμενης πρόσθεσης τῆς ἰσχύος τῆς ομάδας σ' αὐτὴν τοῦ ἀτόμου...), δὲν πρέπει ν' ἀποκλείεται ὁ,τι ἐκ «πολιτικῆς ταυτότητος»; Μήπως πρέπει νὰ τὸ φωνάζουμε αὐτό;

Τοῦ Θάνου Ἀσίκη

«... Γιὰ νὰ ὑπερασπισθεῖ τὸ «Ἴσως νὰ 'ναι κι ἔτσι» τοῦ Γιάννη Ρίτσου τὸ ἄρθρο (Δεινίας: τοῦ «ΡΙζοσπάστη») καταφεύγει στὸν Ροῦμπενς καὶ τὸν Ρέμπραντ. Οἱ δημιουργοὶ αὐτοὶ κάνανε ἐρωτικὴ - αἰσθησιακὴ τέχνη καὶ ὄχι προστυχία καὶ ἐκφυλισμό. Ἡ διαφορὰ εἶναι τεράστια.

» Καὶ τέλος ὁ ἀγαπητὸς συντάκτης ἢ συντάκτρια πρέπει νὰ ξέρει ὅτι ἡ προσωπολατρεία εἶναι ἰδεαλισμός ἢ καλύτερα μεταφυσικὴ ἀντίληψι, καὶ εἶναι γνωστὸ ποῦ ὁδηγεῖ. Ἴσως νὰ 'ναι ἡ οὐσία».

...

Ἄν ἐξαιρέσουμε ὅτι καὶ ὁ κ. Ἀσίκης σιωπᾷ ἐπίσης γιὰ τὸ ὅτι ὁ κ. Ρίτσος ἐξωθεῖ στὴν ὁμοφυλοφιλία τοὺς νέους, σωστὰ καὶ γενναῖα ὅσα λέει.

Τῆς Λιλῆς Ζωγράφου

Ἐπάρχει μιὰ κατηγορία γραφόντων ποὺ ἔχω ἐπισημάνει τελευταίως — συμπτωματικὰ ὅλως καὶ γιὰ δική μου ἀποκλειστικὰ χρῆσι: Καίτοι γνωρίζουν νὰ χειρίζονται τὴν πέννα, γράφουν ἄκριτο λόγο (θεμελιώνουν κι ἐπιχειρηματολογοῦν.. συρρεαλιστικά), ποὺ σὲ ὑποχρεώνει εἰς ἀπριόρι, καθολικὴ ἀπόρριψιν, ἀμήχανη παρὰ ταῦτα: Ποιὸς εἶσαι, σύ, ποὺ ἀ-

πορρίπτεις κείμενα καθιερωμένων (μὲ εἰσαγωγικά ἢ ὄχι) λογοτεχνῶν, — ἤδη ἀναφέρομαι στοὺς λογοτέχνες γενικά. Λογοτεχνῶν μὲ πιστοποιητικά ταυτότητας στὴν τσέπη; Ποὺ ἀγοράζει - βραβεύει τὰ... βιβλία τους (πεντακόσιες λέξεις τὸ καθένα!), συνταξιοδοτεῖ τὸ.. μόχθῳ τους, τιμὰ τὴν... πνευματικότητά τους τὸ «κράτος»; (Αὐτονόητο: «κράτος», ἐδῶ, νοεῖται ἢ κατὰ περιστάσεις καὶ βολὴν «συμπάγεια προσκύρωσης» ποὺ οἱ ἴδιοι «λογοτέχνες» [όπαδοι - ψηφοφόροι τοῦ συνδικαλιστικοῦ - νονοῦ] «φοροῦν» σὲ φαιδρὰ ἀναξιόπιστες, κατὰ κανόνα, «ἐπιτροπές» — ἀμέσως μόλις τὸ ἀγγίγμα τοῦ «σιμοπουλικοῦ» ξίφους στὸν ὦμο τοὺς ἐξασφαλίζει «ἀγορὰ βιβλίων», Βοῦ Κρατικό, συνταξοῦλα)...

Σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν κατηγορία κατέταξα, μὲ τὴν ἀδείά της, τὴν κ. Ζωγράφου — σ' ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ συγκεκριμένο κείμενό της γιὰ τὸ «Ἴσως νὰ 'ναι κι ἔτσι», τοῦ κ. Ρίτσου. Ἄν δὲν κάνω λάθος, ἂν δὲν ἔχω τρελλαθεῖ, θαρρῶ πῶς ἡ κ. Ζωγράφου θεμελιώνει τίς προτάσεις της μὲ ψαθυροὺς, εὐθρυπτους, σάπιους - πούπουλο ψαμμόλιθους. Στους ὁποίους, ἐν τούτοις, μ' ἐξωφρενικὴ φυσικότητα, ἐπιφυλάσσει.. κωμικὴ μεταχείρισιν — τάχα πῶς πρόκειται γιὰ ... ἀσήκωτα γρανίτινα ἀγκωνάρια...

— Μὰ γιατί αὐτό;

— Ὑποθέτω, ἐπειδὴ ἡ κ. Ζωγράφου ποτὲ δὲν «πῆγε ἐκεῖ» — δὲν ὑπάρχει κανένα «ἐκεῖ», κανένα «τότε», καμμιά «θεμελίωσις», μόνο λόγια ὑπάρχουν. Παναπεῖ, ἓνας εἶδος κατοχικὸ χαρτονόμισμα, χωρὶς ἀντίκρουσμα, φωτογραφία μὲ εἰδῶλον προτύπου ἀνύπαρκτου, σχιζοφρενικὴ πόζα κι εἰκόνισις οὐδέποτε ὑπάρξαντος ἀντικειμένου: ἐδῶ τὰ πάντα συμβαίνουν «οἰονεῖ», ὅλα εἶναι ματαιόσπουδη, βαρύγδουπη διὰ λόγον παραστάσις πραγμάτων ποὺ δὲν εἶναι (ἦταν), πράξεων ποὺ οὐδέποτε ἔλαβαν χώραν...

Μὲ τὴν ἀνασκευὴ τῶν περὶ Ρίτσου ἀποσπασμάτων τῆς κ. Ζωγράφου (ποὺ σχολιάζονται ἓνα πρὸς ἓνα) ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔχει ἀνάγλυφα παραδείγματα τοῦ τί ἐννοῶ ὁμιλῶν περὶ «συρρεαλιστικῆς ἐπιχειρηματολογίας»:

Πρότασις Α.Ζ.

«... Ὁ ἴδιος ὁ Ρίτσος ξεκαρδισμένος στὰ γέλια, γίνεται προβοκάτσια γιὰ λογαριασμό του, προκαλώντας τὴ σεμνοτυφία καὶ τὴν ἀντοχή ὧλων» — λέει ἡ κ. Ζωγράφου. Ἄλλ' ἀπὸ ποῦ κι ὥς ποῦ εἶναι πράγματι ἔτσι; Ἄς δοῦμε:

Σχόλιον Δ.Δ.

Ὅχι, διόλου «ξεκαρδισμένος στὰ γέλια», τὸ ἀντίθετο μάλιστα: σ' ἀναμμένα κάρβουνα. Ὅτι, καθὼς δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ σοβαρὰ πῶς ὁ κ. Ρίτσος, μὲ τὸ βαθμὸ ποὺ ἔχει στὴν ἱεραρχία τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, ὑπάρχει ἀμέτοχος, ξένος τῶν δημοσιευμάτων τοῦ «Ριζοσπάστη» ποὺ ἀφοροῦν σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο (κ. Ρίτσον), εἶναι μᾶλλον βέβαιον πῶς ὁ ἴδιος αὐτὸς ξεκινᾷ καὶ κατευθύνει τὴν προσπάθεια περιορισμοῦ τῆς, ἀπ' τὸν οἶκεῖον του χώρον, δυσμενεοῦς κριτικῆς σ' ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ ἦθος του. [Κριτικὴ ἐξ ἄλλων χώρων.. αὐτοπροσδιορίζεται, σχεδὸν, «κακόβουλη καὶ φασιστικὴ» — περιτεύει καὶ νὰ καταγγελεῖ...].

Ἀνεδαφικὸς ἐπίσης ὁ ἰσχυρισμὸς πῶς ὁ σκοπὸς τοῦ κ. Ρίτσου εἶναι νὰ «προκαλέσει τὴ σεμνοτυφία καὶ ἀντοχή ὧλων»: Μετὰ ἀπὸ τόσο σκληρὸ κι ὀλοζώντανον «πορνό» (εἰκόνας - κινούμενης καὶ μὴ) σὲ καθημερινὴ κυκλοφορία, τί περιθώρια σεμνοτυφίας ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ «προκληθεῖ» εἶναι δυνατόν ν' ἀπομένουν; Ὡστε, ἡ διόλου σεμνότυφη κ. Ζωγράφου («ἐμένα πολὺ μοῦ ἄρεσε», θὰ μᾶς εἰπεῖ γιὰ τὸ «Ἴσως νὰ 'ναι κι ἔτσι»), μόνον αὐθαίρετα μπορεῖ νὰ προεξοφλεῖ τὴ σεμνοτυφία «ὧλων»: Ἐμένα διόλου δὲν μοῦ ἄρεσε, κ. Ζωγράφου· ὡστόσο οὔτε μὲ μιὰ λέξιν δὲν ἔλεγα τὸν κ. Ρίτσο γιὰ χυδαιότητα, αἰσχρολογία, ἀθυροστομία. Τὸν ἔλεγα σαφῶς καὶ μόνο γιὰ τὸ ὅτι ἠθελήμενα, ἐωσφορικά, ὑπουλα, σκοτεινά:

1) ἐξῳθεῖ τοὺς νέους στὴν ὁμοφυλοφιλία, καὶ

2) ὑβρίζει τὴν ΓΥΝΑΙΚΑ, προσβάλλει τὴν ἀγιότητα τῆς θηλότητος μὲ τὸ ν' ἀποκαλεῖ τὴν ΓΥΝΑΙΚΑ «σκόρφα» — ποῦ, τάχα, μπορεῖ νὰ δέχεται ΔΥΟ ΑΝΤΡΕΣ «μαζί, ἓναν ἄ-

πὸ μπρὸς κι ἕναν ἀπὸ πίσω»... Φελλὸς καταντῖπ ὁ ποιητὴς σας, κ. Ζωγράφου, δὲ προέβλεψε πὼς θὰ βρισκόταν ἓνα ἐντυπο ποῦ θὰ ἔδειχνε, μὲ τὸ δάκτυλο, τὰ ἀκριβῆ. Παναπεῖ, πῶς:

α) καὶ ἡ τελευταία πόρνη τῆς Τρούμπας ΔΙΚΑΙΩΝΕΤΑΙ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΕΙΤΑΙ ΤΗΝ ΑΓΙΟΤΗΤΑ στὴν ὁποία ἀναφέρθηκα μόλις, καὶ

β) κομμουνιστὴς ἡγέτης ποῦ ἀποκαλεῖ «σκρόφα» τὴν «πουτάνα» (ἀντὶ νὰ τῆς ὑποκλίνεται ἀλὰ στάρετς Ζωσιμά...), τὸ πιὸ ὑπονομευμένο ἀνθρώπινο πλᾶσμα, μᾶς διευκολύνει νὰ καταλαβαίνουμε ἀσφαλτα τὶ σημαίνει «κομμουνισμός», τὶ σημαίνουν «κομμουνιστὰι ἡγέτες»...

Κύριε Ἰωάννη Ρίτσε, πρόλαβε, κατέβα στὸ Σύνταγμα, χτύπησε τὸ μέτωπο στὴν ἀσφαλτο καὶ ΖΗΤΗΣΕ ΣΥΓΓΝΩΜΗΝ ἀπ' τὴν θηλότητα ποῦ προσέβαλες, ἀπ' τὸ λαὸν — ποῦ τόσον ἀστόχαστα ὕβρισες τὸ πιὸ βασανισμένο καὶ τυραγνισμένο καὶ ἱερό του μισό...

Ὅσο γιὰ τὴν «ἀντοχή» (ὄλων), ἡ κ. Ζωγράφου ἐννοεῖ πῶς ἡ δικὴ τῆς ἀντοχὴ τῆς ἐπιτρέπει βαθεῖς εἰσπνοὲς πάνω ἀπὸ βόθρον - κακοπιστίας;

Ὅχι, λοιπόν, «ξεκαρδισμένοι στὰ γέλια», ἀλλὰ θορυβημένος, ἀνάστατος, ἐμφροντὶς· τουλάχιστον στὸ μέτρο ποῦ ἡ ὁμοφυλοφιλικὴ λογοτεχνία του (στὰ πρῶτα τῆς στάδια πρὸς τὸ παρόν — θὰ ἰδοῦμε) δὲν αὐξάνει τίς καταθέσεις του τόσον, ὥστε νὰ μᾶς δείξει ἐλληνοπρεπῶς ποῦ μᾶς ἔχει γραμμένους — ὅσους τοῦ χαλᾶμε τὴ χώνευσι...

Πρότασις Α.Ζ.

«... Θηριωδῶς γενναῖος γιὰ μένα⁽¹⁾ εἶναι ὁ μέθυσος, πόρνος⁽²⁾, ἀναρχικός⁽³⁾, αὐτομηδενιζόμενος ποῦ πέφτει λιῶμα στὰ ρυάκια τοῦ ἔμετοῦ του...».

Σχόλιον Δ.Δ.

Γοῦστο κι αὐτό, ἡ κ. Ζωγράφου! Πού, δόχως ὁλότελα ὑγιῇ ἀντίληψιν περὶ ἀρρενωπότητος, προτείνει ἀθώωσιν τοῦ κ. Ρίτσου, «ἐπὶ τέλους, ὑπάρχουν καὶ χειρότερα», μᾶς ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε, «ὁ Ρίτσος δὲν ἔχει προχωρήσει πιὸ πέρα (στὰ γραφτά του) ἀπ' τὸ ἐκ μέρους ἀνδρὸς βαθὺ κανάκι αἰδοίου ἄλλου ἀνδρὸς, δὲν ἐφθασε στὴν εὐδαίμονα περιγραφὴ τῆς καίριας... παλινδρόμησης, οὔτε στὴν κτηνοβασία: τὸ ὅτι «εἶναι μιὰ χαρὰ νὰ τὸ κάνεις μὲ τίς κατσίκες» εἶναι, βέβαια, μιὰ πρότασις, ὅμως... ἀπορριφθεῖσα...

Πρότασις Α.Ζ.

«... Γιατί; Μὰ βγαίνει ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ βιβλίον τοῦ «Ἰσως νὰ ἔτσι», ὅτι συχάθηκε τὴ μυρωδιὰ τοῦ λιβανωτοῦ καί, γέροντας πιά, χλευάζει τὰ πάντα καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸν ἑαυτὸ του. Γιατί τώρα καταλαβαίνει πῶς κανένας θαυμασμὸς δὲν θὰ τοῦ ξαναδώσει τὰ νιάτα καὶ ὅσα θυσιάσε στὴν πειθαρχία καὶ στὸν ἀσκητισμό. (...) Ἡ ἔχει τόσο ἀπελευθερωθεῖ ποῦ οὔτε αὐτὸ τὸν ἐνδιαφέρει στὴν πραγματικότητα.».

Σχόλιον Δ.Δ.

Θεέ μου! Μὰ πῶς ἔγινε σὲ τούτῃ τῇ χώρα τῆς παλιᾶς λογικῆς νὰ κυκλοφοροῦν τὰ γκαζάδικα στὸ Ζάππειο, ν' αὐτοκτονοῦνε τ' ἀγγούρια, νὰ ρεύονται οἱ σουγιάδες! Ὁ αὐτοελεγχόμενος ἀνθρώπος, κ. Ζωγράφου, ὁ ἀνθρώπος ποῦ δέεται αὐτοσεβασμοῦ, ἔχων συνειδήσιν τῆς ἐν πάσῃ περιπτώσει μηδενικῆς στάθμης του, βγάζει ἑαυτὸν ἀπ' τὶς τρέχουσες κλίμακες ἀξιών, τὸν ἐξαιρεῖ, ἀρνεῖται τὸν λιβανωτὸν κατ' ἀρχήν, σέβεται κι ὑπολήπτεται τὰ πάντα — ἀφοῦ σὲ σύγκρισιν πρὸς τὰ πάντα βλέπει μηδενιζόμενο τὸν ἑαυτὸ του [καὶ πῶς, μηδενικὸ μὲ αὐτοσυνειδήσιν, θὰ χλευάζε ὅ,τι ἀναγνωρίζει ΥΠΕΡ τὴν στάθμην του⁽⁴⁾]. (Τὸ ὅτι δῆθεν «χλευάζει πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸν ἑαυτὸ του», κ. Ζωγράφου, μπορεῖτε νὰ τὸ δέσετε κόμπο γιὰ προσωπικὴ σας χρῆσι — ἐμεῖς ἔχουμε μάτια καὶ βλέπουμε, δὲν ὀνειδίζουν ἑαυτοὺς οἱ ἀξιογέλαστοι)...

Γιὰ νὰ τὰ εἰποῦμε ἐξω ἀπ' τὰ δόντια: Ἡ ἀνικανότης, ἡ ἀνυπαρξία «ὀρίζοντος» ἦταν ποῦ προσέδεσε τὸν ματαιόφρονα, φιλόπρωτον κωμικὰ καὶ μεγαλόδοξο κ. Ρίτσον στὸ ἄρμα τοῦ Κόμματος· τουτέστι στὸ ἄρμα μιᾶς ἀκριτῆς, δογματικῆς συμπάγειας, ἱκανῶς προστατευτικῆς (ὅταν οὔτε σὰν ὄνειρο δὲν ἀποτολμᾶται ἡ μοναξιά τοῦ ΘΗΡΙΟΥ ἢ τοῦ ΘΕΟΥ), ποῦ χώθηκε «ὑπὸ τὴν σκέπη σας» σὰν κοκοβὸς σὲ βραχάκι... Σαφές: Ὁ κ. Ρίτσος δὲν εἶχε λύ-

σιν στὸ βιοποριστικὸ πρόβλημά του, χωρὶς τὸ Κόμμα θὰ ἦταν ἓνας Γιάννης πὺ οὔτε κὰν Φλερὺ δὲν θὰ 'χε κατορθώσει νὰ γίνει... Λέγω λοιπόν, πὺς ἔτσι ἦ, ἂν ἔμενε μεσοστρατὶς, θὰ ἦταν ὁ «ἥρωας ἰδεολόγος πὺ ἐπέβη «ΤΡΑΚΤΕΡ»⁽⁵⁾, ἦ ἂν δὲν ἔμενε μεσοστρατὶς, θὰ 'φθανε. Κι ἔφθασε — ὅπως συνηθίζεται νὰ ΦΘΑΝΟΥΝ οἱ «μεγάλοι» καὶ ΝΑ ΤΗΝ ΠΛΗΡΩΝΟΥΝ Οἱ ΜΙΚΡΟΙ (βλέπε καὶ συμφωνίαν τῆς Βάρκιζας)!.. Μὲ τὸ «ΤΡΑΚΤΕΡ» — γιὰ τοῦ χαρά του, χαλάλι του! 'Ομως ὅχι καὶ ν' ἀποβλακώνεται ὁλόκληρος λαός, πὺς τάχα ὑπάρχει μεγαλωσύνη στὰ σορόπια τοῦ «Ἐπιτάφιου» καὶ στὸ γερὸ κράτημα, μὲ τὸ ζερβί, «πούτσου καὶ ἀρχιδιῶν μὴ καὶ τοῦ φύγουν πάνου στὴν τριπλῇ στροφῇ» — καὶ λοιπὰ «ἰδεολογικά» τοῦ κόμματος τῆς «περήφανης κι ἀθάνατης ἐργατιᾶς». Τῆς ἐργατιᾶς, πὺ, ἂν ὁ κ. Ρίτσος ὑβρίζει τόσο στὸ πρόσωπο τοῦ ἄντρα πὺ δὲν εἶναι γυναῖκα, ὅσο καὶ στὸ πρόσωπο τῆς γυναῖκας πὺ εἶναι (τὴν θέλει αὐτός) «σκρόφα», συμβαίνει, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτοὶ εἶναι οἱ στόχοι του — τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ὁ κ. Ρίτσος ἔχει πιά θέσιν στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα Ἑλλάδας... Θὰ ἰδοῦμε!

Καὶ τί σοῖ... ἀσκητισμὸς (ἤδη μὲ γοῦνες καὶ βελούδινα ὀλομέταξα κοστούμια) εἶναι αὐτός, στὸν ὅποιον τόσο σπαραξικάρδια ἀναφέρεται ἡ κ. Ζωγράφου; Τοῦ εἶδους «νηστεύει ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴ ψωμὶ δὲν ἔχει»;

Καὶ τί κλούβια αὐγὰ εἶν' αὐτὰ τὰ περί... «ἀπελευθέρωσης» τοῦ κ. Ρίτσου (ἀπὸ τί;), καὶ ποῖο εἶναι τὸ «οὔτε αὐτὸ τὸν ἐνδιαφέρει στὴν πραγματικότητα» — ἄκου, ἄνθρωπος πὺ γράφει ἓνα «βιβλίον» τὴν ἑβδομάδα δὲν τὸν ἐνδιαφέρει τίποτε, «οὔτε αὐτόν!» Παίζουμε; **Πρότασις Α.Ζ.**

«... Ἦ θ' ἀναρωτηθοῦμε χωρὶς στρουθοκαμηλισμούς, ποῖα ἦταν ἡ φιλοσοφία τῆς στάσης μιᾶς τόσο μακρᾶς ζωῆς».

Σχόλιον Δ.Δ.

Τώρα πὺ ἔχουν... φιλοσοφία ἀκόμα καὶ «Τὰ λιονταράκια τοῦ κύρ 'Ηλία», γιὰ νὰ μὴν ἔχουν κι οἱ στάσεις τοῦ κ. Ρίτσου; 'Ακου... φιλοσοφία ἢ (εἰς δικαίωσιν παρασιτίας, μὴ συμμετοχῆς στὴν παραγωγὴ) ἀγκίστρωσις σέ... Κόμμα — σέ καρποὺς πὺ θὰ 'ρθουν ἀρίφνητοι, κάποτε, πὺ θὰ φέρεῖ ἢ διαβουκόλησις τῶν «κολασμένων τῆς γῆς»... 'Ακου!

Πρότασις Α.Ζ.

«... Εἶναι γεγονὸς πὺς ὁ Ρίτσος θυσιάσε τὴ ζωὴ του στὴν ἰδεολογία του, ἀλλὰ εἶναι γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀποφασισμένος νὰ πεθάνει μόνο σὰν ποιητής, δηλαδὴ λεύτερος».

Σχόλιο Δ.Δ.

Μὲ δεδομένο πὺς «θυσιάζω» σημαίνει ἀποστεροῦμαι ἢ ἀπαρνοῦμαι κάτι χάριν τινός, ὁ κ. Ρίτσος δὲν εἶχε περιθώρια ν' ἀποστερηθεῖ ἢ ἀπαρνηθεῖ ὅτιδήποτε: Μὴ ἔχοντας ἄλλο ἀπ' τὴν ἀνεργία του, ἢ μόνη «κάβα» πὺ διέθετε γιὰ τὸν πολιτικὸ τζόγο ἦταν ὁ χρόνος του! 'Όχι, λοιπόν, πὺ «θυσιάσε τὴ ζωὴ του στὴν ἰδεολογία του», ἀλλὰ πὺ κατέθεσε στὸ πράσινο τραπέζι (συμμετοχικὸ, συντροφικὸ κεφάλαιο...) τὸν μάταιο χρόνο του. Πολὺ περισσότερο, πὺ (γνωστὸ πιά) ὅποιος δὲν πεθαίνει στὴ Βανδέα εἶναι σίγουρο πὺς θὰ... ζήσει — ἄλλο πὺ, ἔτσι κι ἀλλιῶς, ἀποκλείεται νὰ «πιάσει τιμὴ»⁽⁶⁾...

Δὲν ξέρω ἂν ἔγινε σαφές, κ. Ζωγράφου, μὰ ἐδῶ μιλάμε γιὰ μιὰ τελείως ἀνώδυνη ἐκχώρησιν, πὺ, τελικά, ἀπεδείχθη χρυσοφόρος ἐπένδυσιν (ὑπερβατικὸ φλός...) γιὰ τὸν κ. Ρίτσο: Τοῦ ἔδωσε δόξα, χρῆμα καί, φυσικά, τὸν εἰρήνευσε μὲ τὸν ἑαυτό του: ἐπιστρέφοντας στὴν εὐπατρίδικη... καθαρὸγλωσσίαν τῶν προγόνων του γαιοκτημόνων (αὐτὸς ὁ δημοκράτης δημοτικιστής) ἐγκατέλειπε τὸ ταπεινὸ «Γιάννης Ρίτσος», ξανάγινε ὁ Δεσπότης... «Ἰωάννης Ρίτσος»⁽⁷⁾.

Ἐξ ἄλλου, ἢ κ. Ζωγράφου κατ' ἐπανάληψιν ἀναφερόμενη στὴ... «ἀπελευθέρωσιν» τοῦ κ. Ρίτσου ἐννοεῖ πὺς οἱ δοῦλοι ἀπελευθερώνονται παραχρῆμα μόλις εἰποῦν τὰ ἀνδρικὰ αἰδοῖα «πούτσους»; Πὺς ὁ κ. Ρίτσος ὡς τὰ ἑβδομηνταπέντε του, πὺ κατορθώνει ν' «ἀπελευθερωθεῖ»⁽⁸⁾, ἦταν δοῦλος — ΝΑΙ Ἦ ΟΧΙ; 'Αν ναί, δοῦλος τοῦ πράγματος — ἢ μήπως εἰ-

ναι καιρὸς ν' ἀρχίσουμε νὰ τὰ μασᾶμε, πρὶν μπλέξουμε; Κι ἂν ὄχι, τί ἦταν; Ἐλεύθερος πού... ἐλευθερώνεται; Παίζουμε;

Ἐξ ἄλλου ἂν ἡ κ. Ζωγράφου θεωρεῖ σωστὰ τὰ λόγια τοῦ Λένιν «τὸ ν' ἀνήκει ἓνα ἔργο στὴν κατηγορία τῶν «ἀριστουργημάτων» εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς «τέλειας γνώσης» καὶ τῆς ἐνσάρκωσης αὐτῆς τῆς γνώσης σὲ εἰκόνες», ποιῆς εἰκόνες ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ κ. Ρίτσου θὰ μᾶς ἐδειχνε — ὄχι βέβαια ὡς Ἀγγελικὴ Κώττη, μὰ ὡς Λένιν;

Τέλος, κι ἐπειδὴ ἐκεῖνο τὸ «ἀποφασισμένος νὰ πεθάνει σὰν ποιητῆς, δηλαδὴ λεύτερος», ἀθέρας σταχυοῦ, λές, μοῦ γαργαλάει τῇ μύτῃ: κανεὶς δὲν πεθαίνει «σὰν ποιητῆς». Τέτοιος θάνατος, ὄντας ὑπατὴ προνομία ἀθλήσαντος⁹⁾, ὕψιστον τίμημα εὐφρόσυνης προσδοκίας τῶν ἀφνεκτικῶν¹⁰⁾, ἀποκλεισμός τῶν Μεφιστοφελικῶν δοσοληψιῶν, γέρας καὶ στέψις καὶ τίμησις μυστικῇ, ἀθέατῃ ἁνοδος στὸν πνευματικὸν Ὀλυμπον, θάνατός, ἄλλως, πού πεθαίνεται χρόνια ἀτέλειωτα, ἀμετάνωτα, ἱλαρά, ἐπικουρείον «λάθε» πού μεταγίγξει στὴν παγκοσμιότητα τοῦ πνεύματος ἢ ταπεινωσύνῃ, ἀσκησις, ἀθλιβῆς ἀποχώρησις, εἶναι ἢ μὴ ἐνδοσις σὲ μιζήρισμα μάταιο καὶ μαζοχικὸ μιᾶς «πλατείας» πού δὲν κατάλαβε τίποτε, ἐνὸς Ἐνοχου κόσμου, πού: καὶ τὸν ἐγκαλεῖ ἡ ἀθωότης τοῦ «ἔργου», καὶ ἐκμαιεῖ ὁ ἴδιος, τοῦ ποιητοῦ τῇ συνενοχῇ (ὁμοίωσιν, ἐκπτωσιν)¹¹⁾... Ὁ ἄδικος διεκδικεῖ ὑπὲρ αὐτοῦ τῇ δικαιοσύνῃ (ισιᾶδα), βολεῦεται μὲ τοὺς δίκαιους, μὰ δὲν τοὺς συμπαθεῖ ιδιαίτερα... Ὅτ' εἶναι ψηλοὶ, ψηλοὶ, ψηλοὶ — ὅτ' εἶναι κοντός, κοντός, κοντός...

Δεινίας Δικαῖος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

- 1) (ἄρα καί... πολὺ ἄντρας;).
- 2) (ἴσον κίναδος, ἀσελγῆς, ἀκόλαστος).
- 3) (ἴσον αὐτὸς πού ἀναπτύσσεται ἀπαλλαγμένος τῆς δεσμευτικῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους, δηλαδὴ ἐλεύθερος, δηλαδὴ δοῦλος, ἀλλὰ μόνον τοῦ ἀλκόολ, τῶν παθῶν, τῆς διαστροφῆς, τῆς σοδομίας...).
- 4) Μόνον ἢ λειψάδα, ἢ ἀνεπάρκεια θυσιάζει. Ὁ ἀκραιούμενος ἄνθρωπος δὲν θυσιάζει τίποτε καὶ ποτὲ ὑπὲρ τρίτων: ἀπλῶς παραιτεῖται τοῦ περισσοῦ, ἀπλῶς ἀρκεῖται σ' ὅσα ἢ ἐλλειψί τους θὰ τὸν ἔφερε στὸν μείζονα πόνον, τὸν ἐνστιγματικό! Ὅσο γιὰ τὴν περίφημη «ἰδεολογία» (ἴσον πολιτικὴ ἀρχή, πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀνιδιοτελῶς προσηλοῦται κανεὶς), εἶναι γνωστὸ πὼς ὁσον, ἀρχικά, μπορεῖ νὰ βεβαιώνεται εἰλικρινῆς, τόσον καταλήγει διαστροφή — σπανίως μὲν φέρουσα στὴν αὐτοκαταστροφή, συνήθως δὲ στὴν φιλαυτία, ἐξουσιαστικότητα, ἀνδραποδισιν...
- 5) Αὐτονόητο: Μόνον μὴ ὑπαρχούσης Μερτσέντες· διαφορετικὰ πρὸς τὴ τὴν τὴν ἐπιμονή του νὰ ὑπογραμμίζει τὴν.. ἀρχοντικότητα τῆς γενιᾶς του [νὰ μὴ ντρέπεται, ἀλλά, νὰ ἐναβρύνεται γιὰ τὴν καταγωγή του ἀπὸ γαιοκτήμονες - φεουδάρχες;] — ἐπιμονή πού, διαγνώσθησα ἐκμαιεῖ εὐτελεῖς κολακεῖς ταπεινῶν, πού λογαριάζουν γερὸ τόκον ἀπ' τὸ αὐξημένο «κῦρος» τοῦ κ. Ρίτσου;
- 6) Πλὴν τοῦ ΚΚΕ, ποιός, ποῖό κόμμα, ἔδινε δεκάρα γιὰ τὸν κ. Ρίτσο; Τί θὰ τὸν ἔκανε; Μαννεκὲν γιὰ... γοῦνες;
- 7) Δημ. Βαλασκαντζῆς (ἀπὸ παλιὰ «κολλητός» τοῦ Ρίτσου), Νέα Σύνορα, τεύχος 79, σελ. 166: «... Ὅταν καταλάβαμε πὼς ὁ Ἰωάννης (!) Ρίτσος (βλέπε τὸ «κουδούνι» του στὴν πολυκατοικία πού μένει) δὲν χαλαίει τὴ ζαχαρένια του γιὰ τὴν Ἑταιρία — πού δὲν τὴ χαλαίει μὲ τίποτε αὐτός..., τὸ ἔργο του μόνον τὸν ἐνδιαφέρει, πού ἔρχισε (δὲ γίνονταν διαφορετικὰ) νὰ παίρνει τὴν κατρακύλα καὶ νὰ τοποθετεῖται στὴ σωστή του βάσι, στὶς σωστές του διαστάσεις...» Ὡχ.
- 8) Ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τί; Ἡ μήπως μερδῆσαμε τὴν «ἀπελευθέρωσι» μὲ τὴν «ἀποβολή» — τὰ ἐκκρίματα, κόπρανα, οὔρα, βλῆνες, δὲν «ἀπελευθερώνονται» ἀποβάλλονται...
- 9) (τὴν ὁποῖαν δὲν ἀξιώνονται ποτὲ εὐτέλεια, κενοσπουδία, αὐταρέσκεια, οἷσις, τυφός...).
- 10) Ἐδῶ περιλαμβάνονται καὶ τὰ... «χαμένα νιάτα», ἢ μεγάλη δῆθεν ἀπάλεια τῶν φίλων — σκοτίστηκε ἢ φύσις γιὰ τὰ... «χαμένα νιάτα» τοῦ κ. Ρίτσου — τῶν κ.κ. Ρίτσων!
- 11) Δηλαδὴ τοῦ δημιουργοῦ — πού μπορεῖ ἢ νὰ εἶναι πρότυπον ὁ ἴδιος (γυμνός, γυάλινο δημόσιο πρόσωπο) ἢ νὰ τεχνουργεῖ πρότυπον Ἀθωότητος (μοντέλο Ἀθώου)...

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

DEWITT H. PARKER, *The Philosophy of Value*

(*Η Φιλοσοφία τῶν Ἀξιών*)

Τὸ σημαντικό αὐτὸ ἔργο τοῦ Πάρκερ συνεχίζει τὴν παράδοση τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς θεωρίας τῶν ἀξιών τοῦ 20οῦ αἰῶνα, στὴν προσπάθειά της νὰ ἐπεξεργασθεῖ ἓνα νατουραλιστικὸ καὶ ψυχολογικὸ ὄρισμὸ καὶ χαρακτηρισμὸ τῶν ἀξιών, ποὺ ν' ἀνταποκρίνεται στὰ γεγονότα τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ παραλείπεται τὸ κεφάλαιο ἐκεῖνο γιὰ τὴν μεταφυσικὴ τῶν ἀξιών, ποὺ ὁ Πάρκερ δὲν πρόλαβε νὰ ὁλοκληρώσει πρὶν τὸν θάνατό του.

Ὁ Πάρκερ προβαίνει στὴν σημαντικὴ διάκριση μεταξύ προτάσεων γιὰ ἀξίες καὶ τὶς ἴδιες τῆς ἀξιολογικῆς ἐμπειρίας ἢ τὴν ἐκφρασὴ τους στὴν γλώσσα. Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου τουλάχιστο γίνεται σαφές, ὅτι ὁ μελετητὴς ἀναφέρεται στὶς ἀξίες καὶ ὅτι οἱ φιλοσοφικὲς αὐτὲς θέσεις εἶναι προτάσεις. Οἱ ἀξιολογικὲς ὅμως ἐμπειρίες σὰν ἀξίες κρίσεως δὲν εἶναι οὔτε γνωσιακὲς οὔτε περιγραφικὲς, ἀληθεῖς ἢ ἐσφαλμένες. Εἶναι λυρικές ἢ πρακτικές, «ἀνυσματικά ρεύματα αἰσθήματος» ἢ «δυνάμεις τείνουσες πρὸς σκοποὺς», ἀποκαλύπτουσες τὶς διαθέσεις τοῦ ὁμιλητῆ καὶ ἐπιδιώκουσες νὰ διεγείρουν ἀνάλογες διαθέσεις σὲ ἄλλους. Ὁ ὀρισμὸς του ὅμως γιὰ τὴν ἐξουσία δὲν διατυπώνεται μὲ ἐπάρκεια σὲ σχέση μὲ τὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες. Ἐνῶ ἡ παρορμητικὴ ὄψη του εἶναι προκεχωρημένη, τείνει νὰ ὑποτιμᾷ τὸν ρόλο τῶν ἀναγκῶν, τοῦ εὐρύτερου πλέγματος τῆς δράσεως, καὶ τὸν θεμελιώδη κοινωνικο-πολιτιστικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἀντικείμενου ἱκανοποίησης.

Στὸ β' μέρος τῆς ἀνάλυσης ὁ Πάρκερ καταπιάνεται μὲ τὴν «Ὁργάνωση τῶν Ἀξιών», ὅπου ἡ εὐτυχία προκύπτει ἀπὸ τὴν γενικὴν ἐπιθυμία πραγματοποίησης τοῦ σχεδίου ζωῆς, καὶ περιλαμβάνει ἀξίες δράσεως καὶ φαντασίας. Στὸ κεφάλαιο «Ἀξιολόγηση τῶν Ἀξιών» ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνον ἐπιδιώκει τὶς ἀξίες ἀλλὰ τὶς ἱεραρχεῖ μὲ κριτήρια, ποὺ εἴτε εἶναι ἐσωτερικὰ στὸ ἐγὼ (ἔνταση, ὕψος, ἀποκήρυξη, ὁλοκλήρωση κτλ.) εἴτε εἶναι ἐξωτερικὰ καὶ ἀφοροῦν ἄλλους ἀνθρώπους (παιδεία, συμβίβα-

ΑΡΧΑΙΟΣ ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Τὴν σημασίαν τοῦ ἀρχαίου μύθου γιὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον θὰ ὑπογραμμίσαι πρόγραμμα ποικίλων ἐκδηλώσεων, ποὺ ἀρχίζει τὴν Ἀθήναν τὴν 25η Σεπτεμβρίου 1985. Τὸ πρόγραμμα παρουσιάζεται στὰ πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων τῆς Ἀθήνας Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης 1985. Στὴν ὑλοποίησίν του συμμετέχει τὸ Γραφεῖο Μορφωτικῶν Σχέσεων τῆς Ἀμερικανικῆς Πρεσβείας στὴν Ἀθήναν, τὸ ὁποῖο ἔχει καλέσει γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἀπὸ τὶς ἠνωμένες Πολιτεῖς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Προγραμματίζονται ὁμιλίαι, παραστάσεις μύθων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, συζητήσεις στρογγυλῆς τραπέζης, βραδυνὲς ἐρμηνείας μύθου καὶ προβολὲς κινηματογραφικῶν ταινιῶν.

Γενικὸς τίτλος τῆς σειρᾶς ἐκδηλώσεων θὰ εἶναι ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον θὰ παρουσιάσει ἡ ἐμφάνισις τοῦ πρωτοποριακοῦ ἀμερικανικοῦ συγκροτήματος «Θέατρο τοῦ Ἀνοικτοῦ Ὀφθαλμοῦ» στὸ Θέατρο Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, τὴν 27η καὶ 28η Σεπτεμβρίου. Ὁ μικρὸς αὐτὸς ἀλλὰ δυναμικὸς θίασος εἰδικεύεται ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια στὶς ἀναπαραστάσεις μύθων καὶ ἱστοριῶν, ἀναβιώνοντας τὴν ἀντίστοιχὴ πανάρχαια ἑλληνικὴ πρακτικὴ. Σύμφωνα μ' αὐτὴν οἱ μῦθοι ὄχι μόνον ἀπαγγέλλονταν, ἀλλὰ παριστάνονταν κατὰ τὶς ἐορτὲς ποὺ συνδέονταν μὲ τοὺς θεοὺς ἢ ἥρωες.

Τὸ «Θέατρο τοῦ Ἀνοικτοῦ Ὀφθαλμοῦ» θὰ διδάξει στὴν Ἀθήναν πέντε κομμάτια ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴ μυθολογίαν, τὰ ὁποῖα ἐτοίμασε εἰδικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἡ προετοιμασία ἐγινε μὲ τὴν καθοδήγησιν τοῦ καθηγητῆ Τζόζεφ Κάμπελλ, παγκοσμίως ἀναγνωρισμένου ἐμπειρογνώμονα σὲ θέματα ἐρμηνείας μύθου καὶ συγγραφῆ πολλῶν βιβλίων πάνω στο

σμός, συμφιλίωση κτλ.). Ἡ «ἠθικὴ ἀξία» ἀποτελεῖ μόνο ἓνα εἶδος ἀξίας: τὸ καθήκον καὶ ἡ ὑποχρέωση ἀνάγονται σὲ κοινωνικά αἰτήματα καὶ σὲ ἐπιθυμίες χωρὶς τὴν ἀνάγκη καμμιᾶς κατηγορικῆς προστακτικῆς.

Πρόκειται γιὰ ἰκανὸ ἔργο, πού ἐκφράζει τὸν δημοκρατικὸ δυτικὸ ἀτομικισμό.

Μανώλης Μαρκάκης

Ἡ νέα σειρὰ «*Βυζαντινοὶ Φιλόσοφοι*» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐγκαινίασε μιὰ νέα σειρὰ κριτικῶν ἐκδόσεων βυζαντινῶν φιλοσοφικῶν κειμένων. Ἡ σειρὰ αὐτὴ ἐντάσσεται στὸ διεθνῶς γνωστὸ Corpus Μεσαιωνικῶν Φιλοσοφικῶν Κειμένων, πού ἐκδίδεται μὲ τὴν αἰγίδα τῆς Διεθνοῦς Ἀκαδημαϊκῆς Ἐνώσεως, στὴν ὁποία μετέχει καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Μὲ τὴ νέα σειρὰ, πού σχεδιάσθηκε συστηματικὰ πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια καὶ θὰ προχωρήσει τώρα μὲ ρυθμὸ 1-2 ἐκδόσεις κάθε χρόνο, καλύπτεται ἓνα μεγάλο κενὸ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ πλουτίζεται ἡ ἔρευνα καὶ σπουδὴ τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο.

Ἡ σειρὰ «*Βυζαντινοὶ Φιλόσοφοι*» ἐποπτεύεται ἀπὸ διεθνή Ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία μετέχουν οἱ διαπρεπεῖς ξένοι ἀκαδημαϊκοὶ - ἀντεπιστέλλοντα μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν H. Hunger, R. Browning, G. Verbeke καὶ οἱ Ἕλληνες ἀκαδημαϊκοὶ K. Τρυπάνης καὶ Δ. Ζακυθινός. Διευθυντὴς τῆς σειρᾶς εἶναι ὁ Δρ. Λίνος Μπενάκης, τ. διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας. Γιὰ τοὺς προσεχεῖς τόμους προσφέρουν τὴν ἐγκυρὴν ἐργασία τοὺς εἰδικοὶ ἐπιστήμονες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, Αὐστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, ΗΠΑ καὶ Αὐστραλία.

Μὲ τὸν πρώτο τόμο τῆς νέας σειρᾶς ἐκδίδεται κατὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης τὸ σημαντικό ἔργο τοῦ Νικολάου Μεθώνης (12ος αἰ.) «*Ἀνάπτυξις Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου πλατωνικοῦ φιλοσόφου*». Προηγεῖται ἐκτενὴς εἰσαγωγή (ἀγγλικὰ) ἀπὸ τὸν ἐκδότη τοῦ κειμένου Δρα Ἀθανάσιο Δ. Ἀγγέλου, λέκτορα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου. Ἡ ἐκδοσις αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον στὶς μέρες μας, τόσο γιὰ

→ **θέμα.** Ὁ καθηγητὴς Κάμπελλ θὰ ἐγκαινιάσει ἐπίσης τὸ ὅλο πρόγραμμα μὲ ὁμιλία του τὴν 25ῃ Σεπτεμβρίου 1985. **Θέμα** του θὰ εἶναι «*Ἡ Ὀδύσσεια ὡς Πνευματικὴ Ἀναζήτησις*».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Κάμπελλ στὸ πρόγραμμα θὰ μετᾶσχει ἀπὸ ξένης πλευρᾶς ὁ Δρ. Κάρλ Ράκ, καθηγητὴς κλασσικῶν σπουδῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βοστώνης. Ὁ Δρ. Ράκ θὰ θίξει δύο θέματα. Τὸ ἓνα θὰ εἶναι τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια. Τὸ ἄλλο θὰ εἶναι ἡ συμβολικὴ σημασία τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς ἀνδρικές καὶ τὶς γυναικεῖες θεότητες τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. Θὰ μετᾶσχει ἐπίσης ὁ διακεκριμένος παπυρολόγος Δρ. Φαρούκ Φαρίντ, ὁ ὁποῖος θὰ μιλήσει γιὰ τὴν βαυτερὴ πολιτισμικὴ σημασία τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴ μυθολογία στὴν ἐλληνική.

Διάφορες συμμετοχὲς ἔχουν ἀνακοινωθεῖ καὶ ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἐνδιαφέρουσες εἶναι ἐκεῖνη τοῦ καθηγητῆ Κωστὴ Μπάλλα, τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Θέμα του θὰ εἶναι ἡ ἀσκληπιακὴ πρακτικὴ, πού σώζεται ἀκόμη ζωντανὴ σὲ ἓνα χωριὸ τῶν Τρικάλων. Ἀλλὴ ἐνδιαφέρουσα ἐλληνικὴ συμμετοχὴ ἀναμένεται νὰ εἶναι ἡ ὁμιλία τοῦ Δρ. Ἡλίας Νικολοῦδη. Θέμα του θὰ εἶναι ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μύθου, μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸν μῦθο τοῦ Προμηθέα. Μία ἐντελῶς ἀγνωστὴ πτυχὴ τῆς σημασίας τοῦ ἀρχαίου μύθου γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο θὰ ἐξετάσει ὁ κ. Αἰμίλιος Μπουρατίνος, ὁ ὁποῖος θὰ μιλήσει γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ μυθικὴ σκέψη γενικὰ καὶ ὠρισμένες μυθικὲς συλλήψεις εἰδικὰ διασυνδέονται μὲ πορίσματα τῆς σύγχρονης θεωρητικῆς φυσικῆς. Σὲ συζήτηση στρογγυλῆς τραπέζης, ἀλλωστε, Ἕλληνες καὶ ξένοι συνεργάτες στὸ πρόγραμμα θὰ ἐξετάσουν τὸ θέμα «*Μῦθος καὶ Κοινωνία Σήμερα*».

Τὸ λεπτομερὲς πρόγραμμα τῶν δραστηριοτήτων θὰ ἀνακοινωθεῖ ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες.

τούς μελετητές του τελευταίου μεγάλου Ἀθηναίου φιλοσόφου Πρόκλου (6ος αἰ.) — πρόσφατα ὁργανώθηκε στὴν Ἑλβετία Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὸν Πρόκλο, καὶ στὴν Ἑλλάδα κυκλοφόρησε ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Πολύτυπο» ἡ «Θεολογικὴ Στοιχείωσις» τοῦ Πρόκλου μὲ μετάφραση τῆς σπουδαίας εἰσαγωγῆς τοῦ E. Dodds — ὅσο καὶ γιὰ τοὺς μελετητές τῆς βυζαντινῆς σκέψης καὶ τῶν ἐκπροσώπων της — τὸν Νοέμβριο 1984 ὁργανώθηκε στὴν Καλαμάτα ἀπὸ τὴν «Ἑλλην. Ἑταιρεία Φιλοσοφικῶν Μελετῶν» καὶ τὴν I. Μητρόπολη Μεσσηνίας συμπόσιο μὲ θέμα ἀκριβῶς τὸν Νικόλαο Ἐπίσκοπο Μεθώνης.

Νεοφιλελεύθερη Οἰκονομία: ἡ ἀμερικανικὴ προσέγγιση **Εἰσαγωγή, ἐπιμελητὴς ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΜΠΟΥΡΑΤΙΝΟΣ**

Πρόκειται γιὰ μιὰ συλλογὴ ἀπὸ 24 ἄρθρα ἀναφερόμενα κυρίως στὴν σημερινή φάση ποὺ διέρχεται ἡ οἰκονομία τῶν ΗΠΑ. Μέσα ἀπὸ τὰ ἄρθρα διαφαίνεται ἡ εἰκόνα τῆς ἀμερικανικῆς οἰκονομίας, ὅπως ἐξελίχθηκε μεταπολεμικὰ μέχρι τὸ 1980, σὲ ἀντιπαράθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὴν ἀμερικανικὴ οἰκονομία στὰ τελευταῖα πέντε χρόνια. Ἡ σύγκριση εἶναι μεγάλης σημασίας, γιατί ἀναμετρῶνται δύο διαφορετικὲς οἰκονομικὲς (καὶ μοιραίως κοινωνικὲς) πολιτικὲς. Ἡ πρώτη ποὺ ἐγκαινιάστηκε ἀπὸ τὸν Ρούσβελτ τὸ 1930, κάτω ἀπὸ συνθήκες φοβερῆς οἰκονομικῆς κρίσης καὶ κράτησε μέχρι τὸ 1980 περίπου, στηρίζεται στὸν κρατικὸ παρεμβατισμὸ, προκειμένου νὰ ρυθμίσει τὰ κακῶς κείμενα στὴν ἐλεύθερη οἰκονομία. Αὐτὴ ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ (ἡ Κεϋνσιανή) σκοπεύει στὴν διόρθωση τῆς οἰκονομίας, χρησιμοποιώντας μέσα ποὺ ἔχουν κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ χαρακτήρα: ἐπενδύσεις, φορολογία, ἐπιδόματα, παροχές, ἐπιδοτήσεις κλπ. Τὸ ἄλλο εἶδος οἰκονομικῆς πολιτικῆς εἶναι αὐτὸ ποὺ στηρίζεται στοὺς κανόνες τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς (τοῦ Adam Smith) καὶ τὴν ὁποία ξαναθυμήθηκαν οἱ Ἀμερικανοὶ στὴν τελευταία πενταετία, ἀφοῦ ἡ οἰκονομία τους ταλαιπωρήθηκε, διαστρεβλώθηκε καὶ στραπατσαρίστηκε γιὰ πενήντα ὁλόκληρα χρόνια, ὀδηγώντας τὸν καπιταλισμὸ σὲ μαρασμό. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς στηρίζεται στοὺς συμπαγτικοὺς νόμους τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησης καὶ τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ποὺ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ρυθμίζουν τὴν οἰκονομία αὐτοδύναμα.

Τόσο ὁ Keynes ὅσο καὶ ὁ Smith εἶχαν δίκιο, ἀλλὰ στὴν πράξη οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ οἰκονομολόγοι παραχάραξαν τὴν συνταγὴ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ, ἀφενός, καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ἀφετέρου. Ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς δὲν ἀποτελεῖ οἰκονομικὴ θεωρία ἀλλὰ συμπλήρωμα τῆς μοναδικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ποὺ ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς, δηλ. τῆς ἐγχρήματης ἀγορᾶς, ὅπως ἀπλᾶ καὶ σοφὰ τὴ διατύπωσε ὁ Smith. (Ὑπῆρχε παλιότερα καὶ ἡ ἀχρήματη οἰκονομία τῆς αὐταρκείας τοῦ Ἀριστοτέλη). Ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς συνιστᾷ φάρμακο, ποὺ χορηγεῖται στὸν ἀσθενῆ, καὶ σταματᾷ μόλις

᾽Ωρα ὠμέγα

Ἀργὰ τὸ ἀπόγευμα, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ φανταστικὰ νησιὰ Λεμούρια ποὺ ἔμειναν μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Μοῦ. Δεξιὰ τὸ Μεγάλο Ἥφαιστο καὶ ἀριστερὰ τὸ ἀκρωτήριον τὸ ἐπικαλούμενο Μάρμαρο. Ὁ οὐρανὸς ἓνα ἀχνὸ γαλάζιο καὶ ὁ ἥλιος στὸ βασίλειμά του νὰ ζωγραφίζει στὴν ἡρεμὴ θάλασσα μιὰ στήλη χρυσοῦ. Ἀπέναντι τὰ ἄλλα θαμπὰ νησιὰ. Ἀσπροι καὶ καφεὲ μονόκεροι νὰ συναντιοῦνται πάνω στὴν ἡσυχὴ ἀκρογιαλιά. Οἱ ὀπλὲς τους νότα σουρσουριστῇ. Μετὰ τὴ θύελλα ἡ νηνεμία.

Ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει κανένας στὰ τοπία αὐτὰ τὰ μαντικά. Οὔτε ἀκόμη ἐγὼ ποὺ τὰ περιγρᾶφω. Μᾶς ἐδίωξαν γιὰ τὴν κακία μας καὶ τὴν παράλογη δύναμή μας, ποὺ ὅμως ἡ χρῆσή τους δὲν ἐξαρκοῦσε, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τῆς Φύσης τὴν ἐκδίκηση καὶ τὴν ὀργή.

᾽Οθων Μ. Δέφνερ

ό άσθενής γίνει καλά. Δέν άποτελεϊ άυτοσκοπό οΰτε μέσον πρός σοσιαλοποίηση, κοινωνικοποίηση κλπ. Δηλαδή μόλις ή οικονομία της έλευθέρης άγοράς επανακτήσει την υγεία της, ό οικονομικός παρεμβατισμός άποσύρεται και τό κράτος περιορίζεται στό ρόλο του νυχτοφύλακα, αφήνοντας κατά μέρος τά παιχνίδια μέ τά φάρμακα της φορολογίας, των παροχών και των επενδύσεων.

Τό άμερικανικό πείραμα της τελευταίας πενταετίας όχι μόνον έσωσε την οικονομία των ΗΠΑ άπό βέβαιο άδιέξοδο, αλλά άνοιξε τά μάτια των πολιτικών και των οικονομολόγων όλου του κόσμου (συμπεριλαμβανομένων των μαρξιστών), άποδείχνοντας ότι μόνο μία οικονομική θεωρία ύπάρχει και λειτουργεί ίκανοποιητικά, αΰτή της έλευθέρης άγοράς και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, χωρίς νά ύποτιμάται κάποια πρόσκαιρη κρατική παρέμβαση, πού στοχεύει στην ύποβοήθηση της έλευθερίας της οικονομίας.

Δέν θά παραλείψω νά ύπογραμμίσω την περίτεχνη μετάφραση των άρθρων άπό τά άγγλικά και την ώραία προσπάθεια του έπιμελητή, γενικά.

Σπύρος Νόνικας

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

Δρ ΚΩΝ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Χρησμοί Θεών» και «Γλωσσάριον Ίπποκρατείου Συλλογής» (μελετήματα), σελ. 171 και σελ. 338.

Ό σοφός έρευνητής της άρχαίας γραμματείας ιατρός δρ. Κ. Μ., τόν όποιο ό «Δαυλός» έχει την τιμή νά συμπεριλαμβάνει μεταξύ των συνεργατών του, έχει δώσει έως τώρα πολλά έργα, προϊόντα πάντοτε μοχθού, έπιμέλειας και έπιμονής, πού έδωσαν τό δικαίωμα στους νεώτερους Έλληνες, στην έλάχιστη δυστυχώς μειοψηφία των κατοικούντων τά χώματα αΰτά του άρχαιότερου μεγάλου πολιτισμού της ανθρωπότητας, νά πληροφορηθούν κατά αΰθεντικό τρόπο άπό την γραφίδα ένός αΰθεντικού έρευνητή και Έλληνα τόσα διαφωτιστικά γιά τό παρελθόν του χώρου αΰτου, της ιστορίας του και των ανθρώπων του, αλλά και τόσο χρήσιμα γιά εκείνους πού έπιθυμούν νά έμβαθύνουν στά σύγχρονα προβλήματα της παραπαίουσας ανθρωπότητας. *Οί Χρησμοί των Θεών* είναι ή γύρη των ανθέων ένός μεγάλου μέρους του άρχαίου κλασσικού λόγου (Σόλων, Θαλής, Πυθαγόρας, Πιττακός, Ήράκλειτος, Δημόκριτος, Ζήνων κ.ά.), είναι μιá συλλογή άποφθεγμάτων. *Τό Γλωσσάριον Ίπποκρατείου Συλλογής* (δεΰτερη έκδοση) άποτελεί ένα πλήρες λεξικό του Ίπποκράτους, πού μαζί μέ τις περιγραφές 338 φαρμάκων ή σκευασμάτων θεραπευτικών έκ βοτάνων, όρυκτών και άλλων ύλών άποτελεί μιá μεγάλη προσφορά στό κράτος, στίς ιατρικές Σχολές και σέ κάθε ιατρό μελετητή, έν φυσικά άποκτούσαμε ως έκθαύματος ένδιαφέρον γιά την πνευματική κληρονομία του τόπου αΰτου. — **Η.Α.Τ**

ΒΑΓΓΕΛΗΣ Ι. ΠΑΣΣΙΑΣ, 'Αλαμána — Ποιήματα και Μονόλογοι (ποίησι), Άθήνα 1985, σελ. 48.

Φιλόδοξη άπόπειρα, πού στέφεται μ' έπιτυχία, άντιπροσωπεύει τό μικρό στην έκταση αλλά μεγάλο στους στόχους του ποιητικό αΰτό πόνημα του Β.Ι.Π. (της τέχνης του όποιου οί άναγνώστες του «Δ» έχουν πάρει κάποια γεύση άπό 3-4 ποιήματά του πού κατά καιρούς πρωτοείδαν τό φώς στό περιοδικό αΰτό). Πρόκειται γιά έργο άποτελούμενο άπό τρία μέρη, την «'Αλαμána - Νεοελληνική Ραψωδία», τις «Θερμοπύλες - Άντιπυρηνική Τραγωδία» και τό «'Επίμετρο», μέ διαφορετικό θεματολόγιο αλλά μέ σφιχτή ένότητα στή μορφή και την ιδέα. Τά δύο πρώτα διαρθρώνονται έν όλω ή έν μέρει σέ αλφαβητικές άκροστιχίδες. Έκπλησσεται κανείς άπό τόν τεράστιο γλωσσικό πλούτο πού υπερχειλίζει σέ κάθε στίχο του ποιητή — πλούτο πού γίνεται άκόμη πιό άκριβός κι άξιος στίς μέρες μας, τις μέρες της γλωσσικής ανεπάρκειας και πενίας άκόμη και μεγάλων καθιερωμένων σύγχρονων ποιητών μας. Άλλά ό μέγας άθλος του Β.Ι.Π. είναι ή συμπύκνωση της πορείας του έλληνισμού μέσα στην ιστορία, πού γίνεται στην «'Αλαμána» μέ γνήσια ποιητικά μέσα, έξαιρετικό συμβολισμό και κυρίως διάχυτο τραγικό στοιχείο, πού τόσο άλλωστε είναι σύμφυτο μέ την έλληνική ιστορία, μάλλον μέ την παγκόσμια, θάλαγα, ιστορία. Άν ό ποιητής δέν παρασυρόταν κάπως στό β' μέρος άπό την έπικαιρική πολιτική συνηματολογία του εϊρηνισμού, πού πάντως την καταξιώνει ποιητικά χάρη στην γνήσια καλλιτε-

χνική φλέβα του, δέν θα μπορούσε ό άναγνώστης της συλλογής νά βρη εύκολα κανένα ψεγάδι στη μορφή ή την ιδέα. — Δ.Ι.Α.

ΠΕΤΡΟΣ Ι. ΣΤΕΡΙΩΤΗΣ, Κ. Λομβάρδος, ό Ζακύνθιος πολιτικός (μελέτημα) 'Αθήνα 1985, σελ. 64.

Ό συγγραφέας έν προλόγω μάς λέει: «Είς παλαιότερας εποχάς τά σημαντικά γεγονότα της ζωής ένός λαού έφερον την σφραγίδα της προσωπικότητος του Μονάρχου. Είς τας Δημοκρατίας, τά μεγάλα γεγονότα συνδέονται άρρήκτως με την πολιτικήν ήγεσίαν των λαών». Για τούς ένδιαφερόμενους για την πολιτική ιστορία του τόπου και ιδιαίτερα για την ιστορία του Κράτους των 'Ιονίων Νήσων ή ζωή του Ζακυνθινού πολιτικού Κ. Λομβάρδου είναι ή άφορμή για τόν κ. Π. Ι. Στεριώτη νά αναλύσει, με τρόπο ανθρώπου πού γνωρίζει άριστα την ιστοριογραφία, όλόκληρη έκείνη την περίοδο, έτσι πού συνοπτικά μέν αλλά και χωρίς παραλείψεις νά έρμηνεύει την στάση όλων των δυναστών των Έπανήσων και νά μάς δίνει με ώραία άφήγηση την πολιτική ζωή των ανθρώπων τους. 'Αποσπάσματα λόγων χαρίζουν ζωτάνια στο όλο κείμενο και άποκαλύπτουν άγνωστες πτυχές της πολιτικής ζωής, ένw ταυτόχρονα περιέχουν διδακτικά συμπεράσματα. — Τηλ.

ΝΙΚΟΣ ΒΑΡΔΑΡΗΣ, Σπουδή στη Λευτεριά (ποιήματα), 'Αθήνα 1985.

Σπουδή λοιπόν στη λευτεριά. Γιορτή, μεθύσι, συνθήκη ειρήνης κι όλα αυτά για τη λευτεριά. Ό ποιητής, πού φαίνεται ότι γεύτηκε για πολύ χρόνο την δουλεία πού έχουν επιβάλει τά σκληρά δόγματα... χάριν των λαών, ανατολικού τύπου, ξεσπά (δυστυχώς δέν γνωρίζω τίποτα για την ζωή του ποιητή) σέ ένα θρήνο για τη μοίρα των ανθρώπων, πού έπεσαν στην παγίδα των «σωτήρων» της ανθρωπότητας και για χάρη ένός άβέβαιου πιάτου φακής πούλησαν αυτή την πρωτότοκο αλήθεια, την Έλευθερία. Νά ένα άφιέρωμα στην Τσεχοσλοβακία του 1968.

«Μικρούλη Γιάν, πού ζωγραφίζεις άνέμελα άγκυλωτούς σταυρούς μέσα στο δάσος των κυκλώπειων τάνκς και στα σύδεντρα των φρουρών, μ' ένα αλαβάστρινο χαμόγελο και μιá πετρωμένη άπόφαση στη σημαία των άδωλων ματιών σου, θυμάσαι άραγε - την ώρα τούτη του μαρτυρίου - τó γεροδάσκαλο, πού σου διάβαζε πίσω από σφαλιστά, παράθυρα και χαμηλωμένες συνειδήσεις τó συναζάρι της πατρίδας, κάτω άπ' την εικόνα του Μάζαρυκ;». Ό Νίκος Βαρδάρης ζή και έδώ ένα

άλλο δρᾶμα, τόν «διά σιγής θάνατο». Γνωρίζει εύτυχώς ότι υπάρχουν και χειρότερα. Έπομνη ποιητή! — Η.Α.Τ.

Δ.Β. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Πνευματική 'Ανάβαση (θρησκευτικά δοκίμια), Θεσσαλονίκη 1985, σ. 56.

Καλογραμμένη ανάπτυξη χριστιανικών ιδεών και θέσεων, βάσει των «Πνευματικών Όμιλιών» Μακαρίου του Αίγυπτίου. Ό Δ.Β.Π. δέν είναι άπλώς θεολόγος αλλά και άξιος στοχαστής με προσωπικό στυλ, γι' αυτό και μπορεί νά δίνη στο άντικείμενό του διαστάσεις πολύ ανθρώπινες και πειστικότητα ύψηλου βαθμού. Βέβαια, άπόψεις όπως ή ιστορική έκτίμηση ότι με την εμφάνιση του χριστιανισμού λύθηκε τó άλυτο έως τότε γνωσιολογικό πρόβλημα της 'Αλήθειας, έστω έξ άποκαλύψεως, θά μπορούσαν νά άμφισβητηθούν ως αυθαίρετα δογματικές, αλλά μ' αυτό δέν μειώνεται καθόλου ή αξία της ύψηλης θεολογικής σκέψεως του Δ.Β.Π. και της ιδεολογικής και καλλιτεχνικής ποιότητας του δοκιμίου του. — Δ.Ι.Α.

ΠΑΥΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ, Έμεϊς οι νέοι (διηγήματα), «Πλέθρον», 'Αθήνα 1985, σ. 86.

Δέκα φροντισμένα διηγήματα με θέματα παρμένα άπό την καθημερινή ζωή, έκτός άπό δύο, «Τό Παλικάρι» και «Η λύση είναι μία», πού άσχολούνται με την αντίσταση κατά των Γερμανοϊταλών τó πρώτο και με τó θέμα του πολέμου γενικά τó δεύτερο. Ό Π.Β. δέν κάνει πολιτική στη διηγηματογραφία του, έστω κι άν καταπιάνεται με πολιτικά θέματα, μένει πολύ ανθρώπινος, κι αυτό είναι τó σημαντικό προσόν της γραφής του. — Δ.Ι.Α.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ, Πού είναι τó ξίφος σου Λυδία; (μυθιστόρημα), 'Αθήνα 1984.

Μέσα άπό βιωμένες άναμνήσεις, κομμάτια άπό όδυνηρές έμπειρίες, συλλογικές και προσωπικές έντυπώσεις και, πάνω άπ' όλα, άπό σχόλια και κρίσεις για ένα πλήθος πρόσωπα και πράγματα μιās ταραγμένης εποχής (της άμέσως μετά την άπελευθέρωση) προχωράει ή Β. Π. στη σύνθεση του «πίνακά» της, πού είναι, συνάμα, και μιá έξομολόγηση. Άλλοτε ό ρεαλισμός και ό πραγματισμός, άλλοτε μιá βαθύτερη ποίηση έπικαλύπτουν τά κείμενά της, πού έχουν μιá ροϊκότητα και ένα άφηγηματικό θέλγητρο ιδιαίτερα άξιοπρόσεχτο. Διαβάζοντας τά γραφτά της Β.Π. δέν σκοντάφεις σέ χάσματα και φραστικές άτέλειες, αλλά μόνο εκεί πού ή ίδια, θε-

ληματικά και προσχεδιασμένα, σέ οδηγεί. Μέσα από αγωνίες και άνησυχίες ή ήρωίδα του βιβλίου (ή μάλλον ή αντιρωίδα) συνειδητοποιεί την ύπαρξή της, επαναστατεί στη φύση της και αντιστέκεται στη θηλυκότητά της (που την παρσύρει εκεί, που δεν θέλει) και, φυσικά, αντιδρά στο «θεσμοθετημένο δεσμό», όπως ή ίδια χαρακτηρίζει το γάμο. Νομίζω πως το σε πολλά έπιπεδα, πολυδιάστατης έμβέλειας και γραμμένο με γοητευτική απλότητα βιβλίο αυτό της Β.Π. παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Μια γυναίκα της έποχής μας αυτοαναλύεται και αποκαλύπτεται σ' όλη της την πολυσύνθετη φύση και σέ συσχετισμό με τόν γύρω της κόσμο.— Ε. Ρ.

ΜΑΡΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ, Ίόνιο 90° ανατολικά (ποίηση), 1985.

Ή Μ. Γ. πετάει στά σύννεφα, ζεί με τις πνοές

του άγέρα. Άλλά κάθε τόσο θυμάται και επανέρχεται. Ξαναποκτά την αίσθηση της πικρής και συχνά άνελέητης πραγματικότητας, που τόσο ώραϊα την εκφράζει στίς «Μετοχές» ή στίς «Στιγμές». Άλλά ή Μ. Γ. δέν μένει πάντα στον έαυτό της, δέν αυτοαναλύεται μόνο έπίμονα και διεισδυτικά. Μετράει με τη σκέψη και το γύρω της κόσμο, σχολιάζει, περιγράφει, αναλύει ποιητικά πρόσωπα και καταστάσεις, προβληματίζεται επάνω σέ ανθρώπους και αίσθήματα, αφήνεται νά παρασυρθεί σέ όπτασιασμούς γεμάτους μαγεία και ρέμβη, έκσταση και διαψεύσεις. Όλα αυτά τά τόσο ανθρώπινα στοιχειοθετούν την πυκνή, άμεση και αϋθεντική αυτή ποίηση της Μ. Γ., που κι' όλας έχει άποκτήσει την δική της φωνή. Καί, όπως εύκολα συμπεραίνουμε, είναι καρπός μιās μακρόχρονης και επώδυνης κυοφορίας.— Ε. Γ. Ρ.

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΛΗΣΑΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, έπιστημονικό περιοδικό όργανο της Έλληνικής Φιλοσοφικής Έταιρείας (διευθυντής συντάξεως καθ. Κωνσταντίνος Βουδούρης), τεύχη 4 και 5, Ίανουάριος και Μάιος 1985 • INTERNATIONAL JOURNAL ON WORLD PEACE, τετραμηνιαία έκδοση της Ν. Ύρκης (έκδότης καθγ. Πάνος Μπάρδης), vol. II, No 2, Άπρίλιος — Ίούνιος 1985 • ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαίο περιοδικό (ύπεύθυνος Κώστας Ε. Τσιρόπουλος), τεύχη 163 και 164, Ίούλιος και Αύγουστος 1985 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία έφημερίδα τών έργαζομένων στά Πανεπιστήμια (έκδότρια Ευαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 30-31, Ίούνιος - Ίούλιος 1985 • ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΝΕΥΜΑ, τριμηνιαίο περιοδικό (διευθυντής Λάμπρος Μάλαμας), τεύχος 56, Άπρ. — Μάιος — Ίούν. και Ίούλ. 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ, λογοτεχνικό περιοδικό της Λευκωσίας (ύπεύθυνος Κύπρος Χρυσάνθης), τεύχος 293 - 295, Μάιος — Ίούλ. 1985 • ΝΕΑ ΠΟΡΕΙΑ, λογοτεχνικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης (ιδιοκτήτης - έκδότης - διευθυντής Τηλέμαχος Άλαβέρας), ειδικό τεύχος αφιερωμένο στο Πρόβλημα της Κριτικής, Ίούν. 1985 • ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαίο περιοδικό της Θεσσαλονίκης (διευθυντής Φώτης Τριάρχης), τεύχη 42 και 43-44, Άπρ. και Μάιος — Ίούν. 1985 • ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, διμηνιαίο λογοτεχνικό περιοδικό (διευθυντής Μιχάλης Σταφυλάς), τεύχη 75 και 76, Μάιος — Ίούν. και Ίούλ. — Αύγ. 1985 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, μηνιαία έκδοση της όμώνυμης εταιρείας (ύπεύθυνος Άλεξ. Χ. Μαμμόπουλος), τεύχη 103, 104, 105 και 106, Άπρ., Μάιος, Ίούν. και Ίούλ. 1985 • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, διμηνιαία έκδοσις του Ίνστιτούτου Στρατηγικών Μελετών της Ελλάδος (έκδότης - διευθυντής άντιστρ. Δ. Χ. Προφίλης), φύλλα 26 και 28, Ίούλ. και Σεπτ. 1985 • ΙΔΙΣΟΣ, διμηνιαϊόν περιοδικόν έλευθέρας σκέψεως (διευθυντής Κωστής Μελισσαρόπουλος), τεύχος 167, Ίούλ. — Αύγ. 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ, περιοδική λογοτεχνική έκδοση (ιδιοκτήτης - διευθυντής Άλέκος Βασιλείου), φύλλο 7, Μάιος — Ίούν. 1985 • ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ, μηνιαία επιθεώρηση (έκδότης - διευθυντής Ήλιος Γ. Άσημακόπουλος), τεύχη 189, 190, 191, Μάρτ., Άπρ., Μάιος 1985 • ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ, μηνιαίο περιοδικό (διευθυντής Άλκης Ροδινός), τεύχος 4, Ίούλ. 1985 • ΥΔΡΙΑ, περιοδικό τών Πατρών (διευθυντής Σωκρ. Λ. Σκαρτσής), τεύχος 54, Ίούλ. 1985 • ΤΑ ΨΑΡΑ, μηνιαίο περιοδικό (έκδότης - διευθυντής Νίκος Χατζηγεωργίου), τεύχος 58-59-60, Άπρ. - Μάιος - Ίούν. 1985 • ΧΡΟΝΙΚΑ, όργανο του Κεντρικού Ίσραηλτικού Συμβουλίου της Ελλάδος (ύπεύθυνος Ίωσήφ Λόβιγγερ), τεύχος 78 αφιερωμένο στον Ίουδαϊσμό της Άθήνας, Ίούλ. 1985 • ΠΑΜΜΕΓΑΣ, τριμηνιαϊόν περιοδικόν μελέτης του Κόσμου μέσω της έλληνικής γλώσσας (διευθυντής Κοσμάς Μιλτ. Μαρκάτος), τεύχη ΙΖ' - ΙΗ', Ίαν. — Ίούλ. 1985 • ΒΩΜΟΙ — ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, έκδοσις Πατριωτικού Όμίλου Άπογόνων Άγωνιστών 1821 (διευθυντής Ίωάννης Σ. Δε-

ληγιάννης), τεύχος 80, 'Απρ. — Μάιος — 'Ιούν. 1985 • ΠΟΡΦΥΡΑΣ, περιοδική λογοτεχνική έκδοση της Κέρκυρας (διεύθυνση Δημήτρης Κονιδάρης και Περικλής Παγκράτης), τεύχος 29-30, Αύγ. 1985 • Ο ΠΑΛΜΟΣ ΤΩΝ ΑΚΡΙΤΩΝ, όργανο του Πανελληνίου Συνδέσμου «Οί Φίλοι των 'Ακριτών» (έκδοτης διευθυντής Πέτρος Κ. Θεοδωρακάκος), φ. 53-55, 'Απρ. — 'Ιούν. 1985 • ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, μηνιαίο περιοδικό (έκδότης - διευθυντής Κίμων Κυριαζής), φ. 88, 'Ιουλ. 1985.

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΕΧΝΙΚΟΥ ΛΑΘΟΥΣ

Στὸ 43ο τεύχος τοῦ «Δ» ἀπὸ ἀβλεψία παρελείφθη τὸ τέλος τοῦ ἀρθροῦ τοῦ κ. 'Ηλία Τσατσόμοιρου μετὰ τίτλο «Θαύμας — 'Ηλέκτρα — 'Ιρις — 'Αρπυιαί». Ζητοῦμε συγγνώμην ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες γιὰ τὸ σοβαρὸ τεχνικὸ λάθος. Τὸ παραλείφθην τμήμα τοῦ ἀρθροῦ, ποὺ πρέπει νὰ προστεθῇ στὸ τέλος τῆς σελίδας 2236, εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

267 ἡὺκόμους θ' 'Αρπυίας 'Αελλῶ τ' 'Ωκυπέτην τε,
268 αἶ ῥ' ἀνέμων πνοιῇσι καὶ οἴωνοῖς ἄμ' ἔπονται
269 ὡκείησι πτερύγεσσι μεταχρόνιοι γάρ ἱαλλον.

Στοὺς στίχους αὐτοὺς τίς «ἡὺκόμους θ' 'Αρπυίας» 'Αελλῶ καὶ 'Ωκυπέτην ἢ «Θεογονία» τίς θεωρεῖ ἱκανὲς νὰ ἀκολουθοῦν εὐκόλα (ἄμ' ἔπονται) τίς πνοὲς τῶν ἀνέμων καὶ τὰ ὄρνεα, μετὰ γρήγορα πτερὰ μετεωριζόμενες (μεταχρόνιοι) [τὸ μεταχρόνιοι ἔχει ὁμως καὶ τὴ σημασία τοῦ «ἀμέσως μετὰ ταῦτα»], διότι ἐξακοντίζονται (γάρ ἱαλλον) [τὸ ἱάλλω ἢ ἱάπτω σημαίνει ὁμως ἀκόμη «πέμπω» — πέμπω τί;].

'Η λέξη 'Αελλῶ πρέπει νὰ παρήγαγε ἢ νὰ ἔχει παραχθεῖ ἀπ' τὴν λέξιν ἀέλλα, ἐπ. ἀέλλη = ἀνεμο - στρόβιλος ἢ θυελλώδης ἀνεμος. Τὴν λέξιν τὴν βρίσκουμε μ' αὐτὲς τίς σημασίες στὸν 'Όμηρον [Ύλ. Ν 795, Π 384, 'Οδύσ. ε 292, 304]. 'Η λέξη 'Ωκυπέτη πρέπει νὰ εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὸ ὥκυ - πέτης, τοὺς = ὁ κέως πετόμενος, ὁ ὡκύπετος ἢ τᾶχέως πετόμενος.

'Η λέξη «'Αρπυίας» σημαίνει, προκειμένου περὶ ἀνέμων, ἀρπακτικούς ἀνέμους, σφοδροὺς ποὺ σηκώνουν ἢ ξεριζώνουν δένδρα καὶ ἀρπάζουν ἀκόμη καὶ ἀνθρώπους. 'Ο 'Όμηρος μᾶς δίνει τὴν ἐτυμολογία στὴν 'Οδύσσεια (α 241): «Νῦν δὲ μιν ἀκλειῶς 'Αρπυιαὶ ἀνηρεΐψαντο».

Τι σημαίνουν ὁμως ὅλα αὐτά; Πῶς εἶναι δυνατόν οἱ ἀρπακτικοὶ ἀνεμοὶ ('Αρπυιαί) νὰ ἀκολουθοῦν ἀμέσως τίς πνοὲς τῶν ἀνέμων καὶ τὰ ὄρνεα; 'Η Θεογονία ἀγνοεῖ στοὺς στίχους αὐτοὺς, ὅτι οἱ 'Αρπυιαὶ εἶναι ἀνεμοὶ ἀρπακτικοί, θεωρεῖ ὅτι ἡ 'Αελλῶ εἶναι κάτι τὸ στροβιλιζόμενο καὶ ἀνυσούμενο, δηλαδὴ μετεωριζόμενο, ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν πνοὴ τῶν ἀνέμων. 'Η δὲ 'Ωκυπέτη εἶναι κάτι μετὰ πτερὰ, ποὺ κι' αὐτὸ ἐξακοντίζεται καὶ μοιάζει σὰν πέταγμα οἴωνων.

'Αν τώρα θελήσουμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ λέξιν «ἡὺκόμους», τότε θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε μιὰ ἐρμηνεία μεταφορική, δίδοντας στὴ λέξιν τὴν σημασία τῆς φωτεινῆς οὐρᾶς, μιᾶς δηλαδὴ ρουκέτας (πύραυλου), ποὺ ἐκτοξεύεται γιὰ κάποιους λόγους καὶ ἀμέσως μετὰ ταῦτα μετεωρίζεται καὶ πέμπει (ἱαλλον). Νὰ ἐπρόκειτο γιὰ ὄργανα μετεωρολογίας ποὺ ἔδιναν πληροφορίες περὶ τῶν μελλόντων νὰ συμβοῦν;

Γενικώτερα θὰ ἤθελα νὰ τονίσω στὸ ἄρθρο αὐτὸ ὅτι ὅλες οἱ ἐκτρωματικές παρερμηνείες τῆς μυθολογίας μᾶς ἔχουν ἐμποδίσαι νὰ δεχθοῦμε ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς χαμένης μεγάλης ἐπιστήμης, τὸ μέγεθος τῆς ὁποίας θὰ ἔπρεπε ὅλοι νὰ συμβάλουμε νὰ συμπληρωθεῖ, ἀντὶ νὰ παραμένουμε ὑποπτα σιωπηλοί, περιμένοντας σὰν νεκροθάφτες τὴν ταφή κάθε προσπάθειας ποὺ ἐνοχλεῖ τίς κατεστημένες ἀπόψεις.

• Στὸ προηγούμενο ἐπίσης τεύχος (σελ. 2226) στὴν ἐλεύθερη ἀπόδοση τοῦ 7ου Πυθιονικοῦ τοῦ Πινδάρου ἀπὸ τὸν κ. Κ. Π. Μιχαήλ ἡ λέξιν «σύγκρουση» τοῦ 1ου στίχου νὰ διορθωθῇ σὲ ἀγκρουση καὶ ἡ λέξιν «πεῖτε» τοῦ 16ου στίχου νὰ διορθωθῇ σὲ πέντε.